НИКОЛА ВАПЦАРОВ

Съчинения в два тома

Том 1
Борбата е безмилостно жестока
Том 2
Вълната, която бучи

Под общата редакция
на ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ
и ИВАН ГРАНИТСКИ

НИКОЛА ВАПЦАРОВ

БОРБАТА Е БЕЗМИЛОСТНО ЖЕСТОКА

Том 1

ЛИРИКА,
ХУДОЖЕСТВЕНА
И КРИТИЧЕСКА ПРОЗА

ИЗДАТЕЛСТВО
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
СОФИЯ, 2009

Никола ВАПЦАРОВ

СЪЧИНЕНИЯ
В ДВА ТОМА

ТОМ 1

ИЗДАТЕЛСТВО
„ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ“

БОРБАТА Е БЕЗМИЛОСТНО ЖЕСТОКА

ИЗДАТЕЛСТВО
„ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ“

Именно защото Вапцаров успя да свърже своя чист и звучен поетичен глас с многогласието на човешкия „безброй“, той си извоюва онова, дадено на малцина, право да говори от името на народа, нацията и човечеството. И както от върховете на Пирин личат древните граници на българското отечество, така от върха на Вапцаровата поезия се виждат безкрайните граници на човешкото.

От този връх, който Вапцаров изкачи, както се изкачва хълмът на Голгота, поетът и днес ни призовава: въпреки омразата – да обичаме човека, въпреки униженията – да уважаваме човека, въпреки сълзите и страданията – да пеем песни за човека.

ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ

9 789540 904047

20 лв.

Никола ВАПЦАРОВ
БОРБАТА Е БЕЗМИЛОСТНО ЖЕСТОКА
ТОМ 1

Никола ВАПЦАРОВ

СЪЧИНЕНИЯ В ДВА ТОМА

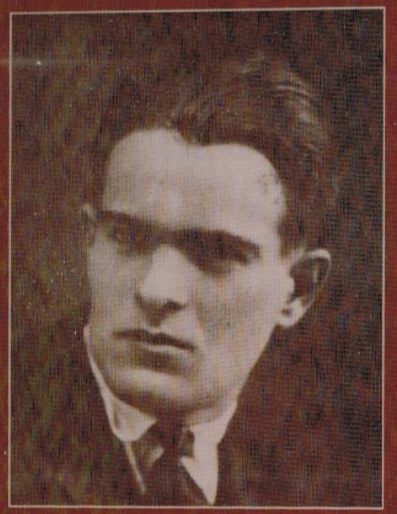

ТОМ 1

ИЗДАТЕЛСТВО
„ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ“

БОРБАТА Е БЕЗМИЛОСТНО ЖЕСТОКА

Юбилейно критично издание,
посветено на 100-годишнината
от рождението на поета

© Никола Вапцаров, автор
© Петър Велчев, съставителство, редакция,
предговор и бележки, 2009
© Петър Добрев, художествено оформление, 2009
© Издателство „Захарий Стоянов“, 2009
ISBN 978-954-09-0404-7

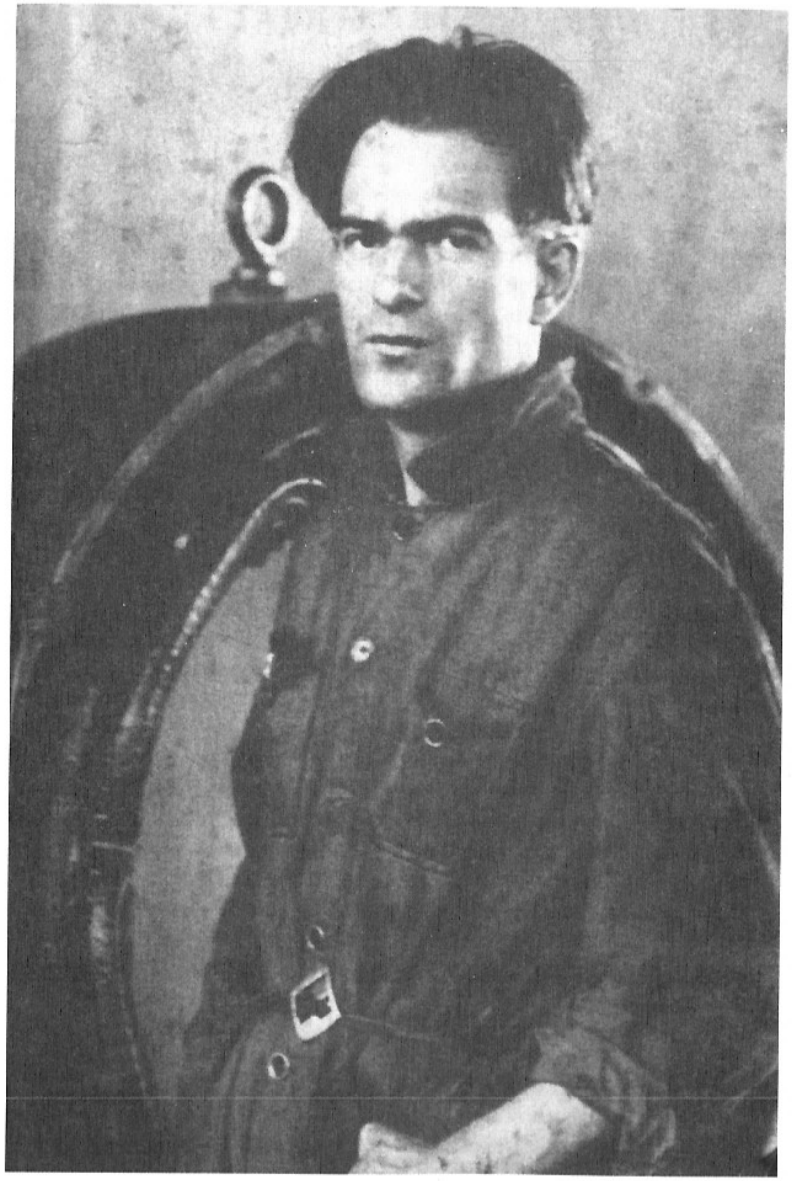

ОТ СЪСТАВИТЕЛЯ

Никола Вапцаров, както е известно, успява приживе да издаде само една книга: „Моторни песни“ (1940). В нея тридесетгодишният автор включва само двадесет и едно стихотворения, което е свидетелство за високата му самовзискателност. Както може да се заключи от един списък, запазен в ръкописите на Вапцаров (в така наречената „Сива тетрадка“), той е обмислял проект за издаване на втора стихосбирка. По редица причини от обективно естество проектът не се осъществява. Публикувани в периодичния литературен печат и най-вече останали в ръкопис, са около тридесет стихотворения (без да броим ранната поезия и творбите за деца).

Едва четири години след Вапцаровата гибел поетическото му творчество е сравнително пълно представено в изданието *Н. Вапцаров. Избрани стихотворения*. Предговор и редакция Хр. Радевски. С., 1946. Отделните текстове не са придружени от бележки и коментар.

Крачка напред в усвояването и осветляването на Вапцаровото поетическо наследство е изданието: Н. Вапцаров. Избрани стихотворения. Редактори: Б. Делчев и Н. Шмиргела. С., 1948. Книгата съдържа доста обширни за времето си бележки към отделните стихотворения. За първи път творбите на Вапцаров са групирани в два раздела: „Моторни песни“, възпроизвеждащ едноименната книга, и „Антология“, включващ всички останали, невлезли в тази книга Вапцарови стихотворения, писани през 30–40-те години на миналия век. Това групиране се оказва сполучливо и се практикува, кажи-речи, и до днес.

Следващият сборник, дело на същите съставители, е: Н. Вапцаров. Избрани стихотворения. Трето, преработено издание, под редакцията на Б. Делчев и Н. Шмиргела. С. [1951]. Към двата споменати раздела е прибавен трети: „Приложение“. В него са намерили място някои от ранните Вапцарови творби и три негови стихотворения за деца.

Първи сериозен опит да бъде представено Вапцаровото творчество в неговото жанрово многообразие е изданието: Н. Вапцаров. Събрани съчинения. Под редакцията на Ем. Петров. С., 1959. Това е вече един солиден том от 332 страници. Освен поезията в него са намерили място четиринадесет белетристични и литературно-кри-

тически текста на Вапцаров, а също така и неговата драма „Вълната, която бучи“. Обемът на бележките и литературно-историческия коментар, наличието на литературни показалци и пр. в определена степен задоволяват изискванията към издания от подобен род.

С още по-голяма пълнота на включени Вапцарови текстове и по-обстоен коментар се отличава изданието: Н. Вапцаров. Съчинения. Под редакцията на Л. Кацкова и Б. Вапцарова. С., 1969. В него за първи път голяма част от личната кореспонденция на поета става достояние на широката публика.

Значително събитие не толкова за широкия читател, колкото за специалистите вапцароведи е появата на изданието: Н. Вапцаров. Ръкописно наследство. Съставител Б. Вапцарова. Подготвили текста и коментара Б. Вапцарова и М. Шишкова. С., 1982. Благодарение на тази публикация стана възможно осъществяването на най-пълното досега издание: Н. Вапцаров. Песен за човека. Съчинения. Предговор, съставителство, коментар М. Шишкова. С., 1997. В текстологично отношение обаче и това издание, меко казано, оставя доста какво да се желае.

Основополагащо значение както за издаването, така и за тълкуването на Вапцаровото литературно наследство има изследването „Никола Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му“ (1974) – дело на Бойка Вапцарова.

При съставянето на настоящото юбилейно критично издание на Вапцаровите съчинения следваме някои утвърдили се вече традиции досежно подреждането на текстовете, но внасяме и някои нови моменти от композиционно естество. Не сме имали за цел пълно събрание на съчиненията в академичен смисъл на думата, а да представим най-значителното, създадено от Н. Вапцаров в областта на поезията, прозата, литературната критика, драматургията, поезията за деца.

В настоящото двутомно издание на Вапцаровите съчинения литературните и документалните текстове са разпределени, както следва:

Том I. Лирика, художествена и критическа проза.

Том II. Драматургия, поезия за деца, писма.

За да не се увеличава прекомерно обемът на изданието, което би го направило неудобочитаемо, отказахме се от пространните бележки и коментари, а също и от привеждането на варианти на стихотворенията. Това са неща, представляващи по-специален интерес и литературният изследовател, ако му се наложи, знае къде да ги намери. Затова пък намерихме за нужно да предложим на българската публика всички известни до този момент писма на Никола Вапцаров.

ПОЕЗИЯ ЧОВЕЧНА И ВСЕЧОВЕШКА

В навечерието на битката при Ватерлоо Наполеон пита един от своите маршали: „Какво ли ще кажат за мен потомците?“ Маршалът му отговаря: „Ще кажат, че сте разширили границите на славата.“ Не зная дали този разговор действително се е състоял, или е само част от Наполеоновата легенда. Но истината е, че великите хора се раждат, за да дадат нови измерения на нещата, до които се докосват. Ако днес бихме могли да разговаряме с Никола Вапцаров и той ни запиташе какво мислим за него, ние спокойно бихме могли да му отговорим, че е разширил славата на българската поезия по света. А това е така, защото Вапцаров разшири границите на човешкото в поезията на XX век.

I

В нашата лирика Вапцаров въведе многообразни, „интегралния“ човек. Човека от плът и кръв, едновременно страдащ и бунтуващ се, груб и възвишен, банален и героичен, битов и патетичен, плебей и аристократ на духа, борец и мечтател. Преди Вапцаров лирически герой беше едноизмерният човек, който самоограничаваше своята природа, лишавайки я от многото, за да изрази в изключителна степен единственото. Поетите свиреха „на една струна“. (Впрочем това е характерно за лириката като род изкуство, в което единичното „аз“ е средоточие на всичко, фокус, пречупващ през себе си широката картина на битието.) Такъв е героят на възрожденската ни поезия от Чинтулов до Вазов – почти

неразличим от колективния дух на народа, психологическата му доминанта е епичното усещане за единство с българското племе. Такъв е и неговият антипод – „субективният“ човек на Пенчо Славейков и Яворов. Той създаде поезия както от гордостта, че се е отчуждил от „стадото“ на своето племе, така и от тревожните си сънища, прозрения и безсъници, които са последици от това отчуждение.

Същото може да се каже за безплътното, подобно на ангелска въздишка лирично „аз“ на един Лилиев, който си затуляше ушите пред „делничния крясък на земното“. А пък у пролетарските поети от 30-те и 40-те години човекът до голяма степен беше ограничен от идеологическата задача, от социалната „поръчка“. Негова доминанта беше ролята на „колелце и винтче“ в организационния механизъм на Партията.

Вапцаров разчупи тези схеми, разруши изконния „монизъм“ на лирическия персонаж. Пред лирическото изкуство – това, според дефиницията на Хегел, „субективно вътрешно движение на душата“ – Вапцаров постави нови, по-сложни задачи. Той се опита чрез личността на един и същ лирически герой да пресъздаде човека, който обича и мрази, радва се и страда, бори се и умира. Човека, който мечтае и греши, побеждава и пада, пие и гладува, пише стихове и псува, уважава живота и го ругае. И този човек далеч не е само пролетарият, както наивно мислеха учителите по литература, когато тормозеха своите питомци с вечната тема: „Работникът в поезията на Вапцаров“. Този човек може да бъде и селянин, дребен чиновник, занаятчия, моряк, рибар, летец, поет, мислител, революционер. Той би могъл да бъде всеки потиснат, бунтуващ се и мислещ човек.

Превъплъщенията му са безбройни: Работникът, чиято кръв тече „в проводните мрежи и движи живота“. Селянинът, който се поти „и под езика“ и работи „като добитък“. Летецът, проправил „с взрива на бензинни пари“ пътя на прогреса. Чиновникът със сметалото, отброяващо „шестнайсет години, протекли без радост, ала и без мъка“. Убиецът, който в мига преди екзекуцията разсъждава за „своята тежка, човешка, жестока, безока съдба“. Рибарят, когото хапе „със вълчи зъби студеният вятър“. Интелигентът, който разбира, че „сега не е за поезия“, и с ужас забелязва, че пише не с мастило, а с кръв. Поетът, който в страстни спорове утвърждава законите на своето ново изкуство. Войникът на Испанската република. Революционерът, който умира с радостта, че „милионите възкръсват“. И много, много други, неотделими от поетическия „аз“ на Вапцаров, който казва:

А аз съм тук
и там. –
Навред.
Един работник от Тексас,
хамалин от Алжир,
поет...
Навред съм аз!
Навред съм аз!

(„Двубой“)

За Яворов „онтологичният“ въпрос на лирическото битие беше поставен в плана на една тясно субективна трансформация на действителността. Хегеловата, т.е. теоретичната дефиниция на лириката гласи, че: „Главното условие за лирическата субективност се състои в това поетът изцяло да побере в себе си реалното съдържание и да го превърне в свое съдържание.“ Подтикнат от творческия закон, който носеше в себе си, Яворов по свой начин откри и приложи в нашата поезия този принцип:

Че няма зло, страдание, живот
вън от сърцето ми – кивот,
където пепелта лежи
на всички истини-лъжи.

(„Песен на песента ми“)

Но от Яворов до Вапцаров българската лирика измина дълъг и стремителен път. Върху нейното развитие оказаха влияние войни, въстания, народни вълнения, различни исторически събития. Поезията все повече се приближи до социалните борби. „Бунтът на масите“ навлезе в изкуството и промени неговите закони. Поетите отразяват вече не толкова собствената си субективност, колкото стават рупор на колективни чувства и политически идеи. Между тях особено място заема пролетарското движение, чиято активност в България нараства именно в края на 30-те и началото на 40-те години на нашия век. Затова „онтологичният“ въпрос на лирическото битие у Вапцаров звучи по-иначе, отколкото у Яворов:

Светът е във тебе и мен
и в тази тълпа,
която наричат безлична.

Но аз я обичам,
защото тя крачи нагоре,
към новия ден, защото се бори!
(„Един слеп“)

Вапцаровият човек – това е унизеният и оскърбеният, където и да се намира той, какъвто и да е. Вечният човек от подземието. Биха го припознали за свой събрат героите на Гогол, Достоевски и Чехов, и дори героите на Кафка. Има нещо екзистенциално-човешко, някаква универсална хуманистична репрезентативност в този образ, който се изправя пред нас още от първата страница на Вапцаровите „Моторни песни“:

Ето – аз дишам,
работя,
живея
и стихове пиша
(тъй както умея).

С живота под вежди
се гледаме строго
и боря се с него,
доколкото мога.
(„Вера“)

Та кой не би могъл да каже същото за себе си? Кой не диша, не работи и не живее по някакъв начин? Кой не се стреми да превъзмогне мизерното си съществуване, както умее? Кой не се противопоставя на живота със силата на ума и пламъка на душата си? И после? –

И после – сивия живот,
борба за хляб,
мечти неясни;
и вечер – тясното легло,
в което неусетно гаснем.
(„Кино“)

Нима по този начин не са живели и не живеят милиони хора, заключени в прокълнатия кръг на ежедневието, където само от време на време проникват мечти за „нещо хубаво и светло“? Хора, които изпълват с труд и несбъднати мечти своя бавен път към смъртта... Нима те не са глината и тухлите на историята? Нали до тях адресира Паисий Хилендарски своята „История славяноболгарская“ с думите: „за простите българи просто я написах“. И ето, две столетия по-късно, неговият съгражданин от Банско Никола Вапцаров отново иска да се говори „с думи прости“ за „простата човешка драма“ на милионите „неизвестни хора от фабрики и канцеларии“. Той изисква това от Историята и го осъществява в собственото си творчество.

И тази пъстра човешка тълпа кипи и бушува в лириката на Вапцаров. Като във вълшебен калейдоскоп преминават образите на „всички без покрив и хлеб“, на всички, затворени като животни в клетка в „трюмовете, пълни с

лепкав мрак“. На всеки от тях животът „без милост... вързва крилата със яки въжа“, всеки усеща как „дните – ръждясали гайки“ затягат душата му, а „хлябът е от мъката по-чер“, всеки би могъл да въздъхне: „Ех, черен човешки живот!“ Хората, населяващи поетичния свят на Вапцаров, са братя по житие и страдание. Но това е само едно от измеренията на човешкото.

Вапцаровият лирически герой представя сякаш пълния спектър от социални роли на личността – трудещ се, интелектуалец, гражданин, революционер, родолюбец, човек. Неговото единство е в това, че диалектически „снема“ в себе си противоречията между тези роли. Той олицетворява полифонията на човешката личност. Може би защото самият Вапцаров беше машинен техник, моряк, огняр, локомотивен машинист, фабричен работник, поет, драматург, детски писател, литературен критик, редактор на вестник, партиен функционер, конспиратор, революционер. А може би защото Вапцаров не беше нито само работник, нито само интелектуалец, нито само революционер. Когато прелистваме кратката история на неговия живот и особено когато четем стиховете му, ние се убеждаваме, че никоя от тези три роли (а при един поет те са всъщност повече!) не доминира над останалите, никоя не е в подчинено положение.

Дълбоко познаване на работническия бит и душевност, интелектуализъм, роден от общуването с идеите и книгите, революционна практика, изискваща не само слово, но и дело – тези неща у Вапцаров взаимно се уравновесяват, чудесно се допълват. Той достигна висшата цел на всяко творчество, превръщайки в една сплав поезия и правда, изкуство и действителност. Революционна дейност и революционен стих са два атрибута на една единна и неделима личност. В този смисъл героичната смърт на Никола Вапцаров само постави ореол над едно дело, което вече беше изградено приживе. Вапцаровите стихове бяха интимни „песни“, и „песни за човека“, и „моторни песни“, и „песни за родината“ и песни за целия свят. Сам той нарече своята лирика „огняроинтелигентска“. И това не е просто неологизъм, необичайно словосъчетание в българския език. Огняроинтелигентът е нов образ на човека: изживян, изстрадан – и изваян от поета.

Неговото верую гласи: „Честно ще умра / като работник / в боя ни / за хляб и свобода.“ Според философията на екзистенциализма свободата е истинското, автентичното битие на личността. И същевременно е проблем на постоянен ценностен избор. Албер Камю твърдеше: „Да умреш има смисъл само за свободата, защото само тогава човек е уверен, че не умира изцяло.“ Може да се каже, че за Вапцаров свободата е висша екзистенциална категория. И той направи своя избор. При това по най-категоричен начин – като жертва себе си заради постигането на тази съкровена ценност, без която няма нито човешко съществуване, нито човешко творчество.

II

Вапцаров разшири изключително мащабите на пролетарската литература. Превърна я в истинска „изящна словесност“. Не само защото беше новатор на езика, стиха и поетичната композиция, но защото създаде и нов лирически герой – съединил сякаш в себе си много лирически герои. И защото свърза спецификата на едно партийно, т.е. партикуларно литературно течение с общността на вековната ни културна традиция – от Ботев до днес. Вапцаров сплете в един възел страданията и борбите на своята социална среда със страданията и борбите на целия български народ и на човечеството. Стана мост между поезията на една класа и голямата, общонационална и общочовешка поезия. Подобно нещо преди него и в такава висока степен се удаде само на Хр. Смирненски. В паметта ни ще избледнеят стиховете на мнозина автори, изпълнени с описания на човешката мизе-

рия, с лозунги и възгласи на социален протест. Но ще ни бъде трудно да забравим простите, отличаващи се с ботевска експресивност стихове:

И чакаш така като скот
в скотобойна,
въртиш се, в очите ти – ножа.
Ех, лошо,
ех, лошо
светът е устроен!
А може, по-иначе може...
(„Песен за човека“)

И мисля, че този „modus vivendi“ не изразява само битието на българския труженик, на българския гражданин от епохата на 30-те и 40-те години, макар да е почерпан именно от нея. Тази картина ще бъде валидна, докато има кастов антагонизъм, докато човекът се чувства несъвместим със заобикалящия го свят и беззащитен пред стихиите на социалното зло.

Вапцаровият човек е сложен и многолик като епохата, която му даде плът и кръв. И същевременно е прост и ясен като героя на „простата човешка драма“, която вълнуваше сърцето на неговия създател. У Вапцаров противоречията на личността не са непреодолими, както у Яворов. Това не са „свръхземните въпроси, които никой век не разреши“ – а реални, обясними, съвсем човешки неща.

Човекът от подземието всеки миг може да стане човек на барикадата. Това е неговото единствено спасение от земните проблеми.

Вапцаровият човек се оплаква, че е пленник в „капана на живота“, и същевременно възкликва: „Да знаеш ти живота как обичам!“ Той е убеден, че „За него – Живота – направил бих всичко“, и с не по-малка убеденост признава: „живота псувахме сърдито“. Този живот, който Вапцаров пише ту с малка, ту с голяма буква, очевидно не е един и същ.

В стихотворението „Двубой“ поетът се стреми да разкрие диалектиката между „навъсен, мръсен, зъл живот“ и „един живот желан и нужен“. Когато става дума за родината, Вапцаровият човек веднъж патетично ще отрони: „Моя страна! Моя прекрасна страна!“, а друг път гневно, с отчаянието на Яворовия селянин ще отсече: „плюх озлобено и в теб, и в самия живот“. За него родината е „по-близка от майка дори“, но когато се вгледа в нея, е принуден да признае: „Вред мрак. И в мрака – тегло и робия“. Ако приемем, заедно с Гео Милев, че отечество и държава не е едно и също, ще разберем и това противоречие.

Вапцаровият човек знае „свойто място във живота“. С пот и кръв го е извоювал той, платил е за него цена, по-голяма от самия живот. И си е спечелил правото да изисква от света и от обществото правдиво пресъздаване на своя собствен образ. Когато изкуството му поднася сладникави мелодрами вместо социални трагедии, той пита изкуството:

Къде е тука нашата съдба?
Къде е драмата?
Къде съм аз? Кажете!
(„Кино“)

Същия патос влага поетът и в друг свой наболял въпрос, който е проблем за цяла една класа и всъщност е само социално формулирана разновидност на древния въпрос за смисъла на живота, за смисъла или безсмислието на човешкото присъствие в света:

Какво ще ни дадеш, историйо,
от пожълтелите си страници?
(„История“)

Някои литературни критици у нас смятат, че Вапцаровото творчество е ярък пример за деперсонализация на човешкото. При това те се опират най-вече на предсмъртния му

стих: „Какво тук значи някаква си личност!“ (като невинаги отчитат изключителните обстоятелства, при които е изречена тази фраза). Ако все пак има нещо вярно в една подобна теза, то е дотолкова, доколкото Вапцаров беше вдъхновен от идеята за колективно-човешкото. В името на човешките маси писа той своите стихове и това наложи отпечатък върху неговата поетика на новатор, който се стремеше в творбите му „да диша на новото време стихът“. Като цяло обаче тезата за нищожната роля на отделната личност в поезията на Вапцаров не издържа критика. Тя е несъвместима с дълбоко човечната природа на Вапцаровото творчество, с неговия искрен и възвишен хуманизъм. У Вапцаров човешката маса никога не е само абстрактно множество, обезличаваща стихия. Поетът винаги държи сметка за човешката индивидуалност и неповторимост и дори определената му класова позиция в това отношение, както ще видим по-нататък, не е в състояние да го тласне към „нивелиране“ на човешкото, към подчиняването му на абстрактни хуманистични или пък политически „формули“. Достатъчно е да си припомним стихотворението „Един слеп“, където поетът отрича самата мисъл, че тълпата може да бъде нещо сиво, еднообразно, лишено от индивидуални черти:

Светът е във тебе и мен
и в тази тълпа,
която наричат безлична.

За Вапцаров дори и самото понятие „народ“ (ако го приемем за противоположност на понятието „личност“) е едно от най-неуловимите феномени. Той винаги се въздържа да го определя еднозначно, да го вкарва в готовите „калъпи“ на една или друга културно-историческа или философска концепция. Нещо повече, поетът открито иронизира онези, които биха се опитали да разсъждават на тази тема от предвзети позиции:

Народ е това! –
А някой нахакан келеш
си мисли,
че може сърцето му в шепа да хване.
(„Майка“)

И после да не забравяме за стихотворението „История“, където Вапцаров остро протестира срещу деиндивидуализиращата и деперсонализираща роля на историческия процес. Философията на Спиноза със спокоен тон учи, че в единната субстанция изчезва всяка особеност и единичност. Поезията на Вапцаров обаче с особена сила негодува именно срещу тази субстанциална, всепоглъщаща стихия на историята, която заличава от своите страници и от погледа на поколенията всяко отделно човешко усилие, всеки индивидуален подвиг, ако той не е дело на изтъкната личност. За деперсонализация на човешкото у Вапцаров можем да говорим именно и само в този смисъл, че поетът не вярва единствено в ролята на отделната, издигната над другите човешка личност. Тази вяра той запазва и за други, обикновени личности, за хилядите „неизвестни хора от фабрики и канцеларии“ и преди всичко у тях търси той чертите на индивидуално-човешкото, прекланя се пред тяхната своеобразна яркост, неповторимост и героичност.

Впрочем сложни са взаимоотношенията на Вапцаровия човек с музата Клио. За него Историята е всъщност история на човешкото недоволство от историята. Той ту вярва и се уповава на нейната мъдрост и любов, наричайки я „майката история“ („Илинденска“), тук пък се стъписва, отвратен от „историята с кървавата мутра“ („Хроника“). Но тази сложност е обяснима, защото смисълът на историята не е един и същ за всички хора и за всички класи. (Още Ницше казваше, че ние се ползваме от историята само дотолкова, доколкото тя ни служи за нещо.) Клио е като жена, в която сме влюбени. Ние не дирим самата нея, а собственото си

отражение в нейните очи. Това е вечният релативизъм на историята.

По същия начин Вапцаров може да търси и за самата жена изящни образи от рода на „разцъфва на устните ѝ ален мак“ („Пушкин“), а друг път съвсем безцеремонно да я нарича „жребица от разплодник“ („Кино“). Такъв е и езикът на Вапцаровата лирика – ту приповдигнат, вдъхновен, поетичен, ту рязък, просторечив, циничен. В него съжителстват красивата метафора и грубата ругатня, проникновеното описание на природата и натуралистичното сравнение. Противоречията, които носи със себе си човешкото, се отразяват на всички равнища на Вапцаровата лирика.

III

Прост, но многозначителен факт е, че думите „човек“ и „човешко“ са най-често срещаните у Вапцаров. С някакво особено усърдие той ги натрупва, упорито ги повтаря. Поетът се стреми да говори „полека, без злоба, човешки“, той мечтае за един свят, изграден от „задружния човешки ход“, и единственото му желание е да пее „песни, които ще славят човека“. Вместо да говори за света на машините, Вапцаров рисува „Човекът, чийто поглед верен е вперен в нервния компас“ и „човека... днеска лети от волната птица по-бързо“. Ако трябва да опише дребния чиновник, той предпочита да каже просто „човека с числата“. Когато иска да ни представи конспиратора, революционера, той казва: „Човекът, който там лежи във локва кръв“ или „човек, застрелян из засада“. Когато иска да ни внуши своя идеал, той лаконично отсича: „Човекът във новото време“ или „Браво, човек!“, „Това се казва човек!“ и т.н.

У Вапцаров думата „човек“ винаги имплицира понятието „истински човек“. Поетът не е склонен да тълкува понататък това понятие. Той се въздържа да прибавя към него

каквито и да е странични атрибути. Поради това за онзи, който не познава добре творчеството на Вапцаров, стиховете: „Но във затвора попаднал на хора и станал ч о в е к“, биха изглеждали най-обикновена тавтология. За Вапцаров човешкото е неделимо като субстанция и абсолютно като битие. Той сякаш ни казва: Ето човека! Аз го изобразявам такъв, какъвто е. Съдете го вие! И вместо да умува над въпроса: Що е човек? – Вапцаров страда за съдбата на човека. Вместо да ни оглушава с абстрактни дефиниции и догматични крясъци, той с тайнствен шепот споделя своето прозрение:

И знам,
че там –
зад всяка стена
и ограда –
страда
един
отхвърлен син
на живота.
(„Е д и н с л е п“)

Вапцаров не е създател на „черни“ и „бели“ герои. Този вид „графика“ е чужд на естетическия му маниер. От подобна слабост той предпазваше и другите в статията си „За творчеството на най-младите“. Съветваше ги да творят изкуство, което не назидава, а уважава читателя. Разбира се, всичко това изглежда просто и логично от днешна гледна точка, но невинаги е било така. Нека си спомним, че Хр. Радевски, един от най-ярките и фанатични представители на пролетарската поезия от периода, в който живя и твори Вапцаров, прокарваше рязка диференциация вътре в рамките на човешкото. Той ни разказваше как животът е разделил приятелите от детинство, правейки единия „галантен поручик“, а другия – „работнически стихоплет“ („На моя познат“). И тази история не будеше у Радевски никакво съжаление, никаква тревога за човека, а само борческа непри-

миримост. Не зная, може би се лъжа, но мисля, че в подобен случай Вапцаров би се задоволил с това, да въздъхне:

Ех, лошо,
ех, лошо
светът е устроен!
А може, по-иначе може...

В друго свое стихотворение Радевски заявяваше, че българският „професор надменен" му е по-чужд от „затворника на остров Кайен". И още, че той не може да обикне буржоазното „бяло момиче" така, както обича „африканския див чернокож". Поетът съвсем искрено смяташе, че има логика, която „с китайците ни сбратимява и ни скарва с рождения брат" („Аз обичам"). Тук му е мястото да кажем, че за Вапцаров такава логика не съществува. За него човекът е човек без уговорки – всяка друга постановка е чужда на духа и смисъла на цялата му поезия. За Вапцаров всички хора – от революционера и интелектуалеца до жалкия еснаф – носят името „човек", заслужават нашата обич и съчувствие, заслужават да се пише и говори за тях.

Ето защо, струва ми се, че за Горки е било много полесно да изрече прословутата си фраза „Човек – това звучи гордо", отколкото да устои на изкушението на всеки художник да изобразява и хора, които съвсем не звучат гордо (творчеството на Горки е пълно с такива герои). При Вапцаров е друго. В неговата лирика човекът винаги звучи гордо, защото поетът просто не може да го изобразява другояче. В стихотворението „Двубой" авторът се отъждествява едновременно и с мъртвия миньор, и със самоубиеца, и с гавроша от барикадата, и с участника в полярната експедиция, и дори с наемния убиец: „извергът, мерзкият стрелец". Вапцаровият лирически герой е пълнота, синтез на всички и всякакви хора, квинтесенция на човешкото.

В стихотворението „Доклад" става дума за някакъв чиновник, който отдавна вече не чува нищо друго, освен тракането на сметалото. Той се е превърнал в автомат, отчуждил се от всичко прекрасно на света. За него Ботев би казал, че живее, без да се пита: „Човек ли е той или скот". Вапцаров обаче търси контраста между отчуждението на своя герой и внезапното му самоосъзнаване като човек. Поетът се радва, че „ето, пръв път след шестнайсет години човекът с числата заплакал". И повече не коментира случая. Надникнал е в една всекидневна човешка драма, накарал ни е да ѝ съчувстваме – какво повече?

В „Песен за човека" Вапцаров съвсем лаконично, само в три строфи, ни съобщава, че в „село Могила" някой си убил за пари и съответно бил осъден на смърт. Но веднага след това, в следващите осемнайсет строфи, той употребява цялото си поетично красноречие, за да разкрие душевната борба на този човек, трагедията и триумфа на неговия живот. Вапцаров го интересува не баналната криминална хроника, а преди всичко прераждането на човека, пътят му към истината и към доброто. Вълнува го притчата за завръщането на „блудния син" в лоното на човечността. Изгубената овца, ако използваме евангелския израз, му е по-скъпа от цялото стадо. Това, което за песимистично настроената Дама е достатъчен повод за презрение към човека, за Вапцаров е само начало на неговата възвишена „песен за човека". И когато четем за живота в затвора и за екзекуцията, ние изобщо забравяме, че всъщност героят не е нищо повече от един обикновен криминален престъпник. Ние не само сме повярвали в прераждането му, но сме заразени от обаянието на неговата човешка участ... Така могат да творят само големи поети! И спецификата на този хуманизъм сближава нашия Вапцаров с художници от типа на Достоевски.

Вапцаровият човек е универсално български, а оттук и универсален в пълния смисъл на думата. Неговите превъплъщения пресъздават пълнокръвното лично, социално, национално, политическо, морално и естетическо присъст-

вие на човека в света. Той може да се любува на морето, но същевременно да не забравя за тежкия труд на моряка и рибаря. Той е принуден да живее в „барутната тревога“, всред „зъл картечен грак“, но успява да запази в сърцето си „кът за обич“. Той обича човека, но не по-малко обича и мотора, защото му е влял кръвта на сърцето си. Той еднакво силно се вълнува от собствената си родина и от някаква далечна, непозната за него южна страна – Испания. В пролятата кръв Вапцаровият човек вижда и следите на човешката вражда, и символа на човешкото братство, апокалиптичната емблема на своето жестоко време и цвета на едно обикнато знаме. В съзнанието му си дават среща споменът за миналото, кошмарът на настоящето и миражът на далечното бъдеще. За него битието е нещо просто и силно като основните елементи, съставящи човешкото възприятие на света: то е земя и небе, мрак и светлина, омраза и любов, „отровна плесен“ и „радостна песен“. Действителността се отразява в своята непосредствена, сетивна даденост. Умът я осмисля с помощта на древни, архетипни образи и я конструира посредством изконно дадени на човека представи за външния свят, и поточно казано, посредством тяхната диалектика. В сърцето на Вапцаровия човек живеят целите на класата, идеите на епохата, раните на отечеството, радостите и болките на народа, копнежите на отечеството.

В името на тези универсални хуманистични ценности Вапцаров бе готов да пожертва живота си и наистина го направи, и дори успя да спечели спора с онези свои съвременници, които биха сметнали всяка подобна саможертва за излишна:

Но да умреш, когато
се отърсва
земята от
отровната си
плесен,
когато милионите възкръсват,
това е песен,
да, това е песен.
(„П и с м о“)

Тази многоизмерност и многопосочност на духа го тласка към общуване. Затова диалогът е не само основна речева характеристика на Вапцаровата лирика, но и цялостен принцип на нейното изграждане. Самата тя е полифония от индивидуални гласове – една вечно отворена, свободно звучаща вселена. В нея няма риторика в собствен смисъл на термина. Нейният тон е топъл, искрен, сърдечен. Човекът във Вапцаровата поезия не декламира, а споделя, не ораторства, а беседва. Той спори, но не налага своето мнение. Той се стреми да говори „полека, без злоба, човешки“ и, ако може, да убеди другите в правотата на своята идея. Ако не може – здраве! У него има повече преживяване и вълнение, отколкото „патос“ в тесния, тенденциозен смисъл на думата. Вапцаровият герой, също като Исус на въпроса на Пилат „Що е истина?“, не бърза да отговори. Той предпочита читателят сам да стигне до онзи отговор, който ще удовлетвори собственото му нравствено съзнание.

Вапцаров, сравнен с Маяковски, е далеч по-непринуден, по-естествен и по-съкровен в общуването със своята публика. Той е по-близък и до нас, до нашето време, защото почти не прибягва до лозунги и декларации. Стихове от рода на: „Терора долу! Съюз със СССР!“, са изключение, а не правило в това отношение. И после, стихотворението „Селска хроника“, както знаем, е възникнало по съвсем конкретен, не толкова поетически, колкото политически повод – Соболевата акция.

IV

Разширил границите на човешкото, Вапцаров разшири и самите мащаби на лирическата поезия, внесе в нея други мерки и по този начин видоизмени вековната ѝ същност. Той обогати жанровите възможности на лириката, доближавайки я до епоса и драмата. Стихотворения като „Писмо“, „Песен за човека“, „Майка“ и др. носят характерни черти на повестта и дори на романа. Множеството от гледни точки спрямо изобразяваното събитие в творби като „Двубой“ и „Песни за една страна“ е осъществено по начин, специфичен за по-големите или по-малките епични форми.

Едва ли има друг наш поет, у когото лирическият „аз“ да се реализира така многообразно – той е и автор, и повествовател, и лирически герой в собствен смисъл на думата. А персонажите на Вапцаровата лирика напомнят драматургични действащи лица: Задъхания и потен работник, Поета, Дамата, Майката, Добрия другар, Жената, Гамена, Огняря, Ковача, Навъсения и мръсен живот, Желания и нужен живот, Бялата пролет, Историята, Родината, Завода, Машината, Мотора, Епохата и т.н. Ако Вапцаровата поезия се постави на сцената на театър, всеки личен или дори безличен персонаж би могъл да има свои реплики, своя индивидуална роля, свой собствен характер. Всички те са събеседници на поета или пък наши събеседници, равноправни участници в диалога. И именно понеже поддържаше такъв широк диалог с всички хора по земята, Вапцаровото творчество се превърна, по думите на Боян Ничев, в „нашия поетичен диалог със света“. То допринесе за международната слава на българската литература.

И не случайно най-често срещаното словосъчетание у Вапцаров е обръщението: „другарю мой“, „друже“, „другари“, „приятелко“, „тежи ми, Родино“, „и ти, завод“, „напразно мръщите чела“, „да знаеш ти“, „ти помниш ли“, „пролет моя, моя бяла пролет“ и т.н. Като се започне от изповедното беседния тон на някои от ранните творби на Вапцаров и се завърши с интимно-епичното „народе мой“ от писаното няколко часа преди разстрела стихотворение „Борбата е безмилостно жестока“, така наречената „ти“-форма на повествувание преминава като свързваща нишка през цялата лирика на Вапцаров.

Още през 40-те години Константин Константинов я определи като „радостно чувство на общност с хората“, а Николай Лилиев я нарече „човечна поезия, писана, за да се чуе от всички“. Вапцаровият човек най-много от всичко на света иска да разговаря, да спори, да възразява, да убеждава, да бъде чут, да влезе във връзка с някого и с нещо. Главната форма на отношение между лирическите персонажи на Вапцаровата поезия е дискусията. Работникът спори със Завода, който ежедневно го потиска („Завод“). Историческият субект полемизира с Историята за ролята и мястото в нея на обикновените хора („История“). Патриотът дискутира с Родината за характера на родолюбието („Земя“, „Родина“). Революционерът не само с думи, но и с дела води битка на живот и смърт с безчовечната действителност („Двубой“). Интернационалистът спори с Испания за това, кое е истинското ѝ лице – „страна на рицари и на плата“ или „участ и съдба“ на борците за свобода от цял свят („Песни за една страна“). Пролетарският поет води диспут с представителя на противоположна естетическа школа по въпроса за правдивостта в изкуството („Кино“ „Рибарски живот“). Синът не се съгласява с майка си, когато става дума за християнското човеколюбие („Имам си родина“). Бащата говори на децата какъв е животът и какъв трябва да бъде („Не бойте се, деца“). Мъжът разисква с жената за смисъла на любовта („Любовна“). Моторът се кара с чугунената бъркачка в защита на пролетта („Пролет в завода“) и т.н.

Вапцаровият човек има чувството, че не живее, а крещи „години, цяла вечност“. За него даже мъртвите не остават сами – те „се сливат в свойта смърт, в един човек се сливат“.

А в предсмъртното си стихотворение Вапцаров възприе дори небитието не като отдих от земните мъки, а като бъдещо приобщаване към вечния човешки кипеж:

Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те обичахме.

И едва ли е случайно стечение на обстоятелствата, че именно глаголът „обичам“ (този най-прост и всъщност единствен словесен израз на копнежа за човешка близост) е последната дума в последния стих, написан от ръката на Вапцаров малко преди да застане пред дулата на палачите в онази тежка юлска вечер на 1942 година.

Никак не е случайно, че „песен“ е една от най-често повтарящите се думи, един от постоянните образи в лириката на Вапцаров. Песента олицетворява полифонизма на Вапцаровата вселена, в която не само персонажите, но дори и предметите имат свой глас, свое звучащо битие – човекът осмисля живота си посредством песента, поетът възпява живота, жените изкарват „плача на песен“, пее вятърът, пеят моторите в небето, машините в завода, и т.н. Песента, това е пулсът на милионите човешки сърца, който изпълва простора. Тя означава стремежа на всяко лице и всяка вещ да изразят своята индивидуалност, да заявят за себе си, включвайки се в многогласието на Вапцаровата вселена.

Ако сравним „Песента на човека“ на П. К. Яворов и „Песен за човека“ на Вапцаров, ще видим, че първото свидетелства за стремежа на твореца да изрази собствената си субективност (по същия начин и дори още по-силно звучи „Песен на песента ми“), докато второто говори за стремежа да се възпее светът в неговата обективност. Едното е тихата, недоловима за ухото „песен“ на вслушания в себе си човешки дух, а другото е реалната, осезаема песен на живота с неговия социален кипеж и човешка глъчка. В този смисъл творчеството на Яворов е песен *на* човека, а Вапцаровото творчество е песен *за* човека. Същата функция има този незначителен наглед предлог в циклите „Песни за родината“, „Песни за една страна“ и другаде. Излиза, че Вапцаров полемизира с Яворов не само в творби като „Огняроинтелигентска“, „Не бойте се, деца“ и др., но и посредством самите заглавия на своята поезия.

Вапцаровият лирически герой, сам по себе си една безграничност на човешкото, се нуждае от всички прояви и форми на това човешко. Той изпитва страстна потребност от съединяване, от комуникация. Още като юноша, в речта си при завършване на Морското училище, Вапцаров вече говори „от името на това свещено „ние“, което ще ни свърже навеки“, той се сбогува със своите съвипускници и преподаватели „от името на взаимното тегло и от името на взаимната радост“. Тази мечта за взаимност навсякъде и във всичко поетът запазва през целия си живот. И по-късно, в стихотворението „Доклад“ Вапцаров с болка споделя, че и той, и другарите му, улисани в социалните битки, често забравят за нацията, към която принадлежат:

Затуй и народа
със нас е на „Вие“ –
не чувства ни свои,
ни близки.
Дълбоко в сърцето си
мъката крие
и гледа ни
някак изниско.

Вапцаровият лирически герой не може да живее без комуникации, без съединение с другите хора, без да усеща дъха и топлината на своите събратя, на целия човешки род. В устата на Вапцаров знаменитата фраза на Декарт вероятно би звучала: „Communico, ergo sum.“ (Приобщавам се, следователство съществувам.) Това е смисълът на колектив-

ното, на идеята за общността у Вапцаров. Тук трябва да търсим последната, висша истина на Вапцаровия хуманизъм. И неговият апел: „Мъже и жени, народ, ще строим завод на живота!“, който в речта на някой политически оратор би изглеждал малко или много като демагогия, у Вапцаров е искрена, дълбока, непреодолима потребност на духа. И ние му вярваме, когато ни казва:

Имам ли аз,
то значи да има за теб,
имаш ли ти,
то значи да има безброя.
(„Не бойте се, деца“)

Именно защото Вапцаров успя да свърже своя чист и звучен поетичен глас с многогласието на човешкия „безброй“, той си извоюва онова, дадено на малцина, право да говори от името на народа, нацията и човечеството. И както от върховете на Пирин личат древните граници на българското отечество, така от върха на Вапцаровата поезия се виждат безкрайните граници на човешкото.

От този връх, който Вапцаров изкачи, както се изкачва хълмът на Голгота, поетът и днес ни призовава: въпреки омразата – да обичаме човека, въпреки униженията – да уважаваме човека, въпреки сълзите и страданията – да пеем песни за човека.

ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ

МОТОРНИ ПЕСНИ 1940

ПЕСНИ ЗА ЧОВЕКА

ВЕРА

Ето – аз дишам,
работя,
живея
и стихове пиша
(тъй както умея).
С живота под вежди
се гледаме строго
и боря се с него,
доколкото мога.

С живота сме в разпра,
но ти не разбирай,
че мразя живота.
Напротив, напротив! –
Дори да умирам,
живота със грубите
лапи челични
аз пак ще обичам!
Аз пак ще обичам!

Да кажем, сега ми окачат
въжето
и питат:
„Как, искаш ли час да живееш?“
Веднага ще кресна:
„Свалете!
Свалете!

По-скоро свалете
въжето, злодеи!“

За него – Живота –
направил бих всичко. –
Летял бих
със пробна машина в небето,
бих влезнал във взривна
ракета, самичък
бих търсил
в простора
далечна
планета.

Но все пак ще чувствам
приятния гъдел –
да гледам как
горе
небето синее.
Все пак ще чувствам
приятния гъдел,
че още живея,
че още ще бъда.

Но ето, да кажем,
вий вземете, колко? –
пшеничено зърно от моята вера,
бих ревнал тогава,
бих ревнал от болка
като ранена в сърцето пантера.

Какво ще остане
от мене тогава? –
Миг след грабежа
ще бъда разнищен.
И още по-ясно,
и още по-право –
миг след грабежа
ще бъда аз нищо.

Може би искате
да я сразите
моята вера
във дните честити,
моята вера,
че утре ще бъде
живота по-хубав,
живота по-мъдър?

А как ще щурмувате, моля?
С куршуми?
Не! Неуместно!
Ресто! – Не струва! –

Тя е бронирана
здраво в гърдите
и бронебойни патрони
за нея
няма открити!
Няма открити!

ПРОЛЕТ В ЗАВОДА

Тя искаше да влезе с първа смяна,
ала моторът изруга
сърдито:
„Не може тъй,
аз тук съм отговорен,
без марка где?
Виж, портиера питай!“

Но тя бе някак страшно упорита
и не попита портиера.
Влезе.
Отвори някакъв прозорец горе
и скрито на мотора
се изплези.

И изведнъж запя една машина.
Но хората
работеха несръчно.
Разбрал коя е скритата причина,
моторът каза:
„Аз ще я отлъча!“
– Ще я отлъчиш ли? – запита със насмешка
една добра чугунена бъркачка.
– Опитай се, бъбрива вртележка,
та ний за нея ще направим стачка.

Моторът млъкна. Вятърът донесе
отнейде
топъл лъх на чернозем,
един напев – широк и весел –
и стъпки
на попукани
нозе.

Онез, които някога са
порили
земята, пръхаха като коне.
А другите, прозорците разтворили,
сияеха пред
синьото
небе.

От папмашината изпсува
някой грубо.
Едно момиче весело запя.
Един младеж го стрелна
с поглед влюбен
и то поруменя.

Тогава влезе портиерът тихо
и каза:
„Кой се контрабандно вмъкна?“

Ала разбра, виновно се усмихна
почеса се,
подсвирна,
после млъкна.

ЗАВОД

Завод. Над него облаци от дим.
Народът прост,
животът – тежък, скучен. –
Живот без маска и без грим –
озъбено, свирепо куче.

И трябва да се бориш неуморно,
и трябва да си страшно упорит,
за да изтръгнеш от зъбите
на туй настръхнало,
вбесено псе
парченце хлеб.

Във залите плющят каиши,
трансмисии скриптят
от всеки кът.
И става толкоз душно,
че да дишаш
не би могъл спокойно,
с пълна гръд.

А недалече пролетният ветър
люлее ниви, слънцето блести...
Дърветата опират
във небето,
а сенките –
в заводните стени.

Но как е чуждо
и ненужно тука,
съвсем забравено
това поле!
Една ръка изхвърли на боклука
идилиите с синьото небе.
Защото миг на някаква заблуда,
защото миг с размекнато сърце,
би значело напразно да загубиш
работните си
жилави
ръце.

И в този шум
и трясък на машини
ще трябва непременно да крещиш,
да могат думите
разбрано да преминат
пространството, което те дели.

И аз крещях години –
цяла вечност...
Долавях, че и другите крещят –
машините,
завода
и човека
от най-затуления
тъмен кът.

И този крясък стана сплав,
с която
бронирахме живота си така,
че сложиш ли му
прът във колелата –
ще счупиш своята ръка...

И ти, завод, се мъчиш
пак отгоре
да трупаш дим и сажди
пласт след пласт.
Напразно! Ти ни учи да се борим –
ще снемем ние
слънцето при нас.

Завод, притиснал с мъка
толкоз хора
с осаждени от черен труд
лица,
едно сърце във тебе неуморно
пулсира с хиляди сърца.

СПОМЕН

Аз имах другар,
добър другар,
но... кашляше лошо.
Той беше огняр –
пренасяше с коша кюмюр,
изхвърляше сгур
дванадесет часа на нощ.

Аз помня очите
на този огняр.
Как жадно поглъщаха тези очи
всички лъчи,
които случайно,
през сажди макар,
се вмъкваха редко
във нашата клетка.

Как бързо се раждаше
трескава жажда
напролет,
когато шумолят
листата на двора,
в простора
когато се стрелкаше ято от птици.

Аз чувствах
как тези зеници се молят,
как страдат,
как тягостно страдат!
Те искаха толкова малка пощада –
до пролет,
до другата пролет...

Тя – пролетта –
дойде прекрасна:
със слънце,
с топъл лъх
и рози.
Далечен
теменужен дъх
се носеше в небето ясно.
Но вътре беше мрак
и как тежеше
легналата проза...

И тъй,
у нас живота се обърка. –
Моторът не работеше добре.
Започна подозрително да хърка
и... спре.
Не знам защо,
но може би,
защото другият умре.

А може би не е така.
А може би във своя глад
моторът чакаше ръка
да хвърли в огнения ад
навреме въглищния пласт.
Да, може би.
Не зная аз.

Но мен се струваше, че той
в заекващия си брътвеж
ме питаше с болезнен вой:
„Къде е другият младеж?“

Той – другият, умре.
А ето –
отвън е пролет.
Надалече
се стрелкат птици по небето.
Но той не ще ги види вече.

А бе такъв другар...
Добър другар!...
Но кашляше лошо.
Един огняр.
Пренасяше с коша кюмюр,
изхвърляше сгур
дванадесет часа на нощ.

РОМАНТИКА

Аз искам да напиша
днес
поема,
в която да диша
на новото време
стихът.
Да тръпнат във нея
крилата
на гордия
демон,
обходил от полюс до полюс
светът.

Защо е този хленч?
Защо въздишат хората
по някаква романтика
изстинала?
Романтиката е сега в моторите,
които пеят
по небето синьо.
И неразбрали тази песен горда,
напразно
мръщите
чела.

Тя носи вечната
човешка бодрост
на яките
стоманени
крила.

Аз виждам в бъдещето тези
орляци
да пръскат
дъжд
от семена.
И в песните им,
рукнали
отгоре,
да блика
труд
и свобода.

Аз виждам как
прелитат
над моретата,
високо над екваторния пек,
прелитат над зелените полета
и над арктическия снег.

Това е новата романтика,
                която
се ражда
и добива своя плът.
И въплотена в самолетно
                ято,
обхожда днес
от край
        до
            край
светът.

ДВУБОЙ

Ние сплетохме здраво ръце,
с тебе се счепкахме здраво.
Кръв капе от мойто сърце,
грохнал си ти. Тогава? –
Един ще бъде повален,
един ще бъде победен –
и победеният си ти.

Не вярваш ли? Не те е страх?
Но аз пресметнах всеки ход,
последния кураж събрах
и ти ще бъдеш победен,
разкапан, озлобен живот.

Не почваме сега, нали?
Двубоят ни е твърде стар.
Двубоят ни се води с жар
от дълги дни.
От дълги дни сме вплели здраво
ръцете си един във друг.
И никога не ще забравя
жестокия ти, груб юмрук.

Във мината избухна газ.
И въглищния пласт
                затрупа
петнадесет човека доле.

Затрупа
въглищния
пласт
петнадесет
човешки
трупа.
Един от тях
бях
аз.

Пред прага на един бордей
дими
изпуснат
пистолет.
Трупът полека леденей...
И нито вик,
и нито шум –
един куршум
и после – смет.

И колко леко...
И без бой,
без порив за живот, без глас.
Ти спомняш ли си
кой бе той?

Това
бях
аз.

На мокрия паваж
лежи
човек, застрелян из засада.
Небето, заредено с взрив,
ще падне с трясък
на площада.
Човекът, който там
лежи
във локва кръв,
е моят брат.
И в стъклените му очи
омраза и любов
горят.

Извергът,
мерзкият
стрелец,
закри следите си
завчас.
Ти спомняш ли си тоз подлец?
Това бях
аз.

Но помниш ли, едно дете умря
в Париж на барикада.
Едно дете
във бой умря
със кървавата
ретроградност.
Във жилите полека-лека
кръвта изстива
като щик.
Ала една усмивка лека
по устните се плъзва в миг.
И после устните синеят,
ала в очите
жар гори,
ала очите сякаш пеят:
„Liberté chérie!...“

Един гамѐн е
простреля̀н.
Лежи скован във смъртен мраз.
Ти спомняш ли си
тоз гамен?
Това бях аз!

Но помниш ли,
един мотор
прониза
с смях
и оптимизъм
мъглите,
гдето птица даже
не слиза
в влажния
простор;
един мотор с крила, които
разсичат
ледната завеса,
изменят земната орбита
и с взрива на бензинни пàри
разчистват пътя към прогреса.

Моторът, който пее горе,
е труд на моите ръце.
А тази песен на мотора
е кръв от моето сърце.

Човекът, чийто поглед верен
е вперен
в нервния компас,
човекът, който
влезе в бой
с мъглите,
с северния мраз,
ти спомняш ли си кой
бе той?
Това бях
аз.

А аз съм тук
и там.
Навред.
Един работник от Тексас,
хамалин от Алжир,
поет...
Навред съм аз!
Навред съм аз!

Как мислиш,
ще ли победиш,
навъсен, мръсен,
зъл живот?
И аз
горя,
и ти гориш,
и двамата
се къпем в пот.
Но ти изчерпваш свойте сили,
слабееш ти,
отпадаш ти.
Затуй така жестоко жилиш,
в предсмъртен ужас
може би...

Тогаз,
на твойто място,
дружно
ще изградим със много пот
един живот
желан
и нужен,

и то
какъв Живот!

ПИСМО

Ти помниш ли
морето и машините,
и трюмовете, пълни
с лепкав мрак?
И онзи див копнеж
по Филипините,
по едрите звезди
над Фамагуста?
Ти помниш ли поне един моряк
нехвърлил жаден взор далече,
там, дето в гаснещата вечер
дъхът на тропика се чувства?

Ти помниш ли как в нас
полека-лека
изстиваха последните надежди
и вярата
в доброто
и в човека,
в романтиката,
в празните
копнежи?

Ти помниш ли как
някак много бързо
ни хванаха в капана на живота?
Опомнихме се.
Късно.

Бяхме вързани жестоко.
Като на някакви животни в клетка
светкаха
очите жадно
и търсеха,
и молеха пощада.
А бяхме млади,
бяхме толкоз млади!...
И после... после
някаква омраза
се впиваше дълбоко във сърцата.
Като гангрена,
не, като проказа
тя раснеше,
разкапваше душата,
тя сплиташе жестоките си мрежи
на пустота
и мрачна безнадеждност;
тя пъплеше в кръвта,
тя виеше с закана,
а беше рано, беше много рано...

А там –
високо във небето –
чудно
трептяха пак на чайките крилата.

Небето пак блестеше
като слюда,
простора пак бе
син и необятен.
На хоризонта пак полека-лека
се губеха платната
всека вечер
и мачтите изчезваха далеко,
но ние бяхме ослепели вече.

За мен това е минало – неважно,
но ний деляхме сламения одър
и тебе чувствам нужда да разкажа
как вярвам аз и колко днес съм бодър.

Това е новото, което ме възпира
да не пробия
своя
слепоочник.
То злобата в сърцето
трансформира
в една борба, която
днес
клокочи.

И то ще ни повърне Филипините
и едрите звезди
над Фамагуста,
и радостта,
помръкнала в сърцето,
и мъртвата ни обич към машините,
и синята безбрежност на морето,
където вятъра на тропика се чувства.

Сега е нощ.
Машината ритмично
припява
и навява топла вера.
Да знаеш ти живота как обичам!
И колко мразя
празните
химери...

За мен е ясно, както че ще съмне –
с главите си ще счупим ледовете.
И слънцето на хоризонта
тъмен,
да, нашто
ярко
слънце
ще просветне.

И нека като пеперуда малка
крилата ми
опърли най-подире.
Не ще проклинам,
няма да се вайкам,
защото все пак, знам,
ще се умира.

Но да умреш, когато
се отърсва
земята от
отровната си
плесен,
когато милионите възкръсват,
това е песен,
да, това е песен!

ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА

Ние споримe
двама със дама
на тема:
„Човекът във новото време“.

А дамата сопната, знаете –
тропа, нервира се,
даже проплаква.
Залива ме с кални потоци
от ропот
и град от словесна
атака.

– Почакайте – казвам, – почакайте,
нека...
Но тя ме прекъсва сърдито:
„Ах, моля, запрете!
Аз мразя човека.
Не струва той вашта защита.

Аз четох как някой
насякъл с секира,
насякъл сам брат си, човека.
Измил се,
на черква отишъл
подире
и после... му станало леко.“

Смутено потръпнах. И стана ми тежко.
Но аз
понакуцвам
в теория
и рекох полека,
без злоба,
човешки,
да пробвам със тази история. –

Тя, случката, станала в село Могила.
Бащата бил скътал
пари.
Синът ги подушил,
вземал ги насила
и после баща си затрил.

Но в месец или пък
във седмица само –
властта го открила и... съд.
Ала във съдът
не потупват по рамото,
а го осъждат на смърт.

Отвели тогава злодея
злосторен,
затворили този субект.
Но във затвора попаднал на хора
и станал
ч о в е к.

Не зная с каква е
закваса заквасен,
не зная и как е
замесен,
но своята участ
от книга по-ясна
му станала с някаква песен.

И после разправял:
„Брей, как се обърках
и ето ти тебе
бесило.
Не стига ти хлеба,
залитнеш
от мъка
и стъпиш в погрешност на гнило.

И чакаш така като скот
в скотобойна,
въртиш се, в очите ти –
ножа.
Ех, лошо,
ех, лошо
светът е устроен!
А може, по-иначе може...“

Тогава запявал той
своята песен,
запявал я бавно и тихо.

Пред него живота
изплаввал чудесен –
и после
заспивал
усмихнат.

Но в коридора
тихо говорят.
Сетне секунда покой.
Някой полека вратата отворил. –
Хора. Зад тях часовой.

Някой от групата
плахо и глухо
казал му:
„Хайде, стани!“
Гледали хората
тъпо и кухо
сивите, влажни стени.

Онзи в леглото
разбрал, че живота
е свършен за него,
и в миг
скочил, избърсал потта от челото
и гледал с див поглед
на бик.

Но лека-полека
човекът се сетил –
страхът е без полза,
ще мре.
И някак в душата му
станало светло.
– Да тръгнем ли? – казал.
– Добре.

Той тръгнал. След него
те тръгнали също
и чувствали някакъв хлад.
Войникът си казал:
„Веднъж да се свърши...
Загазил си здравата, брат.“

Във коридора
тихо говорят.
Мрак се в ъглите таи.
Слезнали после на двора,
а горе –
вече зората блести.

Човекът погледнал зората,
в която
се къпела с блясък звезда,
и мислел за своята
тежка,
човешка,
жестока,
безока
съдба.

„Тя – моята – свърши...
Ще висна обесен.
Но белким се свършва
със мен? –
Животът ще дойде по-хубав
от песен,
по-хубав от пролетен ден...“

Споменал за песен
и нещо се сетил.
В очите му пламък цъфтял.
Усмихнал се топло, широко и
светло,
отдръпнал се, после запял.

Как мислите, може би
тука се крие
един истеричен комплекс?
Мислете тъй, както си щете,
но вие
грешите, приятелко, днес. –

Човекът спокойно, тъй – дума
след дума
и твърдо редил песента.
Онези го гледали
с поглед безумен,
онези го гледали с страх.

Дори и затвора
треперел позорно,
и мрака ударил на бег.
Усмихнати чули звездите отгоре
и викнали:
„Браво, човек!“

Нататък е ясно. Въжето
изкусно
през шията, после
смъртта.
Но там, в разкривените,
в сините устни
напирала пак песента.

И тука започва развръзката, значи.
Как мислиш, приятелю, ти? –
Тя, бедната дама, започна да плаче,
започна във транс да крещи:

„Ужасно! Ужасно! – Разказвате
секаш
като че там сте били!“...
Какъв ти тук ужас?! –
Той пеел човека. –
Това е прекрасно, нали?

ПЕСНИ ЗА РОДИНАТА

РОДИНА

Над тебе Пирин
издига гранити,
обвити във сиви мъгли.
Орли над бедни села
размахват крила
и хала в полята пищи.

А бяха години,
когато невинно
люляха ме празни мечти.
Животът бе ведър
и лесен,
Животът бе щедър
и песен бе ти.

Но ето –
преминах
през дим,
през масло
и машини,
преминах през
гнет и тегло –
вред, където
се борят за хлеб.

И нещо се счупи
във мене.
Простенах от болка,
но бях без изход.
Погледнах надире
и плюх озлобено
и в теб,
и в самия живот.

Сега си ми близка,
по-близка от майка дори,
но днеска ме плиска
ненужно пролятата кръв,
насън ме души
площадния кървав двубой
на твои герои,
платени със чужди пари...
Тежи ми, Родино,
кошмарно жестоко тежи
димящата кръв
и аз ще те питам –
всичко това
за теб ли бе нужно,
кажи?

Вред мрак.
И в мрака – тегло и робия.
Глад.
Остана стотици години назад.

А нейде живота пулсира,
израства
завод
след завод,
бръмчат пропелери...
А моят народ
работи,
умира,
както в дълбоката
бронзова ера.

Аз пак те обичам,
Родино на Гоце и Даме,
защото израснах,
защото закрепнах във Теб.
И нося в сърцето си младо
тревожното знаме
и вечния устрем
на всички без покрив и хлеб.

ЗЕМЯ

Тази земя,
по която тъпча сега,
тази земя,
която пролетен вятър пробужда,
тази земя – не е моя земя,
тази земя,
простете, е чужда.

Сутрин тръгвам.
Фабричния път
го задръства
с рубашки
безброя.
Ние сме слети с сърцето,
с умът,
но... земята не чувствам моя.

Над мойта земя
напролет
лъчите
шуртят,
гърмят водопади
от слънце
над мойта
земя.

Ти чувстваш дълбоко
сърцето на земната гръд
и виждаш как с скокове
раснат безбройни цветя.

Над мойта земя
в небето
опира
Пирѝн.
И мурите в буря
илинденски приказки пеят,
над Охрид лазура е
толкоз просторен и син,
а още надолоe
е светлия бряг на Егея.

Спомням си само.
И ето нахлува кръвта
във сърцето, което
топи се от някаква нежност...
Моя страна! Моя прекрасна страна!...
Поена със кръв
и разлюляна
в метежи.
По Беласица телени мрежи...

ПЕСЕН

Над горите,
над Пирина,
вятър вие.
Ние тръгнахме
седмина
да се бием;
и зад нас
остана надалече
и Пирин,
и звездната му вечер.

С зверове
се криехме в шумака
и така преминахме
оттатък.
И познахме
сякаш по тревите
на бащите
кървите измити.

И познахме
сякаш по листата
майките ни
где лежат в земята.
И познахме
по пръстта ръждива
първата ни обич
где почива.

Тръгнахме седмина
да се бием.
Само трима
върнахме се ние.

ИМАМ СИ РОДИНА

Имам си родина и над нея
денем грее синьото небе.
Вечер светят звездни полилеи
и гаси ги сутрин светъл ден.

Но когато нощем се завръщам,
на стрехите тъмното поел,
чувствам как до родната ми къща
дебне враг в ръката с парабел.

Учеше ме, майко, ти със притчи
да обичам всички като теб.
Бих обичал, майко, бих обичал,
но ми трябва свобода и хлеб.

ХАЙДУШКА

Вятър мята листи пожълтели,
до три лета не сме били в къщи.
Булките се мислят овдовели –
гледат Пирин, пръстите си кършат.

Не додея ли ни път във тъмно,
скръб за рожби ли не ни повея.
Да намериш камен да осъмнеш,
камен-зглаве, търне за постеля.

– В къщите протекоха стрехите,
бурен нивите души, войводо!
„Стреляй горе, стреляй към звездите!
Нека паднем честни и свободни.“

ЕЛТЕПСКА

На Елтепе дими мъгла.
Далече някъде във ниското
са моите села,
окъпани във слънце, като в приказка.

А доле плиснала водите,
притиснати в скали и клек,
като човек
приказва с мене Глазне.

Разказва ми, че там една жена,
съсухрена от скръб и от тревога,
ме чака да се върна у дома
и още, още ме обича много.

Разказва ми как с поглед замъглен
тя всеки пътник пита простодушно
дали ще се завърна някой ден.
И аз мълча, мълча, мълча и слушам.

Отсреща боровия хълм
събаря облачни грамади.
Просветва. После пада гръм.
И във очите блясва радост...

ПЕСНИ

ОГНЯРОИНТЕЛИГЕНТСКА

Сънно тракат
релсите във мрака.
От умора
ставите болят.
Някой би въздъхнал:
„Не очаквам...“
Не! Очаквам!
Чака ме светът.

Зная свойто място
във живота
и напразно
няма да се дам.
Честно ще умра
като работник
в боя ни
за хляб и Свобода.

ЛЮБОВНА

Като бетонен блок над нас
тежи барутната тревога.
Душите ни ръмжат: – Война!
В душите кръв и смут, и огън.

Аз виждам този смут дори
сега в фабричните комини,
на запад в залеза или
в небето тъй спокойно синьо.

И в тези дни, кажи ми ти,
когато ни притягат в обръч,
в сърцето, грях ли е, кажи,
че пазя още къτ за обич?

Кажи ми, грях ли е, че пак,
дори и в тоя шум фабричен,
процепен с зъл картечен грак,
си мисля: – Колко я обичам!...

Да, верно, мъничкият свет
на нашата любов е тесен,
затуй със поглед, впит напред,
ти пиша толкоз малка песен.

ПЕСНИ ЗА ЕДНА СТРАНА

ИСПАНИЯ

Какво бе ти за мене? –
    Нищо. –
Една загубена страна
на рицари и на плата.
Какво бе ти за мен? –
    Огнище
        на някаква любов жестока,
        която диво се опива
            от кръв,
                от блясък на ками;
            от шлагери
                и от китари;
            от страст,
                от ревност
                    и псалми.

Сега за мене ти си участ.
Сега за мене си съдба.
И аз участвам неотлъчно
в борбата ти за свобода.

Сега горя, сега се радвам
на всеки боен твой успех
и вярвам в силата ти млада –
във нея свойта сила влех;

сега се бия до победа,
в къртечните гнезда прикрит,
из улиците на Толедо
и пред стените на Мадрид.

Един работник с синя блуза
до мене прострелен лежи,
и под каскета му нахлузен
неспирно топла кръв струи.

Това е моята кръв, която
тревожно в жилите шуми;
и аз познавам тоз приятел
от Ланкаширските котли,

където двамата с лопати
работехме на обща пещ.
И нямаше стена, която
да спре младежкия копнеж...

Спи, мой другарю, спи спокойно
под кървавите знамена. –
Ще мине твойта кръв във моята
и после в цялата земя.

И тази кръв сега протича
в заводите от град във град,
вълнува, движи и увлича
селата в общия парад –

на упоритата надежда,
на смелостта и на труда,
на суровата неизбежност,
на кървавата свобода.

Тя днес издига барикади,
налива в жилите кураж,
крещи, безумна в свойта радост:
„Мадрид е наш!
Мадрид е наш!“

Светът е наш! Не бой се, друже!
И всяка молекулна част
е наша.
Под небето южно
ти спи
и вярвай,
вярвай в нас!

СЪН

– Лорѝ, не спиш ли?
Чуваш ли, Лорѝ?
„По-тихо! Скрий главата си! Отвън
на педя са от нас, не говори!“
– Лорѝ, сънувах толкоз хубав сън!...

– Почакай... как започваше?... Така...
Войната свършена... Разбираш ме, нали?
И всичко е във нашата ръка,
нали така, Лорѝ?

Работех пак в завода. А пък то
уж същия завод, машини същи,
но частите им блеснали – злато!
И ставите им някак по-могъщи.

В завода ти, Лорѝ, си надзирател
и казваш: „Днеска искам триста болта!“
„Добре, Лорѝ, отлично, мой приятел!“
И двамата се смееме доволни.

А вънка тъй широк е небосвода!...
Блести небето, въздухът блести!
И дишаш, дишаш толкова свободно!
И сам не вярваш, че това си ти. –

Лорѝ погледна другия в очите
(те бяха толкова детински днес),
усмихна се и каза уж сърдито:
„Какъв си ти мечтател, Фернандѐс!“

На изток гаснеха звездите. Мрака
отстъпваше във паника,
без строй.
Сигнал за бой!
Започваше атака...

ПЕСЕН НА ДРУГАРЯ

Ти не ще се върнеш, Фернандѐс –
днес картечен огън ви помете.
Във полето вие като пес
неуморно непокорен ветър.

Тръбен знак. И след сигнала пак
става тихо, непонятно тихо...
Във окопа дреме синкав мрак,
а в гърдите брули бесен вихър.

После някой с пръсти рий земята,
после къс и истеричен смях...
Някой грабна ръчната граната,
заотвинтва и отново спря.

След сигнала ти политна пръв.
Недалече чу се лай картечен.
Олюля се... на челото кръв...
Фернандѐс, не ще се върнеш вече.

Ний превзехме стръмнината днес.
Врязахме се в тяхната верига.
Колко би се радвал, Фернандѐс,
само тъй... да можеш да се вдигнеш.

ПЕСЕН НА ЖЕНАТА

Днес тревожния покой
дебне в малката ни къща.
Стихна боя, мили мой,
ала ти не се завръщаш.

А те молих, плаках аз,
ти защо не ме послуша?
Тръгна. В стаята тогаз
стана тихо и задушно.

Само моето сърце
чувах как тревожно бие
и протегнала ръце,
исках пак да те открия...

Аз ревнувам, Фернандѐс,
мразя даже тази дума
„свобода“, която днес
те увлече тъй безумно.

Може би си прав, нали?
Може би си прав, любими,
ала мене ме боли
и тежи ми, и тежи ми

тая страшна пустота,
легнала във нашта стая.
Хлопна пътната врата. –
Няма да се върнеш. Зная.

ПИСМО

Адрес:
Сеньора
Франческа Лаборе
ХУЕСКА

Майко,
Фернандѐс убит!
Фернандѐс
зарит в земята!
Фернандѐс
го няма днес!
Фернандѐс
лежи в полята
пред стените
на Мадрид.

Той бе толкова добър,
те защо ми го убиха?
И след неговата смърт
боят им нима ще стихне?

Майко, само теб една
мойта скръб да кажа мога.
Знаеш как е през война,
колко са сълзите много. –

Взреш се в нечии очи
и утеха в тях подириш,
ала скръб и там горчи
и сълзи, сълзи напират...

Може би е брат умрел,
може би любим е паднал,
може би един шрапнел
е отнел прекрасна младост.

Може би сега и тя
като мен напразно чака,
ала влажната земя
го държи в прегръдка яка...

Майко, ти не го кори,
че отиде да се бие.
Фернандѐс бе прав, дори
мисля, че грешиме ние. –

Само той от нас прозре
истина една в живота –
по-добре е да умреш,
вместо да живееш скотски.

Хлеб си имахме. Един
бе достатъчен за двама.
Но за бъдещия син
щеше ли да стигне, мамо?

После има друго. То
някак мъчно се разбира.
Тръгват. Бият се. Защо?
Само хлебът ли ги сбира?

Днес погребваха стоте,
дето ги зари блиндажа.
Аз с очите си видех,
но не мога да разкажа

колко странно бе това,
колко чудно бе за мене,
как във нова светлина
бяха хората огрени. –

Аз видех, видех за миг
през дъските на ковчега,
през ковчежните дъски
те ръцете си протегат.

Те се сливат в свойта смърт,
във един човек се сливат
и в очите им горят
пламъци на смърт щастлива...

Изведнъж разбрах, че той
все пак трябваше да иде.
Милият, загина в бой
и не ще го вече видя.

Майко, Фернандѐс убит!
Фернандѐс го няма, мамо!
Фернандѐс лежи зарит!
Поплачи за младостта му.

Но пред стария мълчи! –
Тази скръб ще го разнищи.
Скрито нейде поплачи
и не казвай нищо, нищо...

Ако някак разбере,
ако някак той усети,
ти кажи, че сме добре
и очакваме детето.

Ти кажи му: „Долорес
детски приказки се учи.
И те питат с Фернандѐс
внук ли искаш или внучка.“

Друго да ти пиша, пак
скръб ще бъде, майко моя.
С поздрав: твоя дъщеря

Долорес Мария Гойя

АНТОЛОГИЯ (1933–1942)

* * *

Бодри осъмвайте, родни села.
Мъка не ще ви затрие.
Нашата вяра е с яки крила,
бодри на поста сме ние.

Ние разпръскваме ледния мрак,
легнал дълбоко в сърцата.
Слънцето който затуля, е враг
и ще загине в борбата.

Ние работим от сутрин до здрач.
Ние работим в несгода.
Брат ни е всеки отруден орач,
с мъка отхранил народа.

Бързо живота препуска напред,
старите форми събаря.
Той кооперира работния свет,
удря юмрук на лихваря.

Ние обичаме своя народ.
Той ни роди сред полята.
Нас ни сплотява самия живот
и ни калява борбата.

Бодри осъмвайте, родни села,
мрака не ще ви затрие.
Нашата вяра е с яки крила,
будни на поста сме ние.

ПРОЛЕТ

Пролет моя, моя бяла пролет,
още неживяна, непразнувана,
само в здрачни сънища сънувана,
как минуваш ниско над тополите,
но не спираш тука своя полет.

Пролет моя, моя бяла пролет –
знам, ще дойдеш с дъжд и урагани,
бурна страшно, огнеметежна –
да възвърнеш хиляди надежди
и измиеш кървавите рани.

Как ще пеят птиците в житата!
Весели ще плуват във простора...
Ще се радват на труда си хората
и ще се обичат като братя.

Пролет моя, моя бяла пролет...
Нека видя първия ти полет,
дал живот на мъртвите площади,
нека видя само твойто слънце
и – умра на твойте барикади!

ЕДИН СЛЕП...

Един слеп
свири на чело
в кварталното кино.
И теб
ти се струва,
че чуваш
на тройка в степта необятна звънци
и виждаш дори
как мъж и жена се целуват.
Облечени в боброви шуби,
снегът ги милува...
А те са сами –
далече от хората груби.

О, колко различен
е нашият слух
и колко далече
сме с тебе сега!...
Аз виждам: разкаляна вечер.
Тъга
притиска квартала...
И знам,
че там –
зад всяка стена
и ограда –
страда
един

отхвърлен син
на живота.

Притихва последната нота
на този миньорен пасаж.
Ти още живееш със своя
далечен, загубен мираж
Не чувстваш, че вече покоя
е само привиден. Сега
за мене дори е обида
да креташ със куха тъга.
Да хленчиш, защото умира
в Испания рицар. Защо?
Когато светът е миниран
със ново идейно ядро;
когато над твоите степи,
покрити от белия сняг,
преминал е пролетен ветър,
преминал е бързия влак
на новите хора, донесли
слънца от Кавказ и Урал,
и няма ни спомен далечен
от дивата степна печал.

Послушай
и в свежия ручей
на този съзвучен поток

умий си очите
и гледай –
светът е широк!

Светът е във тебе и мен,
и в тази тълпа,
която наричат безлична.
Но аз я обичам,
защото тя крачи нагоре –
към новия ден,
защото се бори!

* * *

Зора. Събужда се града.
Сиренен вой.
След туй покой
и пустота...
Това е може би минута,
о, не минута –
то е миг.
И после пак отново тътен.
Денят разгонва с слънчев щик
стадата черни на нощта.
Зора.
Събужда се града...

Събуждаш се тогаз и ти
от своя сън.
Отвън –
сирените надуват
прегракналите си гърла.
Денят във стаята нахлува
през помътените стъкла.

И ти неволно се усмихваш
на тази бодра светлина,
която тъй упорно плиска,
шуми в зелените листа.

И тръгваш. Накъде?
Не знаеш.
Вървиш към непознат завод,
защото там остави всичко,
остави целия живот.

Ти чувстваш – още маховика
облъхва те с приятен хлад,
сирените – те тебе викат,
те непрестанно теб зоват.
Но где? Нà – пътя е заприщен,
навред затворени врати...
В гърдите ти като в огнище,
като в вулкан протест дими.

Разбираш цялата нелепост
на този див, объркан свет
и тръгваш като вълк – напреко,
със твърди стъпки. А зад теб
ти чувстваш здраво как напира,
обгръща със ръце града
метежен порив. И разбираш:
– Зорà. Събужда се света.

ГОРКИ

Аз бях във завод
с опушено, ниско небе,
където живота притиска
с чугунени лапи
и черния труд
бразди по челата.

И колко бе трудно
да можеш събуди
живота във този народ.
Да срутиш огромния
пласт от лъжи,
който тежи
над този живот.

Аз бях във завод
с опушено, ниско небе,
където живота притиска,
а дните – ръждясали гайки –
затягат душите.

Но помня, когато четяхме
„На дне“
или
„Майка“,
пробиваше слънцето
мрачния свод
на този завод,
блестяха очите.
И хората скрити
във свойте бордеи,
човъркаха своята мисъл ръждива
и бяха щастливи,
и бяха щастливи...

Но днеска
при мене пристигна огняра
и каза:
„Вапцаров,
вентила за прясната пàра
затворен.“
Аз троснато гледах,
но той си отиде нагоре
жестоко обиден.
След него нахълта ковача
и пита сърдито:

„Верно ли, братче,
верно ли – вика –
онзи, старика,
починал?“
Изстинах и казах с омраза,
с съвсем безпредметна омраза
му казах:
„Аз, куче, те учих
да бъдеш конкретен,
а ти шикалкавиш!
Кой е починал?
Разправяй!“

Разбрах и излязох на двора.
В машинната зала
ми стана задушно,
машинната зала
бе тясна
за моята горест,
машинната зала
бе пуста
за моите чувства.

И чух как ковача
разправяше някому глухо:
– Той, братче,
така ни познава,
и мене, и тебе,
и всички.
Тури те в некоя книга
и казва: „Не шавай!“
И после четеш
и примигаш,
и сам се познаваш.

Да кажем, така ти се случи,
че имаш дете.
Детето чете.
Така че... борави със книгата,
значи.
А немаш пари.
Така ти се случи,
че немаш пари.
Той казва:
„Детето требва да учи
това, към което
му тегли сърцето.“

Да кажеме, ти се завръщаш,
намръщен се връщаш
във къщи.
В душата – горчилка.
Сърцето ти болка притиска.
Набиваш жена си,
а онзи те гледа изниско
под своите вежди,
гледа във тебе и пита:
„Комай не достигат парите
за хлеба?“ –

Другия слушаше
тъй простодушно
захласнат
и толкова ясно му ставаше
всичко сега,
че сякаш живота
пред него вратите
разтвори,
че сякаш в гърдите
топеше се буца
от снег.
И той промърмори,
едва промърмори:
„Това се казва ч о в е к!“

ЕПОХА

Машини,
стомана,
машини
и мàсло, и пара,
и смрад.
В небето – бетонни комини,
в бордеите – призрачен глад.

Във Мексико златното зърно
изгарят във парни котли.
А роби с напукани бърни
събират го нощи и дни.

Гърмят елеватори.
Бодро
мотора
удари
юмрук
на времето
в старата
морда.
Разкъса „магичния кръг“
човека и днеска лети
от волната птица
по-бързо.

Но все пак живота гнети.
Живота без милост ни вързва
крилата със яки въжа,
задушва с отровната плесен
на своята стара ръжда.
И жадния устрем потиска
стоманена каска – небе.
А доле размирно се плиска
човешкото тъмно море.
Напразни лозунги за братство –
живота изправя стена,
живота – изпечен развратник –
цинично отвръща: – Война! –
Война!
А безброя от гладни?
Война!
А безцелната смърт?
А нашата бликаща младост,
която раздрусва светът?

Епоха на дива жестокост,
препускаща лудо напред.
Кипяща, стоманна епоха
пред прага на новия свет.

ПУШКИН

Русия – мрак.
Русия – гнет.
Неразорана целина.
Вертеп...
Свирепа тишина.
На север – тундри, ветрове.
На юг – безкрайни, диви степи.
А времето не бърза, крета
като бездомно
старо
псе.

Тогава простия народ
не знаеше за твойте песни.
Ти беше чужд и неизвестен.

Но ето днес –
трудът задружен,
задружния човешки ход
и тази обща светлина
роди един щастлив живот.

Сега е друго. Ето нà:
един работник,
млад стругар,
през обедната си почивка

чете във книгата усмихнат
и чувства те като другар.
Разбира те, защото може
да гледа чудните звезди
как гаснат във небето ясно,
как сутрин слънцето блести
над оросената с искри
просторна степ.

Той има хлеб
и гордостта,
че там – във фабричния грохот –
мазолестата му ръка
твори една епоха.
И нетревожен, той разбира
отде извира
песента.
Разбира на Мазепа мрачен
гневът,
на Ленски пролетта,
преминала преди цветята
на песните да разцъфтят.
Разбира твойта смърт жестока
и тази гнила суета,
забила някъде дълбоко
отровните си пипала,
изсмукала със страшна злоба

живота на един поет,
но не успяла в своя пробив –
живота тръгнал пак напред,
живота сринал тези тесни
стени. И простия народ
се влюбил в чудните ти песни
и в своя нов живот. –

Едно момиче от колхоза
обича млад матрос.
И тъй – неволно, без да ще,
напява твои стихове.
И после спира. –
Златна шир
наоколо. И класове.

Усмихва се и разцъфтява
на устните ѝ ален мак:
„Ах, с колко радост се живее,
мой млад, любим моряк!“

Това е там.
Но ето днес –
защо? – не знам,
но аз се уча
да пиша всеки свой протест
тъй искрено
и толкоз звучно.

Корица на книгата „Моторни песни“ (1940 г.), художник Борис Ангелушев

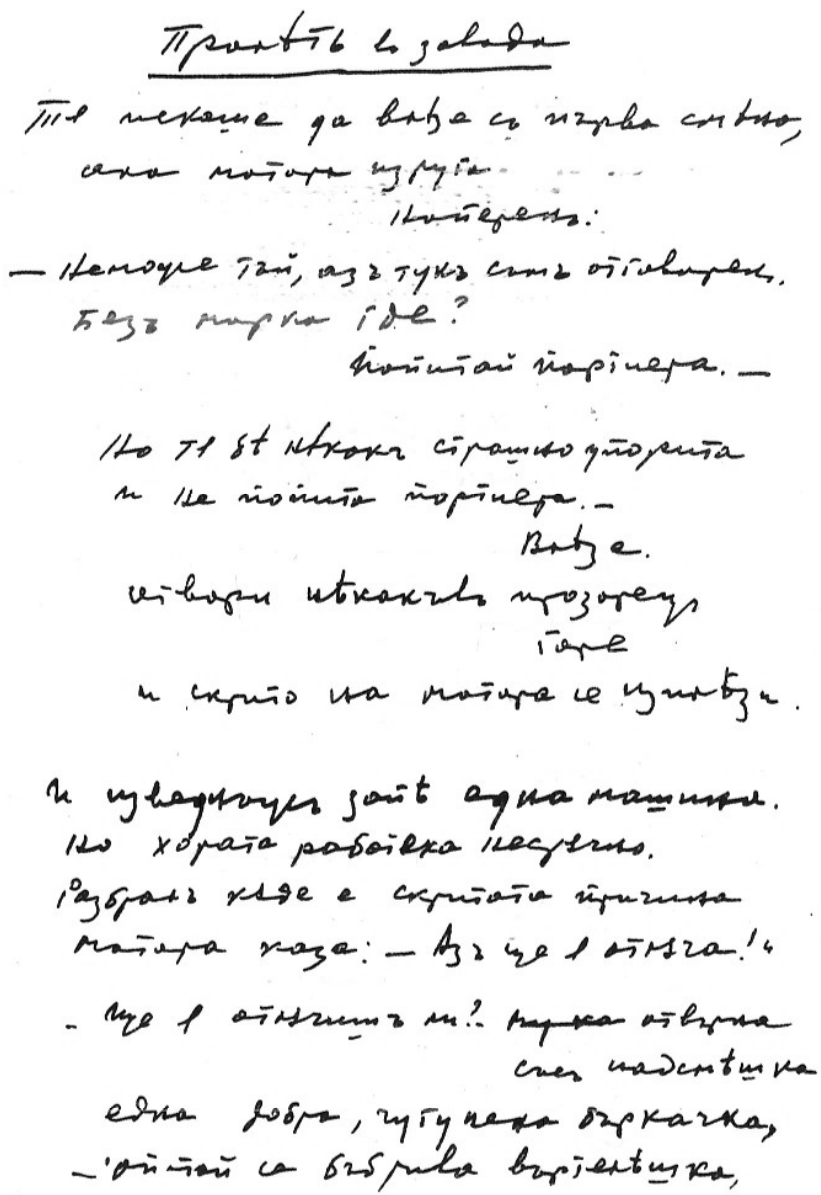

Пролет в завода

Пи пеканье да вдъа съ първа сила,
сама майка мурна
изтърсена:
— Недоде тай, аз тука сама отговарям.
Бъз пирна іде?
Хойтай пърпера. —

Но ти бя някоя страшно фърлита
и не йойта пърпера. —
Вдъе.
Извади изскачъ прозорец
іаре
и скрито на майка се изплъзна.

И изведнъжа зайе една пашина.
Но хората работеха шеметно.
Разбрах къде е скритата причина
майка каза: — Аз ще я отмъна!
— Ще я отмъщиш ли?! първа отвърна
сред надсмъшка
една добра, чугунена въркалка,
— Хойтай са бъбрива въртелъшка,

Факсимиле от стихотворението „Пролет в завода“

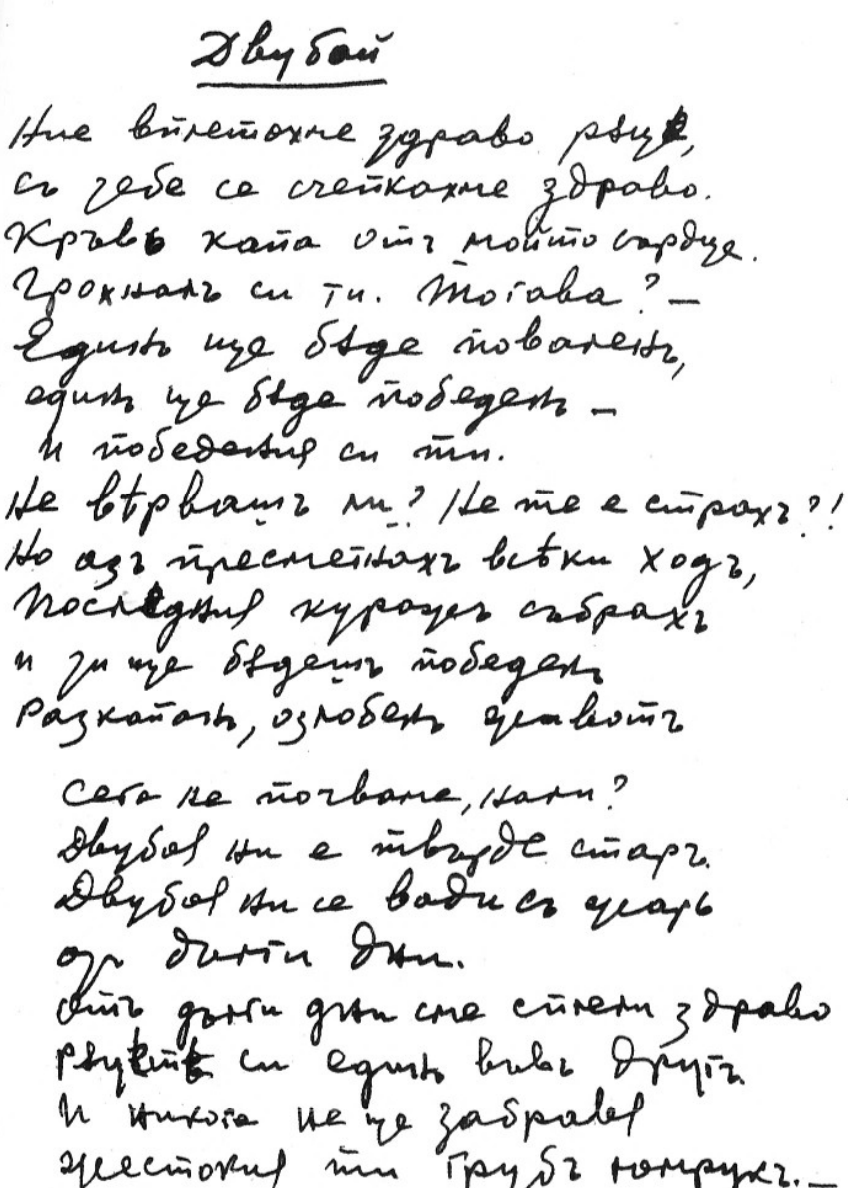

Двубой

Ние вълшебно здраво ръкуваме,
съ себе се стискаме здраво.
Кръвь кипа отъ моето сърдце.
Грохнахъ ли ти. Тогава? —
Единъ ще бъде повалень,
единъ ще бъде победенъ —
и победеният си ти.
Не вървиш ли? Не те е страхъ?!
Но азъ пресметнахъ всъки ходъ,
последенъ куражъ събрахъ
и ти ще бъдешъ победенъ,
разкаянъ, озлобенъ, сломенъ

Сега не почвате, нали?
Двубой ни е пивнъшки спаръ.
Двубой ни се вади съ чадъ
отъ дъхъ дъх.
Отъ дълги дни сме стиснати здраво
ръкуваме ли единъ вилъ другъ
и никога не ще забравимъ
жестокий тия грубъ поединъкъ. —

Факсимиле от стихотворението „Двубой“

Песен за човека

Има старинна дума
сред дата
на тена:
„човекът във нового време."

А днешна сутринта, знаете –
тропа, надвисва се,
дъжде пропаства.
Замива ме с капки пътеки
отвъд реката
и гради от съвестни атаки.

– Погледайте хоризонта – погледайте,
нали..
но тя не прекъсва сурдото:
„Аз съм, деца! Аз съм пред
човека.
На стража той вината
Защита."

„Аз чайка хвърковата
настръхвам от секира,
настръхва сякъш ората
човека.

Факсимиле от стихотворението „Песен за човека"

Родина

Над тебе Тирил
пъдила грижите
отбита
във сини мъгли.

Орли
над бъдни сена
Родопската Кулина
и хала във жълта
пшица.

А бяха години,
когато невинно
мълха на праскови мечти.
Цивната бъ вечер
и песен,
цивната бъ меджур
и пъсенъ бъ ти.

Но ето: пристигаш
през дим,
през пясък,

Факсимиле от стихотворението „Родина"

Романтика

Аз искам да катеря
днес
планина,
в която да дишам
на новото време
стихът.

Да пренеса във нея
хрипата на гордия
фенер,
обхванат
от пълно
до полюс
светът.

Защо е този хаотик?
Защо възприема хората
по изкуствена романтика
пустинна?
Романтиката е себе си в материя,
която живее,
във небето
синя.

Факсимиле от стихотворението „Романтика“

Огняроинтелигентска

Силно трепти
ремъкът във мрака.
Аз умра
сякаш днеска.
Някой би въздъхнал:
„Не огряхме...
Не! огряхме!
Гаснем на свръзка.

Знам свойството
във душата
и материята
нещо да се движи.
Тежко ще тръгне
като работник
в бой или до
за хляб и Свобода.

Факсимиле от стихотворението „Огняроинтелигентска“

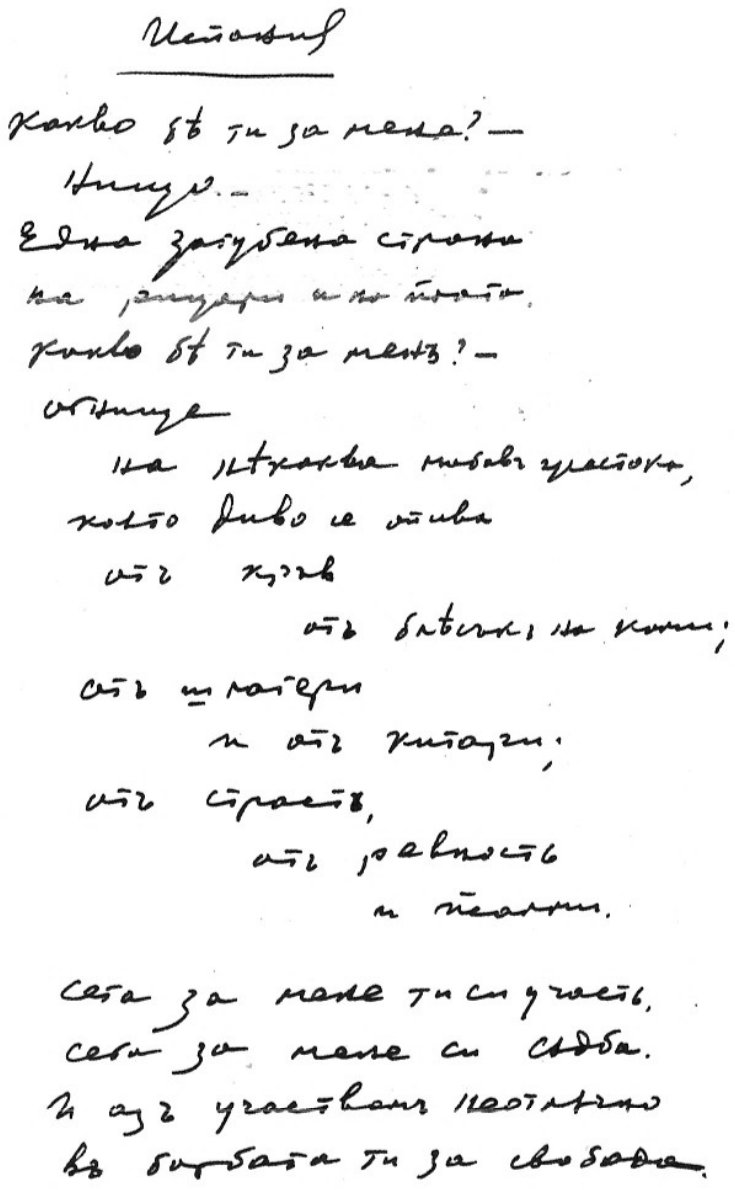

Факсимиле от стихотворението „Испания“

ХИМН

Неспирно напирай, разраствай,
издигай бетонни стени!
На робството черната напаст
потъва в далечни мъгли.

Издигай в небето антени,
с сирени покоя разбий!
И в утрото нека засмени
прогреса посрещнеме ний!

Че всяка израснала сграда,
подпряла небесния свод,
е крепост, която изгражда
народът за мирен живот.

Стремително, смело нагоре!
В небето, където тупти
размерно сърцето моторно,
издигай бетонни стени!

Издигай в небето антени,
с сирени покоя разбий!
И в утрото нека засмени
прогреса посрещнеме ний!

ХИМН

Огромен град със звезден покрив
и електрически слънца,
открил вратите си широко
за хилядите си деца.

Във теб гори, във теб се ражда
стремежа на един народ.
И в всеки камък, в всяка сграда
възхожда бодро нов живот.

Ти сбираш хиляди копнежи
в бетоненото си сърце;
съгрей ги, приласкай ги нежно,
обвий ги с своите ръце!

Пулсирай и напирай здраво
потискащите брегове!
Във всяка длан трепти корава,
желязна воля за прогрес.

Огромен град, бетонен град,
с едно бетонено сърце!
Като живота – вечно млад,
с протегнати напред ръце.

ЩЕ СТРОИМ ЗАВОД

Ще стро̀им завод,
огромен завод,
със яки,
бетонни стени!
Мъже и жени.
Народ.
Ще строим завод
за живота!

Децата ни мрат
в отровната смрад
без слънце,
в задушни коптори.
Светът е затвор.
Мъже и жени,
народ,
ни крачка назад!
Ще строим завод
за живота!

Децата ни мрат
в задушната смрад
със жадни за слънце очи.
А ние? – Бездушно
превиваме врат
и мълчиме,
позорно мълчим.

Прокарахме мрежи,
и в тях укротена тече,
да, нашата кръв
преминава
в проводните мрежи
и движи живота,
а той ни помита,
влече,
а ние го гледаме
с тъпа, наивна
небрежност.

Със нокти дълбахме скалите.
В гранита
тунели пробихме.
Опасахме с релси земята,
в недрата ѝ
всичко открихме.

Антени замрежват небето,
където
в мъглите
забити
са небостъргачи,
а още нагоре в простора
стоманени
гарвани
грачат.

Другари,
да бъдем наясно –
не удрям клеймо
на прогреса
и знам прекрасно,
че не прогреса е, който ни
души.
И ние не ще го рушим. –

Ще строим завод,
огромен завод,
със яки,
бетонни стени.
Мъже и жени,
народ,
ще строим завод за живота!

ПРОЛЕТ

Гълъбите гукат
в близката гора.
По тревата падат
сребърни пера.
Мене ми е леко
като никой път –
чувствам се ефирен,
чувствам се без плът.

През елите бликат
слънчеви лъчи.
Ще затворя свойте
блеснали очи.
Но пак ще усетя
с чудна яснота
как ще ме целуне
топло пролетта.

Волно във простора птиците летят.
Пеят и извиват серпантинен път.
В песента познавам химна вдъхновен,
с който ще посрещнем утрешния ден.

ХРОНИКА

В заводите „Круп“ днес отливат гранати.
Натъпквайте здраво! За нас са те, братя.
Те нашата кръв из полята ще пият.
Натъпквайте здраво! Милиони сме ние...

Във „Байер“ получили някакъв газ
от нова порода. И той е за нас.
Той нашта осаждена гръд ще разяжда.
Картината ясна... Нали се догаждаш?

Във „Викерс“ пробиват картечни дула.
Шестстотин куршума в минута – за нас.
Те наште корави глави ще пробиват.
Бъдете щастливи! Бъдете щастливи!

Бъдете щастливи, не виждайте как
настига ни буря, обвива ни мрак.
Вземете за почест пред нашта епоха!
Но, моля... по-тихо! Но, моля... без ропот!

НЕ БОЙТЕ СЕ, ДЕЦА

Работиме много,
работим от сутрин до здрач.
Но хлеба е малко.
Но хлеба не стига, деца.
И ваште лица
са сгърчени вече от плач,
и ваште очи
са глухи и неми –
такива големи,
мъчително тъжни очи...
И в тях е стаен
ужас свиреп:
Хлеб!
Хлеб!
Хлеб!

Послушайте, малки,
послушайте, мънички мои –
така е днес,
наверно било е и вчера.
И аз, понеже нямам храна,
понеже нямам с какво,
ето нà:
ще ви нахраня със вера. –

Ще дойдат години
и ний ще ги стегнем тогава,
на дните водите
ще впрегнем в бетонен ръкав.
Не ще ги изпуснем, нали?
Ще ги впримчиме здраво.
Ще им кажем:
„Така ще вървите!“
И те ще тръгнат така!

Ще имаме хлеб тогава.
Ще имаме хлеб!
И радост в очите ще имате,
мънички мои.
Имам ли аз,
то значи да има за теб,
имаш ли ти,
то значи да има безброя.

И толкова хубав ще бъде
тогава живота.
И днешната плесен
ще бъде безкрайно далеко.
Ще пееме всички.
Ще пеем, когато работим,
но радостни песни,
които ще славят човека.

И ако случайно
и аз остарея, тогава
ще гледам от своя прозорец
далечния път,
ще гледам как вие се връщате,
бодри и здрави,
и тихо ще шепна:
„О, колко е хубав светът!“

Така и ще бъде!
А днеска оскъден е хлеба.
На вашите майки
гърдите са сухи сега.
Да хленчим – не ще ни помогнат.
И хленч не ни требва.
Но мен ме притиска
жестока, дълбока тъга. –
За вашто „сега“
е горест стаена във мен.
Ала
не бойте се, деца,
за утрешния
ден!

ПЕСЕН

Във гората – враг стаен.
Във гората – мрак и изстрел.
Той лежи, лежи ранен
и през тъпа болка мисли:

„Право стреля. Ще умра –
във гърдите ме улучи.
Свърна в гъстата гора
и избяга като куче.

Старата не ще изтрай.
Либето... ще ме прежали.
Ще прежали, то се знай,
но другарите – едва ли.

Тя – смъртта ми, е добра
и не жаля свойта младост,
ала исках да умра
някога на барикада...

Мислех с песен... но беда –
право стреля и улучи.
Ех, да имаше вода,
а то сух валог се случи...

Поолекна ми... така...
Може би ще оживея?...
Някъде шуми река
и вода, вода се лее...

Някъде картечен лай...
Песни... нещо ме удари...
Дай вода! Вода ми дай!
Падам... дръжте се, другари!...“

Във гората – враг стаен,
във гората – мрак и изстрел.
Той сега е вцепенен
и не чувства, и не мисли.

МАЙКА

Колко всички майки си приличат в света!
И сърцата им как са еднакви!
Иди потърси на Украйна в степта
и след туй провери в Киренайка...

Имала майка,
имала син. –
Хубав бил, млад бил
и волен.
Раснал.
Над него синеел Пирин
с мури и камъни голи.

Нейде бащата погинал.
Тогаз
малък бил още
синът ѝ
и във вековната тъмна гора
дебнел пашата хайдутин.

Под планините горели села.
Светел високия хребет.
И от селяшките гладни гърла
беят изтръгвал и хлеба.

Гледала майката свойто дете,
гледала с мъка сурова –
как очите му бегали все
на бащата в пищова.

Имала майка,
имала син.
Хубав бил,
млад бил
и строен.
Но възмъжал
и хванал Пирин,
тъмното хванал усое.

Години минàли.
И смутни били.
Добри не дошли за раята.
Отдръпнала
своите зелени поли
от равнините
гората.

Понякога, нощем,
мъжете дома
се връщали гузни и плахи.
Изгаряли ризите скрито в жарта
и криели свойте силяхи.

Пак майка.
И нощем,
когато звезди
над тъмния хребет горели,
тя
вземала в скутите малкия син
и тихо му пела:
„Не слушай,
не гледай,
а нанкай сега.
Дано не кръвясат очите ти,
когато след време изправиш снага
и сам си поемеш юздите.

Отвънкà е смутно.
Отвънка снежи.
Но топло е в моите скути...
Спи ми, детенце,
спокойно ми спи,
нанкай...
Не ставай хайдутин...“

Добър
и послушен излязъл синът.
Не хванал с хайдути горите.
Оженил се,
сетне зарязал домът
и... станал комита.

Години на кръв.
Години на кръв и войни.
Пирин.
И орлите
в горите на мърша налитат.
Под всяко дърво
с изцъклени,
тъмни очи
убитите гледат как вечер изгряват звездите.

Отишъл си бея.
Отишъл си – значи, добре.
Но хората после запсували нещо султана.
Народ е това! –
А някой нахакан келеш
си мисли,
че може сърцето му в шепа да хване.

Смълчал се народа.
Смълчал се и само сумтел.
И вече не виждал на робството де ще е края.
Излезли комити,
в горите не бродели те,
а се разкарвали с „Щаери".

А там, във гората,
израсли железни тръби.
Комини израсли в гората.
И със рапидно-стоманни зъби
заръфал снагата ѝ
гатер.

Пак майка.
И майката имала син.
Залоствала вечер вратите
и пела му:
„Нанкай, сега сме сами,
нанкай, не ставай комита."

Комита не станал.
Не бил бикоглав. –
Послушен бил момъка, значи...
Но някой разнесе в селото мълва,
че паднал убит като стачник.

КИНО

Отвънка беше шум
и светеха реклами.
В афиша пишеше:
„Една човешка драма."
Отвънка беше шум
и конника на Крум
се потеше
от стискане
в дланта ми.

И стана тъмно.
В белия квадрат
лъва на „Метро"
сънно се прозина.
И изведнъж – шосе,
след туй гора
и в дъното небе –
просторно, синьо.

И на шосето,
точно на завой,
се срещат две луксозни лимузини.
Това е нашия герой
и нашта героиня.

След удара
излиза джентълмен
и взема във ръцете си челични
като перце примрялото момиче.

Отваря си очите –
те горят,
премрежват се
и гледат небосвода.
Да видиш ти какво момиче, брат –
като жребица от разплодник!...

В дърветата –
разбира се, славей.
Ръми над тях спокойно синината.
Примамлива и мека зеленей
оттатък шанците
тревата.

Един размазан Джон
целува сластно Грета.
По устните му –
сладострастна лига...
Стига!

Къде е тука нашата съдба?
Къде е драмата?
Къде съм аз? Кажете!
В гърдите ни опрян е за стрелба
на времето барутно пистолета.

Та може ли да любим
и скърбим
с наивната ви лековерност?
Гърдите ни са пълни с дим,
а дробовете ни – с каверни.

Така ли срещаме на път
любимите си
с лимузини? –
Изгрява любовта ни
в труд –
сред дим,
сред сажди
и машини.

И после... Сивия живот,
борба за хляб,
мечти неясни;
и вечер – тясното легло,
в което неусетно гаснем....

Това е то.
Това е драмата.
Останалото –
е измама.

РИБАРСКИ ЖИВОТ

Ти виждаш:
издути платна,
луна на небето излезла.
И мислиш:
живот е това,
живот преизпълнен
с п о е з и я.

Отгоре –
изгряват звезди.
Небето –
седефено свети.
От сушата
кроткият бриз
с ръката си
къдри
морето.

Ех,
волен рибарски живот,
описан
във толкова песни!
На мачтата – бяло платно...
Така да описваш
е лесно. –

Турни му „безкрайно море“,
залей го излеко
с синило
и всичко излиза добре –
картинно
и мило.

А туй,
че със вълчи зъби
студеният вятър ни хапе
и като тежки
сачми
те бият смразените капки?

Прогизнал
се връщаш дома
от влага.
А лодката зее.
И в кърмовия долап
две риби
във мрака сребреят.

Христос да би слязъл
сега,
с две риби
какво ще направи?
От мъка –
очите горят,
гърдите – омраза задавя.

На покрива
в рядката тръст
дъждът се полека оцежда.
Заспиваш.
И после в съня
изгрява далечна надежда...

Ех,
черен човешки живот!
Рибарски живот! –
неизвестност.
Не мож го разправи,
а то –
иди, че реди го на песен...

БОТЕВ

Идва при мене
задъхан и потен
работник
и казва:
– Пишете за Ботев! –

„За Ботев ли? –
седам. –
Елате във среда,
към седем.“

Но ето че среда отдавна премина.
Навъсен, аз пъшкам
и късам листата.
Над покрива горе
моторите спорят
със влажната пролет
в света
и мъглата.

И нищо не идва.
Безпътната мисъл
в главата се мъти,
в гърдите – тревога.
Престават да пиша,
захвърлям листата,
дълбоко въздишам

и казвам:
– Не мога! –

Събличам се.
Лягам в леглото.
Заспивам.
Но ето – пристига
навъсен работник
и пита:
– Написа ли песен за Ботев? –
За Ботев ли?
Чакай...
„Огряват звездите,
след туй на Балкана
излиза луната,
вълкът се промъква
и дебне в скалите,
и светят очите му
в мрака."

Работникът бърчи челото
и пита:
– Това ли е Ботев?
Пиши за жетварите там,
за теглото,
за черните кърви,
що пие земята,

за робската песен
и мъката в нея,
която люлее нивята.

Какво ще го търсиш
в усоите, дето
и хищника днеска не броди.
Не виждаш ли? – Ботев
в очите ни свети,
та Ботев е тук, при народа.

Ти падаш и Ботев ни казва:
„Вдигни го! –
И дай във ръката му знаме!"
Подавам ръката си,
ти се надигаш
и крачиме рамо до рамо.

Това е то Ботев.
А ти го усукваш.
Та тук за усукване нема!
Повзри се в живота –
и ето ти Ботев,
и ето ти цяла поема.

ИСТОРИЯ

Какво ще ни дадеш, Историйо,
от пожълтелите си страници? –
Ний бяхме неизвестни хора
от фабрики и канцелории,

ний бяхме селяни, които
миришеха на лук и вкиснало.
И под мустаците увиснали
живота псувахме сърдито.

Ще бъдеш ли поне признателна,
че те нахранихме с събития
и те напоихме богато
с кръвта на хиляди убити.

Ще хванеш контурите само,
а вътре, знам, ще бъде празно.
И няма никой да разказва
за простата човешка драма.

Поетите ще са улисани
във темпове и във агитки
и нашта мъка ненаписана
сама в пространството ще скита.

Живот ли бе – да го опишеш?
Живот ли бе – да го разровиш?
Разровиш ли го – ще мирише
и ще горчи като отрова.

По синорите сме се раждали,
на завет някъде до търните.
А майките лежали влажни
и гризли сухите си бърни.

Като мухи сме мрели есен.
Жените вили по задушница,
изкарвали плача на песен,
но само бурена ги слушал.

Онез, които сме оставали,
се потехме и под езика.
Работехме къде що хванем,
работехме като добитък.

Мъдруваха бащите в къщи:
„Така било е и ще бъде...“
А ние плюехме намръщено
на оглупялата им мъдрост.

Зарязвахме софрите троснато
и търтвахме навън, където
една надежда ни докосваше
със нещо хубаво и светло.

О, как сме чакали напрегнато
в задръстените кафенета!
И късно през нощта си легахме
с последните комюникета.

О, как се люшкахме в надеждите!..
А тегнеше небето ниско,
свистеше въздуха нажежен...
Не мога повече! Не искам!...

Но в многотомните писания
под буквите и редовете
ще вика нашето страдание
и ще се зъби неприветно. –

Защото би ни безпощадно
живота с тежките си лапи
направо по устата гладни,
затуй езика ни е грапав.

И стиховете, дето пишем,
когато краднем от съня си,
парфюмен аромат не дишат,
а са навъсени и къси.

За мъката – не щем награди.
Не ще дотегнем и с клишета
на томовете ти – грамади,
натрупани през вековете.

Но разкажи със думи прости
на тях – на бъдещите хора,
които ще поемат поста ни,
че ние храбро сме се борили.

ПРОЛЕТ

Отвънка ухае на люляк,
отвънка е синьо небе.
Приятелю, птиците чу ли?
Отвънка е пролет! Здравей!

Дори през бензинните пари,
през пласт от стомани ята
тя иде. Вратите разтваряй
и бодър срещни пролетта.

Тя иде с реките, които
събират сребристия сняг,
тя идва със бой канонаден,
разбива простора мъглив.

Тя пита: „Стоиш ли на поста?
Не клюмна ли вече глава?“
И после те грабва и носи
на своите светли крила.

В очите ти пламват пожари,
кръвта ти немирно шуми.
Пред тебе светът се разтваря,
разтварят се слънчеви дни.

Ти имаш любима? – Обичай!
Ти вярваш в живота? – Добре!
Подай си ръката челична –
отвънка е пролет! Здравей!

КРАЛИ МАРКО

Стани рано, Марко Кралевики,
да се биеш с тежка боздугана.
Отзарана три ята челични
триж се роят вече над Балкана.

Я оседлай коня Шарколия,
пришпори я бялата си коня –
да погледам как ли ще се биеш
боздуганно с танкова колона.

Шест сме века чакали напразно.
Чакали сме – сто синджира роби!
Късай ти, а аз ще ти разказвам:
„Рожба писка в майчини утроби.

Кой не мина – той не ни ухапа.
(А една ли мина вража орда!)“
Стигат ли ти песните в земята,
или претендираш и за орден!

Би се ти. Та само ти ли? Мигар
е един помела тежка брадва?
Но след дни – дигни пръстта със мигли,
погледни ни и ни се порадвай...

ИЛИНДЕНСКА

Вината не бе наша.
Вината беше чужда
и другиму тежи
стотонна отговорност.
Когато дойде ден,
когато стане нужда,
ний всичко ще разкажем
на майката история. –

Започнаха със мръсните ръце
да пипат във душата на народа.
Гневът бе толкоз много накипел,
че не съзряха вълчата порода,
муцуните под овчите им кожи,
престъпната и плитка лицемерност.
Но идат дни, когато ний ще можем
да хвърлим кал във мутрите им черни.

И бунта почна.
Нямаше защо
да вдигнеме ръце,
да изостанем.
Ала
с кръвта
на простия народ
в Илинден вляхме
наше съдържание.

Какво ще кажете на тази новина,
ще търсите ли тука руски рубли?
Във Крушево бе феодална власт
– и що за скок? –
градят сега република!

Те бяха също като нас младежи.
Досущ каквито тук сме сбрани ние.
И биха се,
и мреха във метежи,
тъй както утре
ще умреме ние.

Не хленча аз, че буря ги обрули.
Израстват други в димните пожари.
Погледай тук – това е Питу Гули,
а ти наверно си... Никола Карев.

И ако трябват лозунги – добре! –
Ще вдигнеме плакати до луната! –
Свободна искаме!
Не щем,
не щем протекторати!

ДОКЛАД

Часът е седем. –
Да губиме време
не струва.
Но гледам –
отсъствуват двама.
И знаете, мене ми идва
да псувам,
защото нехайството
значи измама,
предателство значи
към нашето дело.
Макар и шаблонно,
аз смело ще кажа,
че трябва да влеем
умът и кръвта си,
живота си даже
във нашта идея.

Аз почвам доклада.
Ако случайно
в него мъничко
мисъл не стига,
търсете виновника –

моята младост,
сърцето ми
с кръв непокорна
на тигър.

Какво ще докладвам?
Какво ще усуквам?
Да почна с войната
в Китай ли? – Излишно!
Та аз съм просмукан
от мъка
и чукам
на вашата съвест
за нещо по-висше,
което е вплетено
в нашия спомен,
което напева
в ушите невинно,
което гневно
в гърдите напира,
умира
и пак се заражда
в сърцето,
и носи прекрасното име
Р о д и н а!

Ако с главите си
счупим вратите,
подпрени със мрака
на днешното време,
ако умреме
на поста си, верни
на гладния повик
на нашата ера,
това е прекрасно!
Но чакайте, нека
поставим наясно въпроса. –
Далеко
не мерим ли,
твърде далеко, другари?

Аз мисля, че първата
капка, която
от своята кръв
за света ще пролея,
ще бъде за мойте
поробени братя,
ще бъде за Нея!
И ти се опитай да спориш
със мене.
Та аз за секунда, за миг
ще те смажа.

Аз чувствам горещите думи на
Ленин:
„Прав е другарят Вапцаров“ – ще каже.

И тъй – към доклада.
Докладвам направо –
аз страдам!
Но някой ще каже тогава:
„Забравяш –
въпроса е толкова личен...
Ти можеш да страдаш,
тъй както обичаш,
но твоята мъка
ще трогне малцина.“
Грешите –
аз страдам за свойта Родина.
Аз страдам за вас,
и за себе си страдам...
Защото животът
ни бие сурово
в лицата,
а ние примигаме, братя,
защото перото си
топиме ние
далече, далече –
през девет морета,

и наште куплети
едва ли достигат
до робската мъка,
която в сърцето
народно е свила
възел
от змии.

Работи работник
в хлебарница „Охрид“.
Очите червени,
мишците потни.
Във стаята душно,
в сърцето студено,
в сърцето омраза
и ропот.

Работи работник
в хлебарница „Охрид“.
А вътре задушно
и сиво.
Но всеки си има
малко в живота
и радост,
и нещо красиво. –
Някаква фирма
увиснала горе,
фирма, изцапана с синьо.

Но за работника
тя е простора
на Охрид,
тя е Родина.

Числа. А числата –
това е съдбата
на някакъв
беден чиновник.
В ръцете размерно
сметалото трака
като курдисан
часовник.
Това са шестнайсет
години, протекли
без радост,
ала и без мъка.
Без мъка и радост
в живота човешки –
е нещо по-лошо от пъкъл!
Но ето веднъж
някой песен полека
подкарал
така, от досада:
някаква песен
си пеел човека –
как мътен
и кървав бил Вардар.

Сметалото спряло.
Сметалото млъкнало,
станало синьо
във стаята,
сякаш от здрача.
И ето, пръв път
след шестнайсет години
човекът с числата
заплакал.

В полето, където
морето допира –
тръстика, блата
и комари,
там привечер
чайките с крясъци викат
и дебне малария.
В блатата отровните пари
задушват,
убиват,
изсмукват живота.
И хората зли,
и с напукани устни
псуват на майка
теглото.

Те сеят, но кръстове никнат.
Децата
се раждат
със жълти зеници.
Ех, майко ле моя,
в строя тръбата
ще свика
все отбор войници!
А старите още
сънуват житата
край Струма, край Вардар
и Места.
Но някой в леглото
ръмжи и с ръката си
чергата грубо намества.
И пролет, когато
приждат ятата,
от скръб
или атавизъм
плодът в утробите
тъй се премята,
че пукат на майките
ризите.

А ние се тътриме
тука излишни
за нашите братя.
Жестоко!...
И с кръв по челата
живота ни пише:
„Изгубили свойта посока."

Да, пишем.
И пишеме верно и честно,
защото ни смазва живота.
Но колко от нас
са написали песни
за този незнаен
работник,
който се просва
в леглото без мисъл,
но в съня си кошмарен
мисли за Охрид,
за лодката мисли,
която в детинство
е карал?
Колко от нас
са написали песни?
Питам ви –
кой е написал?

Затуй и народа
със нас е на „Вие“ –
не чувства ни свои,
ни близки.
Дълбоко в сърцето си
мъката крие
и гледа ни
някак изниско.

Послушайте, верно е,
нас ни отплесна
епохата, хлеба, живота.
Помислихме ние –
родината тесна
за нашите песни,
защото очите ни гледаха
нейде звездите
и чакахме само сигнала,
когато зората
със гръм ще отприщи
на дните водите
прелели.
Очите ни гледаха
само звездите,
пред нас
те не виждаха нищо.

А в Прилеп са скрити
в мъха на стените
легенди, които ни чакат.
Открий със ръката
кората на мрака,
пиши!
И не бой се нататък!

Вятъра пее в Пирина,
в скалите,
пее в усои, в увини –
колко са паднали
в боя за своя
покрив
и свойта Родина!
Ветъра пее в зелените листи:
слушай
и само записвай!

Записвай го просто и честно,
тъй както
просто го пее народа –
„Заплакала е гората
все зарад Индже войвода...“

ДУМИ

Има думи, които пробиват
на сърцето коравия щит
и наливат отрова вонлива
от жлезите на свойте зъби.

Има дума „предател“. При нея
аз потръпвам, аз пламвам във миг.
И лицето ми – кръв, руменее,
сякаш някой ми удря плесник.

Не, за тях аз не искам да пиша.
Аз съм толкова девствен и млад,
че гърдите ми искат да дишат
на живот, а не тяхната смрад.

Ти лежиш окован във затвора.
Във главата бучи – водопад.
И дочуваш – уж някой говори:
Свобода!

Ти виждаш полето пред тебе,
ти виждаш го сякаш на длан,
и с някакво странно вълшебство
звучи: Свобода! Свобода!

Свободно, просторно размахваш
косата и чуваш: звънти.
И чорли перчема ти вятъра.
Хубава дума, нали?

СЕЛСКА ХРОНИКА

По радиото някой
шумно спори.
С кого?
Не знам.
А може би с народа?
Говори си и нека си говори,
нали затуй му плащат хората.

„Държава има,
има власт, която
неспирно бди
за ваште интереси.
Хвърлете лозунга!
Плаката на земята!
Народът е доволен,
сит
и весел."

Във кафенето
някой се изсекна
и дълго три
със здравите опинци,
огледа се и каза уж полека:
– Комай ни лъжат
тия синковци.
А и в писанието
писано е божем:
„Глас народен – глас божи."

– Комай си прав –
обади се от ъгъла
един младеж
със глас от глад изстинал, –
нали така ви лъгаха
и през
петнайсета година?

И ако нас ни карат
да умираме,
и ако нас ни тикат
към куршумите,
то сигурно и лудия
разбира,
че ние трябва да си кажем думата.

Та казвам аз,
понеже няма
олио
и хлебът е
от мъката
по-чер,
един е лозунга:
Терора долу!
Съюз със СССР!

* * *

Дохождат дни, такива мрачни дни,
че иде ти да виеш от ненавист.
Боли в гърдите, в мутрата горчи,
а в гърлото ръжда се наслоява.

Дохождат дни... и питаш се защо
е тази болка, тази дива ярост –
така е скрито нейното ядро...

* * *

Не, сега не е за поезия,
ни за римите с звънкия смех.
Под дебелата броня железна
ще достигнат ли будно сърце?

Ти започваш да пишеш и ето –
вместо рима избухва снаряд,
озаряват небето ракети
и пожари обхващат града.

Позатихва. Но в твоя бележник
вместо нежни, парфюмни слова
на листата в полетата снежни
се строяват ловджийски ята.

Те се впускат далече, задружни,
помирисали някъде стръв.
И тогаз забелязваш със ужас –
не с мастило, ти писал си с кръв.

Не, сега не отива поезия.
И да искаш, не мож я изпя.
.....
.....

* * *

Ще бъда стар, ще бъда много стар,
ако остана след погромите, разбира се –
като окъсан Рибен буквар,
модел хиляда осемстотин и четирийста.

Тъй както малките деца разлистват
и почват със картинките – от края,
така и мене днеска ми се иска
за бъдещето да си помечтая.

Защо пък не? В мечтите няма цензура,
мечтите греят с синкава прозрачност.
А по-добре е да подгониш ветъра,
отколкото да седнеш и да плачеш.

АНТЕНИ

В студеното антените звънтят.
Над тях небето ниско е надвиснало.
И аз не спя, и те не ще заспят,
замаяни от новини и мисли.

Като оса в ушите ще бръмчи
гласът на тъп и злостен агитатор.
Ще светне ярост в моите очи
и после ще обърна кондензатора.

Ще плувна в саксофонена мъгла.
На негърката в ритъма отсечен
ще се люлеят тръпните бедра...
Нима това си ти, човечество?

Като че ли в тропическия пек,
под този тежък купол на небето,
се ражда черния човек
за екзотичен декор в кабаретата.

То сякаш че животът ни тече
спокойно като Дунав в равнината. –
Развей си черния перчем
и се надбягвай с пролетния вятър.

Но слушай как в студеното звънтят
през тази нощ антените отчетливо!
И аз не спя, и те не ще заспят.
И ти не ще заспиш, човечество!

ХРОНИКА

Отвсякъде врази.
Беласица е в броня.
Край Охрид син
картечниците грачат.
Какво сега? – Сълзи ли ще пророним,
или на глас да седнем и да плачем?

Зенитите се кашлят към звездите
и храчките им светят с бяла диря.
Душите сме си стиснали в зъбите,
ала не мислим да умираме.

За първи път не влиза днес у нас
историята с кървавата мутра.
Столетия сме чакали, за час
ще потърпим сега дима барутен.

Но после, след жестокия погром,
когато прашни, морни и окъсани
се юрнете назад към своя дом –
ще ви посрещнем злобни и навъсени.

От глад ще вием в пустите поля,
на глутници ще ви следим в горите.
В гърдите ще избухне дива страст
и мътен блясък ще гори в очите ни.

ПРОЩАЛНО

(На жена ми)

Понякога ще идвам във съня ти
като нечакан и неискан гостенин.
Не ме оставяй ти отвън на пътя –
вратите не залоствай.

Ще влезна тихо. Кротко ще приседна,
ще вперя поглед в мрака да те видя.
Когато се наситя да те гледам –
ще те целуна и ще си отида.

Април 1942 г.

* * *

Борбата е безмилостно жестока.
Борбата, както казват, е епична.
Аз паднах. Друг ще ме смени и... толкоз!
Какво тук значи някаква си личност?!

Разстрел и след разстрела – червеи.
Това е толкоз просто и логично.
Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те обичахме.

23.VII.1942 г.

РАННИ СТИХОТВОРЕНИЯ

ПЪРВА МИ СЕВДО

Първа ми севдо, първа изгоро, не жали
луди гидия,
че ще далеко нейде забегне
млад харамия.

Не жали, либе, аз ще ти пращам
теб армагани –
кървави ризи, помашки глави,
свила, гердани.

Върла ми жалба, либе, по твоите
вежди гайтани,
дваж по-голяма жалба по вази,
тъмни балкани.

Жаля, прежалям равна ти снага,
стройна калина,
но не прежалям зелени мури
горе в Пирина.

ОБЕТ

При първий зов, при първата покана
ще дойдем, свята Майко, ний.
При бойни зов на първата камбана
ще дойдем там – плеяда от борци.

Протегнеш щеш ръце си оковани –
измъчена светица – и следи
от бичове и най-ужасни рани
ще видиме, и кървави сълзи.

Свидетели за дните преминали,
глави ще склоним ний за благослов,
прегърнеш щеш децата, отраснали
с великата ти, Родино, любов.

Ще дойдем, Майко, хиляди борци,
ще дойдем там – стихия, лава, пламък,
от робството ний, новите творци,
не ще оставим камък върху камък!

МАЙКО!

Майко, стара мале – бледа вощеница,
образ скръбнобледен, не плачи по мене!
Майко, бедна майко – сирота вдовица,
тъй напусто ходиш в тия дни студени.

Та да търсиш нейде кръст или могила,
никому немила, никому нерада,
ти напусто дириш черните бесила
в кътове незнайни, във незнайни града.

Майко... моя майко! Черна сиротиньо,
не додяха ли ти траурни одежди?
Не нажали ли се, горка ти робиньо,
дали не прежали толкова надежди?

Ще прежалиш, майко... как си прежалила
толкова копнежи, дните си щастливи.
Ех, нали претегли толкова патила,
та не ли изплака сълзите горчиви?

Кръст ще да направиш пред свети икони,
по вечеря късно свещ ще да запалиш,
до зори ще чиниш до земя поклони
и в молитва цяла – тъй ще ме забравиш.

Ще погледнеш вънка. Месецът ще грее.
Божето кандило хвърля свойта сенка...
Ще дочуеш в мрака някой глас да пее –
първото ми либе нейде от седенка.

Погледът ще срещне китка карамфили,
вече увехнала. Моята премена...
И ще да възкръснат два образа мили...
Пак ще да я видиш весела, засмена.

Майко, прокълни ме! Как продумах дума,
че ще ме прежалиш? Жалби неизмерни,
очи не ще вдигнеш от пиринска шума,
дето ще се вият два гарвана черни.

КОВАЧ

Клин, клин –
от зори
наковалнята звъни.
Нажежената стомана
вий се, плаче със закана.
А духналото надува,
с рев сподавен негодува.

Искри рой,
звезди безброй
черно видне разпилява.
Пот обилен в труд усилен
тук се лей.
Чукът тежък разлюлява
и пилей
дни на радост,
страст и мощ,
свидна младост.

Невидели слънце ощ,
в труд обзети силуети
чукат там.
Сили сетни, дни несретни,
че през мрежовия джам
гледат гладни, чакат жадни
пет деца.
.....

Тъй в неволя и беди
чезнат бавно млади дни.
И живота чер, нерад
тъй минува в вечен глад.
И със мъка в пролет ранна
там църковната камбана
ще зареди звук след звук,
ще замлъкне тежкий чук.
Там ковалнята немей
и в огнището не грей
вече пъстроцветен плам.
Черна дупка зее там.
И след месец, тъй – за зло
бухал свий ще там гнездо.
. . . . . .

А камбаната звъни...
Кой във тез работни дни
ще остави тежко рало,
за да иде на опяло?
Сал децата в тръпки ледни,
майката с сълзи последни
ще оплаче с хриплив глас
неговия сетен час.

Попът – старец прегърбен,
ще обходи гроб студен,
триж ще да направи кръст,
ще подхвърли шепа пръст.
А гробарят тъй жесток,
като че забравил Бог,
всички сили ще напрегне
и мъртвеца ще налегне
с пръст и камъни безброй.
. . . . . .

Тъй е то... отиде той...
И след някоя година
ще забравят, че почина
в робство черния ковач.
Само нечий женски плач
там, на гроба буренлив,
ще кълне живот горчив.

1.V. – 28, Варна

ОБИЧАМ ТЕ, ОБИЧАМ ТЕ, ПИРИН!

Обичам те, обичам те, Пирин,
обичам те, едничка моя радост!
В скалите ти отдавна разпилях
моите дни – моята свидна младост...
О, мой скъп и най-любим рубин!

Обичам мрачните и хубави скали...
По тях изгубих свойте блянове.
О, бисери от хубави страни,
откраднати, когато бях дете,
от някакви незнайни крайнини.

Обичам те, когато буря свий –
хоро на вещица, потайна, зла...
И твоя плач на голите вършини,
когато плъзне оловна мъгла,
и в бурна нощ сърцето ти забий.

Обичам твойте бели върхове,
целували ефирите небесни,
и къпани във божите сълзи,
Пирин! Възпят във толкоз много песни,
и мрачен, горд кат всички богове.

Обичам те, когато чер воал
нощта разстле над твоя небосвод
и разкази на тихите букаци
за мъките на цял един народ.
Обичам те със твоята печал...

Обичам аз очите ти, Пирин,
твойте бисерни и модри езера –
сълзи на страстно влюбени моми.
И утринната пурпурна зора –
на потока най-красен балдахин.

Обичам твойте приказки нечути,
приказки на тъмните гори,
припевани от ветера студен,
съкровища на вечни канари
и песните на старите хайдути.

Обичам те, когато гръм пропей
със своя бяс в бездънния ти шир,
когато странен ек горите огласи,
чередят ли светкавици безспир,
небето в мъка сълзи ли пролей.

Обичам те, когато бледен лик
зад някакви таинствени палати
покаже лунний сърп над стръмни канари
и с блясъка скалистий бряг позлати
с украси чудни лунният светлик.

И нощите, когато се прелива
водата там, на езерния бряг,
русалки рой завият ли хоро
и в луда страст догонят ли се в бяг,
додето дойде утрин боязлива.

Обичам ти, обичам те, Пирин,
защото ти едничък обеща
това, което майка ми не даде,
това, що татко ми не завеща,
обичам те, обичам те, Пирин!

Варна, 10.V. – 28 г.

МАРШ

На 26-ия випуск на ММУ

Душите ни са буря, ураган.
И буря ний ще търсиме вовек
в моретата далеч от родний брег,
в водите на безкрайний океан.

Безкрайността ни мами с своя зов;
възлюбихме безкрайното в света
и бездната, ведно с безкрайността,
с великата младенческа любов.

Летиме ний... в далечния предел
чертаят с кръст дедите ни завета:
Да пазите вий родните морета!
Вземете си, деца, Егея бел!

Развейте стяг, развейте боен стяг,
напред, тиранът може би ни чака!
И първи ний ще влеземе в атака,
в торпеден бой, с стихиен мощен бяг.

Изпълнили обета си синовен,
ще срещнем с песни родния ни бряг,
на мачтата с победен боен стяг,
заглушени от поздрава топовен.

А може би не ще се върнем вече...
Безгробна смърт е нашата съдба,
с стихията безпомощна борба –
безгробна смърт от родний край далече.

А нейде там, към нашата родина,
ще носят коба ято бели чайки
и вместо плач на наште клети майки
оплаче ще ни парната турбина.

6.VII. – 28 г., Варна

* * *

Ний тръгнахме. Угасваше денят.
Прегърнах мама, в белите коси
целунах я и казах ѝ – „прости“,
а тя едва продума – „добър път“.

Ний тръгнахме, прегърна ни нощта...
Накрай града сложихме свойте пушки
и дадохме обета си хайдушки,
че живо няма връщане дома!

Смълчани, бавно крачехме напред
и всички търсихме със погледи студени
на миналото дните си блажени.
Напразно! Ний израснахме под гнет.

И приказки от нашите роднини
долитаха кат сънища мъгливи
и спомняха за бели дни щастливи
и някогашни хубави години.

Ний слушахме безумно упоени
и празник цял празнувахме безимен,
сънувахме, че там, на свети Климент
камбаните ехтяха вдъхновени...

И пламваше копнежа във душите,
по-вихрен, по-стихиен и свободен.
И слагахме пред храма си народен
най-свиден дар – на младостта си дните.

Вървяхме ний, дошъл бе наший ред.
Мълчахме вси пред радостта голяма,
тъй както често римата я няма
пред чувството на някой горд поет.

Изписка птица нейде в пущиняка,
пръхна над нас и пътя ни пресече...
Ний знаехме – не ще се върнем вече,
и чакахме това, що нас ни чака.

Не чакахме, ний търсехме навред
на някаква незвана смърт следите,
защото яд безумен сви душите
и мъката на шествековен гнет.

1.II. – 29 г., Варна

КЛЮЧЪТ!...

Рубек (удря се в гърдите) –
Виждаш ли тук вътре – тук има
едно мъничко заключено сандъче.
И в него са скрити всичките мои
скулпторски блянове. „Кога ний,
мъртвите, възкръснем“ – Ибсен

Аз чувствам, аз чувствам го тука, в гърдите,
един саркофаг,
потулен във мрак.
И в него са моите песни,
затворени тука в просторите тесни,
копнеят за шир,
родени в ефир,
те – моите песни.

Помислил ги някой, че те са умрели,
и тежък капак
над гроб, саркофаг,
прихлопил и после заключил.

И никой до днеска не се е научил
за златния ключ.
Да, златния ключ...

Аз чувствам, аз чувствам как те се пробуждат,
те – моите песни
в приютите тесни.
И те ще се пръснат кат сребърен звън,
кат звуци камбанни във нощния сън,
в небесния свод,
те – моя живот.

Уви, но капакът е тъй упорит...
направен от здрав, всеупорен гранит,
не дава изход.

И те там се мъчат
под каменний свод,
те – моите песни,
о, дайте ми ключът!...

Варна, 29 г.

В КУБРИКЪТ

Седиме тук и пушиме цигари,
и пееме за вино и жени,
а колко малко знаеме ги ний,
и аз, дори и моите другари.

А ето – оттатък Влахия е близка!
Безчувствен само Дунав ни дели
от таз страна на хубави жени,
където всяка огнено притиска...

Израства тя в циничната тревога
и мами ни като огромен рай,
по който всеки чезне и мечтай,
но никога не търси в него Бога!

А някога със дни и със недели
стоиме тук с наведени глави,
загледани във свойте младини,
бездушни, безучастни, вкаменели.

Но все пак знаем – някой образ верен
изплува ли в цигарения дим,
притихваме, молитвено мълчим
като пред смъртник току-що намерен.

26.II.930 г., Русе
Кубрик „Беломорец“

ЖАЖДА

Във кубрика цигарите димят...
Безпомощни, печални силуети,
ний търсиме, душите ни са взети.
Димът чертае мрежов къдрав път
кат синята повърхност на морето.

Един фенер със някаква решетка
едва гори: о, болна светлина!...
Та можем ли във тази мрачина
да найдем тука тая обща клетка
на птицата със сините крила?

Скръбта гори. Цигарите – светулки –
проблясват сред тютюнева мъгла.
Обори някой тягостно глава,
а фалините свирят кат цигулки
под ветера на нашите тегла.

Един фенер със някаква решетка...
Разбили бихме маската му зла.
Та нам ни трябва силна светлина
да найде в мрака тази обща клетка
и птицата със сините крила.

23.II. – 31 г., „Камчия“, гр. Варна

ХУДОЖЕСТВЕНА И КРИТИЧЕСКА ПРОЗА

I.

ЛУДАТА

Така я наричаха селяните, макар тя винаги да не го заслужаваше това име, защото нейната лудост беше на дни (периодическа). Но до ден днешен тя на никого пакост не бе направила, само говореше разни несвързани думи, които именно бяха на дни. Тя полудя от страшните бури, конто засегнаха нейния живот, от страшните удари на съдбата. И тя беше нявга момиче, както всички, и тя не пропускаше в село седенки, но тя бе първа в селото, па даже и в околността. По нея лудееха старо и младо, близко и далечно. Без нея седянка беше [като]* увехнала китка, без нея хорото беше като гора без вода:

Лична е в село Дафина,
кат бял триндафил в градина.

А сутрин щом зора се пукне, щом красната зорница плувне в поток от бляда светлина, щом сладкогласният славей поздравяваше зората със своята омайна песен, [щом] при първото изкукуригване на трети петли тя първа грабваше медните котли и първа отиваше на извора за вода. То не извор, а същински рай. Край него се ширеха гигантски боре, край него течеше сребристо поточе, край него мило цъфтяха безбройно цветя и птичките на Момина поляна някак по-вещо и по-умело кършат нежний глас. И не; [ней] много далече в сини хоризонт се издигаха десетки белоснежни върхове,

* Всички думи, дадени в квадратни скоби, са зачеркнати от автора в оригинала. – *Бел. на съст.*

покрити почти винаги със сняг. Ако някой ме питаше къде искам да прекарам целия си живот, то без много да му мисля, бих отговорил: „На Момина поляна.“ Но не, не бих живял минута там без весели закачки, без спомена сладък за първо ми либе.

Де първи път на мене тя китка ми подаде,
Де първи път неволно осетих аз любов,
Де първи път тя мене в прегръдки се предаде,
Де първи път сломи се характер ми суров.

Де първи път любовна жар хвърли в душата,
Любовна де усмивка тъга ми разтопи,
Де първи път се пръсна тази мисъл от главата
Че рай е на небето, тогаз се отрони.

Той дишаше благоухание само за влюбените. Момина поляна пееше шеметна, но неразбираема песен за другите и в нея се четеше: надежди, младост, любов. Момина поляна е една китка, в която има всевъзможни цветя, но в тази китка личи на пръв поглед един цвят, символ на нещо свято възвишено. Момина поляна е нещо дивно, даже и невъзможно, но мен се струва, че само за влюбените, без любов тя е Сахара...

А там, седнал на белия камък, я чакаше нейният верен Горанчо, потънал в сладки копнежи и устремил поглед към пътеката, от която тя трябваше да дойде. И какво ли не правеха те там: играеха си като малки деца, плискаха се или пък взимаха маргарит и като късаха едно по едно листата от белоснежния му венец и с това мислеха, че предсказват някой техен блян. Ако ли листата покажеха, че той няма да се сбъдне, мъртвешка бледост покриваше руменото ѝ лице и черните ѝ очи се изпълваха със сълзи, и тя изнемощяло слагаше глава на неговото рамо.

И вечер същото се повтаряше, щом се мръкне, той грабваше медни кавал и отиваше да търси Дафина по седенки...

Орисницата ли така бе орисала, или пък късно китка нему беше нявга дала, но тяхната любов не се увенча с щастлив живот. В месец време умря и майка ѝ, и баща ѝ. Година мина се, дойде Кръстовден, западаха листата, заплака небето. Въздуха не цепеха омайни песни. Затъжи и селският извор. Но той не тъжеше за знойното лято или за весела пролет, ни за пъстри цветенца. Горан чернееше, Горан съхнеше като откъсната пиринска теменуга. И креше той, креше, като виждаше, че не отива на добро. Магия бе турена, магия бе направила зла Гьурга, върла кавгаджийка. Кокалче от яд бе ѝ останало на гърлото, не даваше ѝ да диша. Пращала беше тя сгодятици о Горанови, па и на него беше викала: „Ти за наша Яна си роден, бре синко, вие сте си лика прилика“, не знам що, не знам какво. Па хубаво казваше и Горановата майка: „Вземи я бре, синко, момичето не е лошо, па и пуста Гьургьа не лесна, ке ни напреи една беля, та сетне зад море да идеш, колай не кье ѝ намериш.“ Думаше тя горката на Горана и не за лошо. Дафина, та Дафина, запел се беше той, та за друга не даваше дума да му се продума. А пък Гьургьа какво ли не прави, след като се ожени Горан: от девет къртици пръст зима, девет циганки хлеб ѝ месеха, от девет змии главите сбира, чини магери, проклета да е, докато не направи що душа ѝ иска, огън я грабнал, тъй думаха селяните.

А Горан чернееше. Детето му се закачаше с него, но то вместо да развесели, го още повече помрачаваше. Той го взимаше, целуваше го, но капки от сълзи се търкулнаха от големите му и кротки очи. А тя... Дафина... къде се дена нейната дивна хубост? Кой не лудееше по нея? Тя страдаше ведно с Горана, ведно с него ронеше сълзи, ведно с него тъгуваше.

Не зная дали се и минаха две недели, умре и детето. Тя не можа да понесе страшния удар и полуде. Когато умре Горан, главата ѝ взе да се вие свет и тогава тя понякога говореше разни безсмислици, но това се случваше редко. Некогашното ѝ румено лице се покри с мъртвешка бледост, алените ѝ бузи хлътнаха, нейният игрив поглед, нейната

кротка усмивка се изгубиха, сякаш потънаха в някоя бездна, плащ мъглив ги затули. Умре ли детето, безсмислиците станаха редовни, тя разчорли голямата си черна коса, черните ѝ влажни очи подпухнаха. [Тя] оголе, а зимата наближаваше... Скиташе се сега по улиците, събираше книжки, парцали и железа и кичеше стените на запустялата си къща. И наистина запустяла, някогашната спретната къща запусте, в нея се въдеха жаби и прилепи. Дворът обрасна с бурен и коприва, тува, дева се жълтееше и подрумиче. Един ден децата от махалата намериха гнездо от кукумявка. Това се пръсна по целото село. Заговориха старците, че това не е на добро, че караконжери се гнездят в тая къща. Свие ли гнездо кукумявка некъде, не само за тази къща е лошо, ами и махалата нема да прокопца, помнете ми думата, казваше старият клисар. А слушаше се неговата дума, без него в село нищо не ставаше. „Да се изгори, къщата да се изгори, друго спасение нема." Беха грекнали един ден селяните в поп Йордановата кръчма, да не беше селското даскалче да ги придума, отишла беше къщицата по ветера. Но остана ли такъва, дума за нея и лоша вера остана. Минеше ли дете край нея, макар и да е насред пладне, отдалече събуе обущата, хване ги в ръцете, боязливо се обръща към запустелата къща и бега колкото му държат краката. „Гьургьа и нея проклела." Така се мълвеше в селото.

Пролетен ден. Беше пладне. Облаците беха така ниско, изглеждаше като че ли кацат на черковните тополи. Слабият ветрец го гонеше и слънцето успе да огрее влажната земя.

В селските гробища [влезе мъртвец] погребално шествие. След него разчорлена вървеше лудата. Това тя го направи за първи път. Но ковчегът, пението, писъците, черквата, гробът, всичко това [ѝ] напомни, втълпи на тази лудешка глава за нейната нещастна съдба. Тя заскърца злобно зъби, почна да дърпа дългите си черни коси и тичешком избега. Никой не ѝ обърна внимание. Тя си отиде у дома...

Небето бе обсипано с милиони звезди. Може би повече от сълзите, пролети в целия свят. То беше чисто, ясно. Кат бистро поточе в ранна пролетна утрин. По него немаше ни едно облаче, а далече, далече в безкрайността се забелязваше Млечният път, като тънка копринена кърпа, гаснеюща в далечния мрак. Пролетна, дивна пролетна нощ. През тъмнината едвам се виждаше слабото люленпе на дърветата. Из свежите зелени листа зашумолеше славей. Внезапно нощната тишина се процепва с чудна [дивна обаятелна] песен. Затрепват листата и между тех се ронят шеметни мелодии, той извива, извишава свойта песен, замира на едно место на един тон и сам се унася в нея. Или бавно, игриво, излеко зацепваше нощния покой, секаш искаше да отвлече и найдълбокия песимист в едно царство, царство на щастие, на радост, царство, в което нема плачове и кръв, царство на младост, на любов, царство на равенство, на мир и свобода, където нема робски окови, където не тъне народът в невежество, а всичко е възвишено велико. Нейде далече, далече, едва долавяше ухото, се чуваха песните на предариите. Секаш пред тях имаше една грамадна завеса, която се дигаше с бързината на мълния, защото техната песен ту силно, силно заиграше в далечни простор, ту бавно [бавно] изчезваше като [умиращата] песента на умиращата птица. От време на време се чуваше кучешки лай. По улицата засвири тамбура и бавно заглъхна. Изведнъж силно провикване на ергени [процепва] раздираше нощния покой. И пак дълга пауза, която се нарушаваше редко...

Лудата все още не се успокояваше. Друг път тя удавна се търкаляше в боклука. Сега [тя] плачеше, викаше за своето дете. Взимаше некой предмет, люлееше го с майчина нежност, припеваше му песен неразбрана, несвързана, но все пак в нея се четеше скръб, тя внезапно заекваше или изпискваше нейде високо-високо, като че искаше да надмине и найвисокия тон. Но тази песен говореше мъка, майчина любов, тя сякаш излизаше от раздраното сърце на една съкрушена майка. Тя бе досущ в хармония с надгробния плач. Или ду-

шеше някой стълб, мислейки, че това е смъртта, която иде за нейното мило дете. Но ето [лудата...]. Гробен мрак. Въздухът беше така свеж, така ободрителен, щото на човек му се струва, че се възнася и иска да литне нейде далече, далеч от шумните мълви, далеч от земните страдания, несгоди, далеч от плачове сирашки. Въздухът е чист, прохладен, защото през сутринта бе валело дъжд. Придошлата река ревеше, удряше камъните един в друг със страшна сила, но, всички си спеха спокойно като друг път, защото реката си имаше хубаво корито, та не можеше да направи пакост. Глуха тишина. Край реката вървеше жена. Това беше лудата. Изведнъж тя полете като хала към реката. Тя бе видела тригодишния Митко, който до това време спеше на едни греди и сега, сепнат от нещо, вървеше права към реката. Митко е дете изоставено, то немаше майка, тя бе умрела още при самото му раждане. Него го изгледаха чужди майки, ама как, душицата му знае. А сега изоставен като „голям", той ходеше бос, гол, гладен, докато некоя милостива жена не го повикаше да го нахрани.

Той не знаеше къде отива, [Мито] нагази буйната река и чак тогава се сепна. Увий! Но беше вече късно, вълните го понесоха като перушинка. Реката пак беснееше, трошеше камъни, ревеше със същата сила, пенеше се както по-преди, но сега из нейните вълни се люлееше Мито, като лист отбрулен. Кат стихия лудата се спусна към моста. В нейната лудешка глава пак изпъкна образът на нейното дете. В нейната памет бе останало само това: че то бе малко и от сутринта всеко малко дете беше нейно. Тя се наведе на моста и взе да чака. Когато трупчето дойде до нея, тя го грабна с една неимоверна сила и го стисна в своите обятия. [Тя] го целуваше, стискаше го до изнемощелите си гърди, радваше му се, тъй както се радва една майка на своята спасена рожба. Мито беше полумъртъв. Сега на нея ѝ хрумна да си отиде и тя тръгна. Насреща се показа фенер, замига, скри се зад един ъгъл и пак се показа. Това беше бащата на Мито. Той издигна фенера към нея, като искаше да я познае. При слабата светлина на фенеря тези два силути изглеждаха по-скоро на дяволи, нежели на човеци. „Боже мой, Дафина! Каква си сега, каква беше преди година! Дали си ти, дали си ти тази същата Дафина, за която не знаеше мира в селото малко и големо, близко и далечно. Нима съдбата беше така жестока към тебе?" Той впери червените си подпухнали очи към нея и като позна детето си, промърмори: „Убила го." Тя поиска да бега, но пияният баща я хвана, за да си вземе детето. Без да му мисли, лудата го хвана за шията и поиска да го удуши. Тя мислеше, че това е смъртта, която иска да ѝ отнеме детето. Той завика, настана паника. На неговите кресъци се отзова нощният патраул, който ги разтърва. Лудата спаси Митко, а нея арестуваха...

На другия ден целото село знаеше за станалото. Да, но не самата истина. Знаеше, че Лудата искала да убие детето, а после се мъчила да удуши и бащата, за да закрие престъплението. Нея я изследваха, биха я и като се убедиха, че тя е извършила престъплението, и при това съзнателно, приставът каза: „Ще прави тя и други пакости, най-добре е да се изкара нагоре, да ѝ теглим един в главата и свършена работа без всекакви съдилища, престъплението е явно, иначе тази работа ще се проточи много, малко са други, които издържа държавата по затворите, та и тя беше ексик." Но попът и женурята казваха, че ако стои една вечер в черква, щяло да ѝ мине...

И привечер, когато слънцето гаснеше зад дългата планинска верига и за сбогом секаш с мъка пращаше своя умиращ лъч; когато птичките със своите весели песни го изпращаха и секаш му казваха: „Довиждане, наш мили приятелу, до сутрин ние знаеме, ние не скърбим за тебе, защото сутрин пак ще те видим плувнал в своята утринна бледооранжева мантия, когато гаснеющите лъчи всека минута вълшебно менеха небесната плащаница, която изглеждаше като тънка копринена кърпа, на която ту се палеха огньове или се потапяше в синя боя и на нея изведнъж сякаш из-

никне някой огнен змей; когато зефирът нежно галеше всяко цветче, както майка гали поднасяща до люлката спящото си дете; всичко това представляваше една чудна хармонична песен, която, за да изкаже човек, трябва да бъде: композитор, художник, поет и певец. Но това е невъзможно, макар и да притежава тези качества, [когато] ако прибавим песните на връщащите се прашарии и звъна на десетки звънци, въобще всичко онова, което е в едно чисто запазено село от гражданския живот, се хармонира в една обща обаятелна песен. Не, нема нищо по-хубаво от това, напразно дири рай на небето, раят е тука в този малък свет красив, но ние, хората, го обръщаме в ад, ако не и нещо по-страшно. Дяволът, богът едва ли биха имали този ум да изобретат нещо по-страшно, защото това е невъзможно. При тези прелести нея я вкараха в храма.

* * *

Лунна, тъжна лунна нощ. Тази нощ беше някак тежка, скръбна, всичко обкръжаваще навеваше печал. И шепотът на гъстите клони, и ветерът, който бушуваше, пееха некаква тъжна, надгробна песен. Те пееха за неправдите. Спомняха, че иде време пак сломеният селяк да пролее своя кървав пот. Но този пот може една буря, една градушка да избърше неговите следи и от неволя селяк да отиде към по-страшна. Те пееха некаква бленувана песен за свобода. За братство и равенство. За мир и любов. Тази нощ всичко спеше. Даже кучетата по-редко се обаждаха и секаш в селото немаше ни една душа будна, ни една седенка. Само Лудата не спеше. Какво не правеше тя? Гледаше иконите, чудеше им се, тя не разбираше къде се намира. Седеше на престола, пееше, плачеше, играеше, но само ехото повтаряше нейните думи. Изведнъж [тя] забърза, нейните движения станаха по-резки, в очите ѝ блесна некаква мисъл. Тя влезе в олтаря. Около по-

ловин час мълчание. Отблизо, нейде съвсем близо ветерът донесе тази песен:

Горан е стадо подкарал
На паша в Пирин планина,
кога ми галаб не гука,
кога ми славей не пее
посреди есен Кръстовден.

Само кандилото пред иконата на света Богородица хвърляше некаква слаба оранжева светлина. Всичко беше чудно, тайнствено, даже страшно. Мъждеющото кандило караше стълбовете, столовете и хоругви да се движат, те секаш играеха едно страшно чудовищно хоро, секаш [заради] духовете на всички умрели хора на селето празнуваха някакъв празник, празник на мъртвите. Стари черковен дъб провираше своята сенка през прозорчето, И той в средата на това зловещо хоро беше като цар, който от време на време издаваше заповеди в широк и сърдит замах. През прозореца се виждаше как луната пали неговите клони, как ветерът си играе с некое заблудено облаче, както вълните на безкрайния океан със сух отбрулен лист. Лудата като че ли изникна, сега беше на средата на черквата, но едва ли я познал човек, ако беше я видел преди. По-скоро би я взел за някоя от тези дяволски сенки. Тя беше облечена в попските одежди. Тя се хилеше, пееше и това ѝ придаваше по-страшен вид. Ето че заплака. В нейния плач се разбираше само тази дума: Горан. Но какъв беше нейният плач, дали нещо мило. Дали нещо будяще скръб или плач, изстискващ неволно сълзи?! Не, при него човек с най-големо удоволствие би си запушил ушите и би дал половината от живота си, но да не го чува през останалата половина. При този плач сам дяволът ако беше там, би настръхнал и без много колебание ще напусне това място, като го не посещава вече никога. Нейните кресъци не можеха да се сравнят със стоновете на триста Юдовци

в дъното на ада. Тя отиде към кандилото, грабна го, но то се изсипа по завесата и от доближеното кандило тя се запали. След десет минути целата черква пламна. Мъките беха ужасни. Лудата беше в едно кътче, където я ограждаха пламъците, и сред тех тя се опомни. Нейната лудост изчезна. Тя бърже смъкна одеждите и каза: „Требва да изгорят на своето место." Това бяха първите думи, които каза със съзнание. През главни, дим, безбройни мъчнотии тя ги отнесе на техното место. Тя си спомни, Бог знае как, за това, в което я обвиняваха. Нозете ѝ вече гореха, когато тя издигаше ръце към светото разпятие и се молеше Бог да разбули целата истина. Тя секаш не чувствуваше никаква болка, пламъците обхващаха и кръста ѝ, но тя все още се молеше.

Една греда се готви да падне, тя беше точно над Дафина...

Минаха години. На същото место изградиха друга черква. А сутрин, щом ранобудният клисар отваряше тежките железни врата, пред олтаря се виждаше гроб и там некаква разчорлена жена с ръце обвиваше кръста. Но веднага гроба затуляше мъгла, а разчорлената жена се губеше в олтаря. Клисарят замислен гледаше на малките разпокъсани от мъгла облачета, които все още се губеха бавно из черквата. Клатейки бавно глава, едвам чуто прошепваше: „Пак лудата плаче."

ЗЕЛЕНИТЕ ЛИСТА НА ДЪРВЕТАТА СА ЗАМРЕЛИ...

Зелените листа на дърветата са замрели. По небето нема нито едно облаче и Пирин е изрязан сякаш в горната си част от самия небосклон. Горе слънцето е запряло като нажежен тежък диск, дебнещ сякаш за пораза да се стовари над някого. Тук-там из белия прашен път под някоя върба се мяркат мъже или жени с бели забрадки. Оттатък пътя, където върбите са по-гъсти и слънцето не жури така силно, са се събрали мъже и жени, зер суша е, чакат ред, царевицата прегаря. Погледите на всички са лениви и отпуснати и от време на време само някой измежду тях се обажда, без даже да чака отговор, само тъй, колкото да не грози тишината.

– Ех, че жега... – повтаряше за десети път един черен с увиснали мустаци мъж, на когото горната устна беше цепната дълбоко кой знае от какво.

– Царевицата ще захлеби колкото грахово зърно – се обаждаше друг един нисък с изпъкнало чело.

– Колкото грахово я, като си даваш реда, царевицата ще ти се опече още на гугла – добавяше трети, само че забавил своя отговор от леност той – пак се унесъл.

– Хубаво си мълчеше – сконфузено отговаря ниският – какво можеш да направиш на Църнака, нали знаеш...

– Нехеля, нехеля... да беше дъждец за всички добре, немаше и нему да ни е криво, зли ставаме ние хората не от друго, за хлеба, я да го имаше за всички, да видим... а то мъка за хлеб... Другото е ветер, хлебът е главното. Та помните ли ситите години преди войната, весело беше, гайди пищяха, младите бяха други... твърди имаше и хора, и господ, а сега?

Край тях мина Църнака с уверена крачка и висок намръщен поглед. Косата му е мека и черна, тя прилича на черен облак, легнал на пирински връх, а очите му са нощ.

– Лош свят – мърмори през зъби Църнака, – пак някой бутал бента, ривни го цял не прави сакатлък, хъм... сега пак опушвай, събирай шепа вода в тази несъчлива вада.

– Не се сърди, Бойко – се обажда из елхите жената на болния каменар, – аз тъй... рекох, че сте на привършване, зер доста време мина, а нивата е малка...

– Е, ти ли си, пък аз рекох... – омекнало отвърна Църнака, – къртица е. Ето педа място ни бави сума време; пропадне някъде водата и иди търси после. И жадна е земята, и песък е, попива. А ти що така по водата, къде е Стою? Жена си, кой ще ти даде ред, тука трябва човек да тича, да се вре, не става то така в тази суша.

– Там е. Остана да мени траповете, пък аз да наглеждам водата, зер вече хич не може – примирено забърза жената, като че да се оправдава.

– Не го бива – замислено мърмори Църнака, – а като си помисля що за човек беше този Стою преди три години! Такъв висок, прав, да му се не нагледаш... Ама пък и глас имаше дяволът – звънец, имаше човекът, а сега не струва...

Твоят късмет трябва да е бил лош, Марио, още от сватбата го подкоси нещо и туй то...

– Тежко е – въздъхна Мария, – то да беше иначе, че то сама...

– Хъм тежко е, да имахте нещо като... а то сама... не струва, цял ден трепеш се, работиш, за какво, за кого? Казваш тежко е. А слушам онези там хептен оглупели... само за хлеба казва, другото е ветер... Ей че диванета. Мисля и аз дали казват право, а гледам тебе. Не ти е добре, а имаш си горе-долу, остави ти майка ти. Не е само до хлеба, има и нещо друго и не е само едно, много неща има. Хе, хей не е целата работа от нивата до хамбаря и от хамбаря до пещта, много има... Гледам сам себе си, върви ми, работя, но повече от половината ми е оттатък работата.

Очите на Църнака почерняха още повече, сякаш премина облак. По челото му течеше пот, а косата, по красиво разчорлена, все още приличаше на легнала власеста мъгла. Тази жена седеше пред него покорна, обхваната от нещо, нещо право, искрено, дълбоко. Тя не изпускаше нито дума от устата му, като че ли всичко това трябваше да бъде точно така: да го слуша примирена, обведрена, тука при този човек, който в яростта си преди две години, когато избяга жена му с един цирков музикант, уби детето си. Тя си спомни как всички оттогава странеха от него, как той стана мълчелив, необщителен и макар често да правеше добро, все пак всички се страхуваха от него. И когато инстинктивно погледна към пътеката, той отвори уста и тя пак остана като вързана.

– Пече, дяволски пече, димят угарите, а виждаш ли, земята се рони, но то е нищо, ще отидеш под върбите, зърно да не взема, от глад нема да умра, суша е, но знаеш ли каква суша е тука? – Ръката му се свиваше неволно и пръстите се гърчеха на гърдите, докато не се отпуснаха безсилно. – Знаеш ли, мисля си през тези дни, като че ли слънцето е спряло само над моята къща, крия се, но то шиба с дълги нажежени гвоздеи по стрехата и ми става толкова противно, то – слънцето.

СПОМЕНИ ОТ МИНОНОСЦИТЕ

Ний дойдохме тука, за да пречистиме душите си чрез радостта и страданието, и в сърцата ни ще звучи вечно твоят ритъм, о, машина.

Пети октомври 930 година. Това е вече есен, но по липите нямаше нито един изсъхнал лист, а небето беше толкова светло, тъй безбрежно, че във висините му чайките изглеждаха малки сребърни пеперуди.

Влязох в машината на „Дръзки". През илюминаторите проникваше твърде малко светлина и яркият отблясък на медните и латунени части като че ли включваха в себе си някаква мистичност, която трябваше рано или късно да отмахна, да разгадая. Пред мене е тя, машината, спокойна и невъзмутима, а около нея някак по-скромно и страхливо, сякаш малки прислужнички, които се стараят да задоволят капризите на своята господарка, лежат, всяка върху своята рама, три помпи. Три помпи. Тогава още не знаех предназначението им. Тогава още не познавах нуждите на тази властница, която сега разбирам, чувствувам всяка нейна клетка, в която има и заповед, и заплаха. Помня само, че в главата ми се въртеше теорията за трансформацията на енергиите, но все пак аз не можех да проследя нишката на трансформирането – от слънцето до тези 260 оборота.

Ах, тези обороти!... Никога няма да забравя онези минути на мъчително очакване. В машината е съвсем тъмно. Ставам някак неуверен. Потиска ме някаква нервна боязливост, сякаш ей сега могилите ще се размахат в различни посоки и ще ме смажат. Нали тя – машината – не търпи излишните, нали тя наказва за най-малката грешка, а аз съм толкова неопитен, толкова млад.

В тръбопровода за спомагателни машини парата навлиза с шум и кондензаторната вода кара тръбите да трепери. Бронираното динамо запява и постепенно машинното помещение се изпълва със светлина.

Бронираното динамо... Една проста кутия, но вътре в нея са будни неотменните закони на електротехниката. Това малко откритие ме окуражава. Аз зная, че тя включва в себе си токове от най-разнообразно естество, зная, че в изолационните прегради на колектора напират токовете на Фуко, че някъде във възбудителната бобина развихрят хармонии от дванадесета степен, а надлъжните вентилаторни отвори на кутията са наложени от закона Жул.

В помещението има толкова много сенки, че аз не мога да различавам добре частите, а само гледам какво ще направят другите. Съвсем спокойно и уверено старши машинистът подава своите команди и като че ли от някаква дълбочина отговарят гласовете: „Тъй вярно, всички продуватели са отворени." Регулаторите за впускане в отделните цилиндри се раздвижват безсистемно. После кулисата на „заден". И пак регулаторите се отварят, ето ние вече не сме долепени до кея. Един отривист удар на звънец и машината спира.

След това „преден". Един, два, три... хиляди обращения, превърнати в цел, в стремеж, в идея.

Вие познавате ли шума на машината? Не, това не е само шум, някак грубо е да се каже. че е шум. Тогава и аз така го наричах, но сега не си позволявам такива грубости. Защото това е душата на машината, това е нейният пулс, а ако тези сравнения ви се виждат много сантиментални, кажете тогава, че това е нейната диаграма.

По-късно мене ми беше дори мъчно, когато кажеха: „Ето, пак се разхлопа." Не така, това е жестоко, както е жес-

токо да обвиниш един самоубиец в престъпление в неговите последни минути.

Сега вече аз не я мразя дори и за ония моменти, когато тя лукаво-предизвикателно ме поставяше лице срещу лице със загадката. Сега вече не я мразя, защото имаше моменти, които бяха препълнени с радост... Помня как, след като свършвах някоя работа, аз заставах до поправената част и чаках с трепет. И аз не го правех от маниерност, о, не, тука имаше дълбоки психически подбуди – в поправената част ме гледаше въплътената ми мисъл, вътре в клетките ѝ течеше моята кръв, в нея трептеше моят темперамент. И когато тя се задвижваше с прецизната акуратност на планетите, в мене бликваше възторгът на творчеството. Тогава аз я галех нежно, а в очите ми горяха искри, тогава аз я галех като моя любимка, а тя ме пръскаше със закачливо самодоволство, със затоплено от знойната ѝ плът масло...

ИМПРЕСИИ ОТ ПАРАХОД „БУРГАС“

Ние идеме, пленени от твоята миражна далечност, омагьосани от вечния стремеж към неизвестното, и душите ни ще останат завинаги заключени в легендата на твоите вълни, очаровани от неотменната жажда по незримото.

АЛЕКСАНДРИЯ

Южно слънце, южни очи... Знойни и загадъчни като великата гръд на пустинята. Трясък на елеватори, свист на параходни свирки, напрегнати мускули, трамваи, хора, хора... различни души, различни грижи, различна скръб, различни копнежи. Викове на амбулантни продавачи – бели, жълти, черни; разсеяни погледи, засмени погледи, погледи, пълни с грижа, погледи, пълни със скръб – пулсът на големия град. И в това огромно сърце гори и моето – неизмеримо в своята микроскопичност и велико като единица, като степен, като множител...

По палубата продавачите се провикват дрезгаво и в гласовете им няма лъжа, а някаква дива необходимост, някакъв ужас, който граничи не с копнежа за щастие, а с борбата за хляб.

Морето е безкрайно и светло, тъй както може да бъде безкрайно и светло само южното море, и над него нито един облак, нито една сянка, чисто и ведро като усмихната детска душа. Чисто и ведро... Спомням си моите детски години, първата молитва... и ми става тягостно и мъчно. Една чайка

отпуща морно крила, едва-що не докосва върха на мачтата, и после полита някъде надалече. Очите ми неволно я следят, докато нейната белота не се разтопи в далечината съвсем, в огнените вълни на слънцето...

А отвътре нещо се надига, бунтува се, клокочи, иска да изхвръкне от този железен обръч на една покорна действителност и вика:

– Чакай, чакай, отнеси ме и мене някъде в безкрайността, нашироко, там, където душите се разтварят, за да изгорят в горещата необятност на безкрая.

Но доле монотонната песен на циркулиращата вода в охладилника разправя за тъмните машинни помещения, за строгата повеля на машината, за хората, които са доле, и после пак отначало...

По кея пъплят множество хора. И във всички очи – някаква жажда. Вечната жажда на човека.

В ОТКРИТО МОРЕ

Една дъга от дим опасва хоризонта. Не спектърът, не дъгата, която след дъжд сме гонили като деца. Една дъга от дим. И после някъде едва уловима точка. И точката расте, расте бързо, след това добива миражна неопределена форма и после съвсем ясно се очертава силуетът на кораб. Накъде? Курсът му е Порт Саид. Двете димови тръби се очертават съвсем ясно. Доста далече минава нашият траверс и продължава натам. И в мене израства онзи бунт на моите другари, роден още от ученическата скамейка.

Ние искахме нещо огромно, далечно; ние искахме кораби като планини, ние искахме далечни морета, ние искахме необзорен широк път, ние искахме простор, а ще останем в тесните машинни помещения.

Накъде отиваш? Ще минеш ли Суецкия канал? Занеси на Индия приветите на моите другари... да, и на Цейлон, и на Филипините... после на Австралия... кажи им, че не ги жадуваме от романтика, не от младежки ентусиазъм. Та романтика ли е да искаш да видиш това, което не си видял, но което съществува, романтика ли е да обичаш красивото?

Та ние искахме да се отдалечим с месеци и когато се завърнем, да почувствуваме още по-силно сърдечната нишка на родното...

Слушаш ли, кажи им, че някъде на север има хора като Пеньоловия Мариус, които сънуват брегoветe на Индия – Бомбай, Калкута...

МИТИЛИН (ЛЕСБИЙ)

Митилин — островът на Сафо. И затова е толкова величествен и самотен. Вълните съвсем леко галят двата борда и в шума им мене се струва, че чувам ефирната песен на Сафо. Песента, преминала през бурята на вековете, за да откликне все пак със своята неотразима нежност, такава, каквито са може би тука отраженията в някоя тиха лунна вечер.

На една скала грее слънцето. Тихо... това е душата на Сафо.

О-В МАРМА

Ти ли си, Марма? Колко е меко твоето име, колко е ласкаещо и топло, като че ли ласка на южна любов. Ти ли си, Марма? А защо името ти свива болно всяко българско моряшко сърце? Затова ли, че пò на север останаха те, за да не се върнат никога вече. За да не чуят никога яростната симфония на Черно море, да не чуят никога неговата песен, която събира акордите на далечните степи и легендата на родния Балкан? Ти ли си, Марма?

Ний пристигнахме и над нас почна дъжд. Марма, това са нашите сълзи. Отгоре пъплят облаци. Марма, това е черната скръб в сърцата ни. Отдоле морето почна глухо да шуми. Марма, това са ударите на тимпаните от „Кол Славен“. Марма, някога в някоя нощ, когато мине български кораб, не излизат ли те, със зелени светещи очи, устните им не целуват ли малкия флагщок, много ли са тъжни, много ли скърбят за своето родно море?

Марма, Марма...

ЧЕРНО МОРЕ

Защо не ме люлееш, защо не гърмиш, защо не счупиш мачтите? Аз искам за последен път да изпитам силата на твоята стихия, искам последен път да ме покръстиш с бурята, която жадувахме с моите другари...

Искам, защото може би няма да те видя никога, искам, защото може би няма да те видиме никога... А обичаме те, Черно море. Обичахме волната ти песен, която никога няма да заглъхне в душите ни; обичахме твоя син простор, обичахме тихото спокойствие, смълчано над своята тайна: обичахме бурята ти, обичахме белите ти чайки, зареяни без път, обичахме твоята многоликост.

И ето погледът ми за последен път се къпе в тебе, там, където не се вижда никакъв бряг.

Прощавай, мое хубаво родно море!

ЕДНА МАЛКА КООПЕРАЦИЯ, ЗА КОЯТО НИЩО НЕ СТЕ ЧУЛИ ДОСЕГА

– Карай направо, хее оттатък, отсреща карай!

– А че направи му път де! Не виждаш ли? Човекът се мъчи. През гюбрето ли да кара? Посрини малко отсам.

Онзи, който караше количката с голяма цинкова тава отгоре, се поусмихна и изтърси на посоченото място три неразпрани волски шкембета.

– Няма повече. Сега ще докарам и последната количка. – Битти. – Той избърса челото си с опакото на ръката и пое пак.

Тези бяха първите думи, които чух, когато влязох в шкембеджийско-пачеджийското отделение на столичната кланица. Някой ще каже:

– Ама тема за репортаж! Ама проза!

Чакайте! Не бързайте толкова! Все ще научим нещо от тези хора!

Помещението е почти под земята. То е дълго около петнадесет метра и с циментовите си греди, които опасват стените и тавана, напомня дълъг сводест мост. По пода – кръв и нечистотия. На средата – голям куп току-що извадено от шкембетата гюбре. Тук работят десетина души, препасани със зеленикави водонепромокаеми престилки и обути в гумени ботуши. Иначе не би могло и да се работи – навсякъде се разлива вода, навсякъде е влажно и нечисто. И работят хората. Никой не обръща внимание, че е влязъл чужд човек. До мене има намотан маркуч и един скулест младеж идва и почва да го размотава и навярно от досада засвирва.

Аз, разбира се, не се стеснявам. Познавам аз горе-долу психиката на трудещия се човек. Едва ли има

да го ядосва нещо повече от това, когато го гледаш, когато си бръкнал с ръцете си в джобовете, а той се поти. И после връзката, мекатa шапка и чистотата, която лъха от тебе, поставя между ви някаква преграда.

– Слушай, младеж – казвам аз, — колко души работите тука?

– Различно. Девет, десет, както се случи.

– А какво всъщност работите?

– Ами нали виждате – порим, чистим, мием... Това. Друго няма.

Момъкът издърпа маркуча и каза почти строго:

– Пазете се, ще ви изцапам.

– Е де, дано съм се цапал повече от вас.

Думите ми постигнаха ефекта, който очаквах. Момъкът ме погледна недоверчиво, погледна лъснатите обувки и не устоя:

– Че къде сте се цапали повече от нас?

Казах му аз, казах му само името на една фабрика, в която съм работил, и той се издаде:

– И нашето е мръсно, но вашето никъде го няма.

Гласът му беше грапав, но дълбоко някъде аз чувствувах дружески нотки. По едно време дори той съвсем се размекна:

– Прощавайте! Нали така, като ви гледа човек, съвсем от друга черга сте, а то, кажи-речи, пак от същата.

– Не ви ли е студено тука?

– Че е студено – студено е. Сега нищо, но през зимата да видите. Не може, работата е такава – вода, цимент. Пък и врати няма – раззинато е като хамбар. Колички идват ту от едната, ту от другата страна. Студено е, но като работи човек, не чувствува толкова.

– Нещо друго да кажете?

– Няма какво. Право ви казах още в началото. Тука ние разпорваме шкембетата, изкарваме боклуците и ги изминаваме със студена вода. Горе има друго отделение – разгледайте него. А сега, прощавайте, другарите ми, знаете, ще се мръщят. И право – клинчи ли един, другарите на гърба си трябва да го носят.

Онзи с количката пак дойде.

– Аз свърших вече. Отивам горе да помагам на другите.

– Че то и аз ще отида – се обади друг, – и за мене вече работа няма.

Моят познайник пошушна нещо и на двамата. Те ми дадоха знак с глава и тръгнахме за второто отделение. То се намира точно над първото и големината му е почти наполовина от него. По стените паропроводни тръби, които стигат до два големи цилиндрични казана. От тях излизат тежки изпарения. Душно е. В левия казан са поставени, увиснали на пръчки, телешки и волски крака, а в десния плуват промитите шкембета. Тук става, така да се каже, генералното прочистване на краката и шкембетата.

Аз вече имам неофициалната карта на репортажист, която струва повече от журналистическата карта, защото хората ме чувствуват за „съвсем от тяхната черга“ въпреки връзката и мекатa шапка. Питам един черен мъж:

– Колко ви плащат?

– Че как да кажа? Колкото си изкараме.

– Не сте ли на наднича?

– На парче сме.

– Е, ти колко вадиш на ден?

– Осемдесет, сто, сто и двайсет лева.

– Ами онзи там – дето стърже?

– Че и той толкова.

– Ами този на казана?

– И той толкова.

– Та еднакво ли изкарвате на ден бе, джанъм? Това е човешка ръка. Трябва сръчност. Не всеки еднакво може. Нали казваш, че на парче работите?

На човека му стана криво, че не мога да разбера очевидна проста работа, и извика:

– Пешо, ела тука, ела да се разберете.

При мене дойде сухичък момък, избърса се о дочения панталон и ми подаде ръка за запознаване.

– Какво не можете да се разберете?

– Не че не можем, но ми е чудно – как така всички еднакво парчета изкарвате за един работен ден.

– Еее, как еднакво! Не може еднакво – кой ви каза това?

– Човекът ми каза, че еднакво пари получавате. А нали работите на парче?

– Сега разбрах каква е работата. Вярно е това, че работим на парче и че еднакво пари получаваме. Само че ние тука сме задруга, ние сме нещо такова... нещо като кооперация. Изработваме примерно триста шкембета на ден. Те правят примерно 4000 лева. Тези пари си ги делим поравно. Това е всичкото. И иначе може да се работи, само че не струва. Ще ми се паднат някой път такива, които се чистят мъчно, и няма да мога за хляба да хвана. Така е по-добре. И после другарството така не страда. Не се гледаме накриво, помагаме си, по-близки ставаме. Ето на̀ – мобилизираха някои от нас. Ние и тях поддържаме. Получават си хората, колкото всеки от нас. Аз бях два месеца войник. Идвам си и другарите ми броят значи 5000 лева. „На, казват, това ти се полага." Взимам аз парите и си купих радио. Сега вечер все на него кисна. Въртя от единия край на скалата до другия. Слушам някой приказва отдалече, от Алжир, не разбирам нищо от приказката му, но като че ли виждам и него, и къщите, и палмите, и всичко. Хубава работа! – В очите на момъка се разгоряха въглени. Той махна с ръка и после замълча.

– Та харесвате ни уредбата, значи!

– Много! По-хубава солидарност и не може да се иска днес.

– През лятото да ни видиш – вземаме си общо сухоежбина и хайде отвън на тревата. По-сладко ни е, когато сме заедно.

Аз си тръгнах. Зад мене някой се обади:

– Минете и през агнешката черварница, и те са от нашата кооперация.

През агнешката черварница не минах – нямах време.

На двора едър селянин бе потирил няколко избягали агнета, решили да протестират поне преди смъртта си. Кому ли се умира?

КЛЮЧЪТ НА СУЕЦ

Ние излязохме преди шест дни от Черно море, където виеше студен мартенски вятър. Хората от първа класа, които се разхождаха по палубата, смениха шест пъти облеклата си през тези шест дни.

Долу, в машинното отделение, хвърляхме дочените си куртки, оставахме само по моряшки фланелки и зеехме като жаби срещу ветролозите.

Но и оттам не идеше почти никакъв хлад. И изведнъж по тръбата капитанът вика:

– Долу, машинно!

– Йес, машинно – отговарям лениво.

– Приготви се, след половин час приставаме.

– Йес, след половин час приставаме.

Умората изчезва. Не усещам нито потта, нито машинното масло, които лепнат по тялото ми. След половин час приставаме! Изпушвам подред няколко цигари, наливам в лубрикаторите цилиндрово масло, опитвам лагерите само и само по-скоро да се мине този проклет половин час.

– Намали 20 – вика капитанът в разговорната тръба.

– Йес, намали 20.

– Намали още 20!

– Йес, намали още 20.

– Стоп!

– Йес, стоп.

– Пълен заден!

– Йес, пълен заден.

Ръчагът на кулисата, която променя хода на машината, се търкаля ту наляво, ту надясно.

– Стоп!

– Йес, стоп.

– Първа машина вахта свободна – вика от горната решетка старши механикът.

Изкачвам се бързо по железните стълби на машинното отделение. От потните ми и омаслени дочени дрехи се вдига пара.

На палубата слънцето жари. Мъхът по краката на дамата, чийто мъж остана в Цариград, златее. Корабът е долепен до кея. Значи това е Александрия? Това е градът, през който текат богатствата на просторната Нилска долина? Това е ключът на Суецкия канал? Градът, в който е кипял някога културен живот? Градът със 700 000-томната библиотека? Градът, който създаде някога свой стил, свое изкуство, своя наука? Градът на Александър Македонски? Градът, за който мечта Бонапарт, но не можа да го задържи. Покореният град през 1881 година от английската империя. Морският град без флот, с египетско знаме. Египет – почти без войска.

По пристанището – огромни складове, магазин и фирми на параходни компании. Нашият кораб се губи в гора от мачти. Кръглите прозорчета страхливо гледат туловищата на морските гиганти.

Искам да почувствувам сърцето на този град с едно пипване и меря очертанията на големите постройки. Искам да хвана нещо типично извън палмите, извън смесицата от арабски и модерни стилове, извън стила на търговския утилитаризъм, който се шири по пристанището. Не, всичко това аз съм го виждал и другаде, макар може би не така завършено.

Край мене минава с малка пътническа чанта дамичката, чийто мъж остана в Цариград.

– О ревоар, мосю. – И намига. – Приятна забава в Александрия.

Защо намигна? Може би си мислеше, че по този начин улавя най-добре атмосферата на града?

И изведнъж – чувам картечница. След това една моторница издигна носа си над зелената вода и се стрелна към отвора на залива. На около петстотин метра се вижда друга моторница. Тя криволичи насам-натам, а около нея водата възвира от куршумите. Оттам вдигат бяло знаме, но се вижда как хората изхвърлят нещо от борда ѝ. Някакви бели пакети, които отначало плуват по водата и след това потъват. Гонената моторница се отправя към кея под заплахата на картечното дуло. Един едър, небръснат от седмица мъжага гледа насъбралата се тълпа, криви устата си и прави някакви неприлични жестове с ръцете си.

Отпосле работата се разбра – били контрабандисти. Причакали някой параход отвъд хоризонта, напълнили моторницата и търсели удобно място да стоварят стоката си. Мислели, че през деня ще бъде по-неподозрително. И сигурно са успявали не един път. Но сега... Ех, търговията носи рискове. И после стоката е вече в морето. А да пуснеш водолаз е безнадеждна работа.

Не всеки може да внася какво си иска в Египет. И забраната не е само заради това, че ще загуби фискът на нилската държава. Египет има 15 000 000 жители. Становете на Манчестер денонощно тъчат бели платове. Тези хора трябва да се облекат. Макар и южните нилски красавици да носят само парче плат около бедрата си. Все пак това не е лозов лист, а парче плат, който струва крина жито или бала памук. Най-после въпросът се свежда и до една морска полиция, която не пие само по кабаретата, а бди за интересите на голямата империя.

Отивам към носовото отделение да направя проба на винчовете. Трябваше да започне разтоварването на кораба. Но веднага се повърнах. Пред десния мост на парахода настана невъобразим шум. Бяха се събрали около петдесет хамали, които трябваше да разтоварят. Дори по едно време започна боричкане. Отнякъде дотича полицай – едър, мургав и с фес на главата си. Той влезе сред навалицата, каза не повече от десет думи и замахна.

Изведнъж сред хората се образува празнина. Юмрукът попадна в лицето на един кокалест хамалин и той се строполи на земята. От тълпата някои угоднически се закикотиха. Те не знаеха, че утре юмрукът ще се сложи върху тях.

Защо го удари!? Може би в Александрия хамалите са много повече, отколкото са нужни, за да разтоварят пристигналите кораби?!

Човекът полежа на кея няколко минути, стана, поотърси дрехите си и със залитаща походка се изгуби към складовете.

Значи това си ти, Александрия?!! С повече хора, отколкото трябват?

Че аз сигурно не за пръв път те виждам.

ЗА СИЛНО ВПЕЧАТЛИТЕЛНИТЕ – ВХОД ЗАБРАНЕН!

В тропика нощта припада изведнъж. Почти без здрач припада тук нощта. След дневните горещини, след работата Александрия едва сега започва да живее. Едва сега започва да шуми извън пристанището, извън грохота на доковете, извън глухия животински бой на хамалите. Не говоря за шума на лимузинните клаксони или за смеха на онзи сър, който за минута спря колата си пред трамвая и погъделичка под брадичката една прекрасна метреса. А за онези, чието тежко дишане аз чувам през стените. За хората, които спят като заклани в твърдите легла и ръмжат в съня си. И за другите. Те имат няколко пиастра в джоба си и не искат да изпуснат малкото зрънце на радост, което им дава животът, пък макар и било то гнило зрънце.

Искате ли да ви заведа при тях? Искате ли да ви заведа в Тартюша?

Впрочем аз и без ваше позволение там ще ви заведа.

Какво ще правим в музеите? Има ли смисъл да изпуснем живия живот заради тях? Някога и без това ще има музей за този живот. И на вратите му ще виси табелка: За силно впечатлителните – вход забранен!

Кварталът Тартюш започва вдясно от главната улица, която съединява центъра на града с пристанището. Добър стратегически пункт. Той поглъща тълпата от центъра и хората, които са пътували седмици и идат от далечни земи. От началото – непосредствено до главната улица всъщност няма нищо необикновено. Тук-таме на вторите етажи до прозорците стоят жени с бели рокли. Деколтетата им са открити с чувство на мярка. Това са момичетата, които може би са мечтали да станат кинозвезди или най-малкото прочути балерини. Те са минали през баровете и кабаретата, но още при първата микроскопична бръчка около устните са били благоразумни да се отдръпнат. Там животът е труден. От десет вечерта до пет сутринта ще трябва да висиш по масите, да се прозяваш зад напарфюмираната кърпичка и да се усмихваш. После ще те прехвърлят към пристанищните барове и накрая ще стигнеш до най-задънените улици на Тартюша. А тук животът все пак не е толкова лош. Клиентелата е определена: корабни капитани и механици, някой не особено процъфтял търговец, някой екскурзиант, зажаднял за евтина авантюра, някой нов чиновник в параходна компания, преместен от Сингапур или Марсилия... Въобще хора, които плащат честно и не правят скандали.

Някои от тези момичета не са скъсали с мечтата „някога да заживеят по-друг живот“. Ако вдигнете възглавниците им, не се учудвайте, ако намерите някое томче от Алфред де Мюсе или Шатобриан. Веднъж дори заради Мюсе се случва една история. Аз, ако искате да знаете, много не ѝ вярвам, но все пак мога да ви я разкажа.

Момичето се казвало Лиза. Било хубаво момиче. Особено при синя светлина, с каквато често тези момичета осветяват стаите си, за да изглеждат хубави. Една вечер при него влязъл човек с малко тромава походка и с ръце, които не знаят къде да се дянат.

– Заповядайте – казало момичето на английски и му предложило цигара. Да предразположиш човека е цяло изкуство, и Лиза го владеела.

Човекът поклатил отрицателно глава.

– Тогава може би ликьор?

Човекът пак отказал.

– Мисля, че господинът бърза повече, отколкото в такива случаи се бърза.

Човекът се усмихнал виновно и съвсем се объркал.

– Вие сте французойка, нали?

– Да.

– Тогава, по-добре да говорим на френски.

– Както обичате. Вие американец ли сте?

– Да, американец.

На момичето станало интересно. То искало да види този новак на обикновена светлина.

– Искате ли да запаля другата лампа?

– Не, не искам. Така е чудесно.

– О, сигурно господинът е много уморен и иска да си легне. Заповядайте.

– Собствено аз сега и не мисля да лягам. Но кажете ми: вие как стигнахте дотук?

Момичето се разсърдило. То не обичало да бъркат в раната му.

– За това ли сте дошли? – казало злобничко.

Човекът се усмихнал горчиво и смотолевил:

– Но, моля ви се, аз ще си платя за визитата...

Тогава Лиза побесняла:

– Вървете си веднага! Не ми трябват вашите долари, чувате ли! Веднага се махайте! Но чакайте да видя поне мутрата ви. Свиня! – И светнала другата лампа.

Американецът съвсем се объркал.

Момичето легнало в леглото, опънало предизвикателно бедрата си и продължавало да ругае. После наместило възглавницата по-удобно и заплакало. Това е началото на тази сантиментална история. Показало се едно томче на Мюсе. Американецът го видял и запелтечил:

– Ама вие какво?... Мюсе? Та вие... Извинете, аз...

Но момичето го прогонило.

На другия ден той пак дошъл. Но съвсем друг – един такъв – светнал. Оказало се, че бил професор по литература в някакъв университет в Америка. И не бил стар. Не бил в никой случай повече от четиридесет години. А американците на тази възраст се държат.

После е ясно – оженили се.

Това е то, историята, която исках да ви разкажа. Собствено, ако искате да знаете, и аз много не ѝ вярвам.

И после този шанс за другите Лизи е по-малък сто пъти, отколкото да си вземат един билет и да спечелят от държавната лотария.

II.

РЕЧ, ПРОИЗНЕСЕНА ПРИ ЗАВЪРШВАНЕ НА МОРСКОТО УЧИЛИЩЕ

Господин капитан, господа офицери и преподаватели. Изминаха шест години и ние си отиваме. От онзи детински ентусиазъм, който носеше всеки един от нас, не е останала нито следа. Всичко е рухнало. Ние си отиваме и една голяма част ще мине под безрадостния пряпорец на безработните, останалите ще си наложат компромиси, които ще имат съдбоносно значение за целия им живот, но не може да се избира – те ще бъдат компромиси за хляб. И ето днеска се събираме за последен път да си подадем ръцете, събираме се, защото едва ли ще се видим някога, събираме се да кажем нещо, не да укоряваме, а да поправяме, не да създаваме злоби, а да изкореним техните поводи, не да пием, а да открием душите си.

За първи път аз ще мога да се явя от името на моите другари, от името на това свещено „ние“, което ще ни свърже навеки, от името на шестте години, от името на взаимното тегло, от името на взаимната радост.

Аз искам да ги оправдая тогава, когато бяха обвинени, защото наистина не бяхме само ние виновни. Искам да разбия предубеждения, искам да докажа, че с формули не се управлява една душа; искам да ви разясня защо ние сме толкова далече от вас и защо ще бъдат още по-далече тези, които ще дойдат подире ни. Аз искам да разясня именно на вас, наши бивши началници, за да не сте учудени, за да не ни сочите вашия пример на миналото, защото оттам произлизат всичките противоречия, оттам е и онзи конфликт, който днес е по-осезателен от всеки друг път.

Ние не можехме да бъдеме това, което вие сте били, не от някаква индивидуална особеност, а по чисто атавистични причини. Вие ни сочехте вашите лишения в миналото и с тях искахте да ни дадете импулс. Вие ни сочехте условията, при които сте работили, и се удивлявахте на някаква наша капризна претенциозност. Не се удивлявайте! У вас небето беше по-светло. Вие вярвахте в неща, които нам днес се виждат смешни. Ние едва ли вярваме в нещо. И не сме виновни за това. У всеки един ту по-плитко, ту по-дълбоко има страх. В своя сън ние дори чуваме кошмарния грохот на стъпки от безработни върволици.

Това не са поетически форми, това е една действителност, която не търпи никаква илюстрация, защото излиза фалшива, малко хилава. Вие ни учехте на безпартийност: вие ни сочехте единствен стимул – България, – но ние знаем, че този стимул, колкото и да е мил, не облекчава суровите закони в борбата за хляба. Ние знаем, че ще трябва да затънем в блатото на една гибелна партизанщина, за да могат да ни подхвърлят окалян залък хляб.

Та можеме ли да бъдем като вас, когато сме рожби на съвсем друга епоха, на съвсем друг нравствен мироглед? Та можете ли да сравните съвременната болезнена чувствителност с вашата?

Вие работехте пред нещо определено. Ние пред нищо. Вие се гордеехте с една дисциплина, която не отричам, че е лежала на съзнателна почва, но впоследствие вие знаехте, че тя ще ви трябва като дълг, ще ви трябва като педагогично средство. А ние? Какво щяхме да правиме с нея? Че самото ни положение с нейна свързка не е ли пълна неопределеност? Ние всички дори се питаме: защо ни беше тя при това положение? Нима само за това, че ние отбивахме своята военна служба? Нима само за това? Наистина, твърде много е. Ако ли пък като основа на по-нататъшния ни живот – твърде малко е!

Дисциплината ни не беше като вашата, защото за това имаше причини. Защото вашите пагони не се окачваха и

снемаха така лесно, както нашите, защото вие създавахте нашето положение. Защото във флота бяха проверявани от дежурния офицер билети само на кандидатите, а не на подофицер[ите], защото кандидатът е бил командван в строя от подофицер. Защото, когато срещнехме някой от вас, ние повече се страхувахме, отколкото уважавахме. Ние ли сме виновни? Ние ли създадохме сами това положение? Не! Все същата неопределеност. Вие ни укоряхте, че се движим в лошо общество, а помислил ли е някой за причините? какви бяхме ние навсякъде? И в миноносците, и във ведетите, и тук, и там? Не бяхме ли наравно с всички моряци? Ще кажете, че пред дисциплината всички сме равни? И все пак ние сме друго от тях, всичко се отражава много по-контрастно, много по-осезателно. Именно този пункт трябва да се вземе под внимание, за да не се учудвате после.

Ние излязохме от училището едни, сега сме съвсем други... Понякога някои от вас ни наричаха ваши юнкери. Тогава ние се радвахме простодушно. Имаше хора, [на] които това им беше идолът. Днеска никой не се радва. Не искаме дори юнкерската дисциплина, която е осъществима само в теоретичните курсове, защото знаем, че ако бяха и те на наше място, щяха да бъдат като нас. Защото ние видяхме много повече през последните три години от тях и затова всеки един от нас ще знае повече от тях.

Ако не е вярна тезата ми, че в създадените условия трябва да търсите вината, а не в нас, ще излезе, че ние идваме тука една особено неподатлива материя, как да кажа, една особена класа, която би била все същата навсякъде, но сами виждате, че това е съвсем необосновано. Тогава? Мисля, че съм прав.

Ние заемахме длъжности, изпълнявахме ги съзнателно и доблестно. когато имаше нужда, работехме непосилно, с любов и увлечение, с едно себеотрицание, което заслужава похвала. Но вътрешният ни живот все пак носеше белега на тягостни отношения, създадени от една крива формула че ние сме войници, че ние сме деца. Принципиално тя е вярна, но с принципиалности нещата не се поправят. Не отричам, че имаше хора, които напълно ни съчувствуват, но те най-малко бяха от онези, които трябваше да бъдат.

Ние напуснахме теорията с разцъфнали души, а сега има тъмнина, има и протест.

Това е в едри щрихи, което трябва да се каже. Не толкова за нас, колкото за тези, които ще ни последват. Разбирате ли, не защото е свойствено да се обвинява, а по необходимост.

Има и за какво да благодарим. Ние не сме непризнателни. Ние сме признателни за самостоятелността, която ни се възлага в практиката, с която именно се отличаваме от другите технически училища. Но за съжаление и тук има да се добави нещо. При този тригодишен курс ние можехме да получим много повече, ако бяхме използувани по-целесъобразно. Често пъти времето ни е било ангажирано за съвсем други неща, които нямат нищо общо с техниката.

Ние трябва да благодарим на нашите преподаватели, които от своя страна вложиха всички усилия, за да създадат от нас техници от първи разред. Въпреки че в програмата влизат твърде стари неща, всеки един от тях вложи максимум усилия, всеки един от тях предаваше с увлечение, с истинска симпатия към тази нова младеж, която утре ще бъде техен проводник, техен изразител от големия град до най-затънтената паланка.

Та кой може да забрави вдъхновението на господин Генова при предаване на функциите; кой може да забрави този пламък-любов, неведнъж блеснал в очите му? Можем ли да забравим неговите прости примери, с които той обединяваше цялата математика, заключаваше времето, пространството и неизвестните величини!

Можем ли да забравим методите на г. Давидова, с които той напрягаше вниманието ни, защото имаше да чуем действително нещо ново, нещо от първа необходимост

за нас като бъдещи техници, хумора му и още какво ли не. „Как только появился двигатель Дизел – техника обърналась с краками нагоре“ – и ето вниманието е приковано, за да се усвои материята в прецизни подробности.

Кой не помни цикъла на Карно и завидната логичност на господин Койчо Георгиев, неговата математическа безпогрешност, думите му – отмерени сякаш с темпа на всеки процес, с ритъма на машините? Кой не помни г. Стефанов, картинната география на г-н Атанасова?

В коя душа няма по някой спомен от всяка лекция, от всеки преподавател! Ние ви благодарим, ние ви адмирираме, наши учители, и ще заключим в сърцето си една признателност завинаги.

Господин капитан, господа офицери и преподаватели, ние се разделяме. Нека се разделим простени. Ние не искахме днес да огорчаваме, искахме да поправяме. Защото действително е необходимо, защото иначе с грядущите ще имате конфликти, конфликти, непроявени в реален смисъл, но вътрешни, дълбоки, трагични.

МОРЕТО
(ОТ МИРОВАТА ЛИТЕРАТУРА)

Др[аги] слушатели,

За пръв път излизам пред вас с желанието да разменя с вас няколко мисли за морето, да разгадая неговата същност не от материална гледна точка, а като субект от чисто естетичен смисъл и – неговото влияние върху човека като такъв. Аз ще се помъча да разгадая неговата вечна стихия, необзорната му шир, лудия рев на вълните и необятната му бездна – великата бездна на морето. Ще се помъча да проследя няколко по-известни мирови поети и писатели, за да бъда по-релефен, по-картинен, по-убедителен, а същевременно да посоча контактите между човека и морето – тези чудни, невидими контакти, които се долавят само в ритъма на стиха, във внезапно блесналия поглед при спомена за морето, във въздишката, в която лъхат тихите бризи на морската вечер и очарованието на една неутолима жажда към него – морето.

Вие ще ми простите моя ентусиазъм, моята почти младенческа разпаленост при третиране на нещата, но какво да правя – аз не мога иначе, защото аз съм свързан с него – свързват ме милиони невидими нишки, които вибрират до болка в душата ми, свързан съм с песента му – слушал съм я унесен в дълги нощи, свързан съм с него с лъчите на слънцето, които светят и тук, и там над светлогривата му повърхност, отразени сякаш в бликащи огньове от запален петрол. Ще ми простите, че и в мен има частица от неговата просторна душа – то ме грабна тъй неусетно през шестях години, в които бях принуден да бъда до него или в него.

В името на тези връзки, на това родство, аз говоря с

такава самоувереност, избягвайки анализите, следвайки атавистичната ни взаимност – следвайки белите Криле на моята любов към него.

Целта ми беше да пробудя тази любов и във вас, в тези, които са го видели малко и не са почувствали тъй осезателно неговата многолика красота. А в онези, които не са го видели – да събудя стремеж към него.

Няма да говоря за морето като източник на безбройни материални блага, няма да давам сравнителни статистически данни – колко пъти напр[имер] водният път е по-евтин от железния, няма да говоря за неговото голямо влияние върху икономическия развой на една държава, няма да говоря как всяка нация гледа всячески да се мият нейните брегове от море, няма да говоря как всяко градче на морето, всяко островче представлява жизнен интерес за народите, какво стратегическо значение има то. Няма да говоря, че въпреки всичко и днес морето със своите кораби гиганти, въоръжени по последна дума на техниката и военноморското изкуство, е – въпреки всичко, все още – век на морето.

Няма да говоря за всичко това. Ще говоря за другото море. За онова море, което е в мен. За онзи константен призив на безкрая, за неговото тайно очарование, за загадъчната му бездна, за слънцето, което свети над зелените вълни, за снежнобелите чайки, за неутолимия стремеж на хората към него, омотани в неговата вечна омая, за духа на морския човек.

А може би... а може би аз дойдох тук, при вас, не само да вдъхна любов към него. Не само за това. А за това, че то ме зове, за това, че ме вика развълнувано, бурно и настойчиво в моите сънища. За това, че аз страдам за него. Неговият син призрак ме преследва, измъчва и терзае, притиска ме в нашите взаимни спомени, обгръща ме в своята невъобразима волност и аз се оставям да ме влачи победен. В тази сладостна творба чувствам нуждата от себеосвобождение, чувствам необходимостта да отмахна тази почти физиологическа болка...

Колко огромно е то в мен! Колко тайнствено, велико, многолико! Почти се страхувам в този момент. Не от друго – страх ме е да не го обезлича, да го опошля. Страхувам се да не го дам бледо, не тъй динамично, както е в действителност, страхувам се да не опороча неговата чиста красота. Но – нататък – подир крилата на моята любов към него, така – със затворени очи подир призива на нашето другарство...

Защо го обичам? Коя е тази благословена сила, която ни свързва? Какъв е този демон, който буди сънищата и внезапно носи отчаяния вик на твоята буря, о, море? Нещо леко ли е? Нещо външно, което се хвърля на очи като пресилено блесналите очи на проститутката в луксозните квартали на Александрия, като нейния закачлив смях, който задиря, който вика? Това ли е? – Не!

Ние идем пленени от твоята миражна далечност, омагьосани от вечния стремеж към неизвестното и душите ни ще останат завинаги заключени в легендата на твоите вълни, очаровани от неотменната жажда на незримото. Душите ни ще останат завинаги заключени – нашите души, напоени от бисерните капки на твоята влага, душите, закърмени с буря, душите, в които вилнее един непрестанен бунт... бунтът на младостта, бунтът срещу тесните хоризонти, бунтът срещу тесните души... Това е онзи стремеж – вечно да ходиш, да търсиш все ново и ново, подтикван от преситата на нормалните ситуации, на стереотипната ежедневно на нормалното, тъй хубаво даден в романа на Хамсун „Скитници“.

Ще помислите може би, че аз театралнича – вие, които го малко познавате, вие, които не сте били обхванати от него, и понятно ми е, че не ме разбирате. Защото, за да ме разберете напълно, трябва да разберете него. А то не се поддава тъй лесно. Малко мъчно е да се асимилира неговата красота. Процесът на завладяването у него е малко по-дълъг...

Ето. Отначало, при моето съприкосновение с морето, сякаш ме облъхнаха черните крила на разочарованието. Чел бях „Морето“ на Келерман, великолепните пейзажи на Ше-

ли, Байроновия „Чайлд Харолд“, ескизите на Лоти. А ето сега... Та това ли е морето? Тази пустинна еднообразност, тази синьо-зелена вода, която прелива в далечината, за да очертае една линия и нищо друго?... Постепенно обаче този конфликт у мен – между досегашните представи за него и настоящето тъй плоско впечатление, изчезваше и то, морето, неусетно почна да ме примчва. Впоследствие все по-постоянният контакт с него оказва своето решающо влияние и аз паднах победен. Най-напред се влюбих в неговите нощи. Вие знаете ли каква е нощта над пространното море?... Отначало бавно пада здрач. Постепенно угасват бликналите огньове у него, чайките все по-гъсто и по-бързо заплитат своите бели мрежи над тъмната бездна. Някъде в далечината се чуват въздишки, прелита закъсняла птица, в синкавото очертание далечината се губи, блясват отраженията, като че ли от дъното на морето избират звезди. Припада нощ – чува се някакъв неясен грохот: Морето диша. Лека нощ! Това са тихите нощи над морето.

През една такава нощ аз почувствах през неговото равномерно дишане на гигант – неговия зов, сякаш то в своя сън ме викаше при себе си. Стремежът да се допра до него, да се отпусна сред неговите могъщи гърди, да се оставя то да ме люлее беше тъй силен, че аз се промъкнах от кораба, незабелязан от никой. Хвърлих се. Под мен като че ли избухна огън. В спокойните нощи водата на морето носи милиарди фосфоресциращи животинки и при всяко движение, при всеки удар избухваха нови пламъци; ръцете ми разплитаха огнени кълба – сякаш бях някой чудодеен дух или змей... Отпуснах се. За пръв път почувствах напрежението на всяка негова молекула, за пръв път почувствах тази дремеща динамика, тази потенциална енергия, скрита в неговите могъщи недра. Пренесен бях далече-далече, сякаш хиляди километри от сушата и нейната реалност...

На връщане – за тази ми самоволна постъпка благополучно бях настанен в карцера, където трябваше да изкупя своя съюз с морето. Но завинаги, въпреки това, ние си останахме неразделни...

Имах не малко случаи да го опозная. Когато е тихо – неговите столици багри, неговата неподражаема пъстроцветност, когато беше бурно, когато въплъщаваше в себе си някакъв зъл демон, който злобно се кикоти из разбунтуваната бездна. Тогава то ни подлагаше на нечувани изпитания и в нас крепнеше духът не на примирението, а духът за борба. В нас израстваше огромната нужда да победим. Ние бяхме поставени пред една страшна сила, срещу нея трябваше да изправим нашата и да победим – една неравна борба не срещу враг, а срещу любимец. Ние трябваше да се мъчим да доловим неговите своеволни капризи, за да ги отбиваме. За да се противопоставим на тях, ние знаехме, че за хленчене няма място, че то обича силните. Така култивираше то у нас една будна предвидливост, възпитаваше ни с някакви своего рода „педагогически похвати“.

Помня една нощ. О, такива нощи вие тука, на брега, не сте виждали никога, даже и през земетресение, защото тогава ударът е внезапен и кратък! – Но ето, ние бяхме на котва пред Созопол. Една от онези тихи вечери, през които небето не предвещава нищо лошо, а морето е тъй тихо, сякаш ласкае. След дълго пътуване аз и моите другари, грохнали, съсипани от душната и топла атмосфера на машинното помещение, бяхме легнали вън, на палубата, и там – тежко заспали. Внезапно ме събуди един силен тласък. Скочих бързо, но втори тласък ме опомни съвсем. В мрежовата светлина на един решетъчен фенер аз видях как моята койка (люлка) се люлее в някакъв дяволски танец. Въженцата на мачтата, скъсани, люлееха се безспир в такта на свирещия вятър. Веригите на котвите, които крепяха кораба за дъното, опънати до неимоверност, скърцаха, готови всеки момент да се скъсат, и нашият кораб ведно с нас – да полети в тъмните обятия на крайбрежните скали. Морето ревеше с някакъв зъл присмех, сякаш надсмиваше се, че ни е издебнало. По

сигнала на дежурния моряк всички хора от кораба, трескаво наскочили, се заловиха за работа – трябваше на всяка цена да навлезем навътре в морето, да се борим с неговите вълни и силния вятър. Командирът на кораба се озова също на командния мостик. Нямаше време за губене. Аз отидох в машинната. Сигналният звънец удари един път. То значеше „преден“. Дадох „преден“. Машината се раздвижи. Дочувах се глухите скрибуцания на котвените вериги в чугуненитe ръкави. Дигнаха се котвите.

Чак сега разбрах тази динамика, на която ние [се] противопоставяхме, за да се борим, за да сломяваме, за да победим. Вън морето все така ревеше. През тесните прозорчета от време на време ме поливаха цели маси вода. Усещах соления ѝ вкус, усещах силата ѝ. Но темпът на тази, чийто жизнен адиабатичен процес командвах, ме окуражи. Навън морето ревеше. Не, стари приятелю, и този път не ще сполучиш! Това беше непрестанна игра, която продължаваше в различни вариации. Игра ли! О, това едва ли би могло да се нарече „игра“! Това беше едно почувствуване, това беше едно обвързване, когато то проникваше у нас с призива на своята безкрайност, ту галещо, ту дръзко и опустошително...

Именно тези вариации не се поддават на сухо научно наблюдение и описание. Как бихте мотивирали по научен път тези възторзи? Как бихте мотивирали този култ?

Ето защо аз ще проследя няколко само представители на мировата литература. Ще се помъча да уловя в тях моето море.

Неговата стихия е оказала влияние върху хората на изкуството и заема почетно място в техния творчески процес. У болшинството обаче морето не е център. То е една случайна импресия, един случаен елемент, вмъкнал се в тяхното творчество благодарение на своето могъщо очарование, благодарение на едно кратко съприкосновение с него, което се губи под знака на времето.

Малко са истинските маринисти и още по-малко са сполучливите етюди, всепроникващи и пълни – за морето. Но това не ще рече, че няма малки бисери, които огряват душата, които с няколко стиха разгръщат омаята на тази велика и необятна стихия.

Аз исках системно да проследя всичко по-значително, което се е писало за морето, но за съжаление не ми се удаде. Липсваха ми нужните условия за това: преди всичко творенията, даже и на известни световни творци. При наличността на още маса пречки вярвам все пак, че ще бъда извинен от ваша страна за разхвърлянността на моя реферат. Все пак мисля, че то няма да попречи [с] нещо за целта, защото системите ни най-малко не биха помогнали за онази любов, която искам да вдъхна у вас. Ще цитирам някои работи на руски език. Не го правя от маниерност, защото признавам сам, че твърде лошо си служа с него, но и в случая моля да бъда извинен, още повече че нямам преводите им на български...

Едно силно влияние, може да се каже, упражни към началото на миналото столетие със своята великолепна поема „Чайлд Харолд“ Байрон, влияние, което се е отразило не само върху слабите подражаващи, но и върху величини, които едва ли не го надминават в своя творчески процес, като Пушкин например. Това подражание обаче не се отразява в повтарянето на предъвкани сюжети, форми и прийоми, които окарикатуряват, а с нови цялостни концепции, нови по замах в безкрайно изнежени линии и едно удивително размотаване на чувствата, едно удивително справяне със сонма от спомени, които налитат в даден момент... [...]

И като че ли морето у Пушкин се развива по един еволюционен път, то като че ли израства постепенно. И донякъде в този еволюционен процес намираме логическата разгадка за онази красота на морето, за която ви говорих по-горе.

В „Подражание Байрону“ Пушкин с няколко стиха се очертава като великолепен морски пейзажист. Стихът завладява и подготвя за по-нататъшната резигнирана вдълбоченост:

Погасло дневное светило;
На море синее вечерний пал туман.
Шуми, шуми послушное ветрило,
Волнуйся подо мной угрюмый океан.

В безбрежността душата се чувства на воля, далеч-далеч от вечния брътвеж на хората, освободена от веригите на града – в простора. А там, където е било вковано миналото на тежкия кръст на една мъчителна проза, там, където душата е била потисната под тягостния гнет на компресорите, не е останало като че ли време за онова кипящо „вътре“. Ето защо толкова искрено звучи двустишието на поета:

С волненьем и тоской туда стремился я,
Воспоминаньем упоенный...

Душата се разтваря освободена, зареяна нашироко, грабва я просторността, изведнъж притихва, като че ли всичко я предразполага за една изповед, за едно успокоение на миналото:

И чувствую: в очах родились слезы вновь;
Душа кипит и замирает...

„Душа кипит и замирает“... Това е чувството на освободения човек, това е чувството на „миналия“, който се моли под огромния купол на небето, затварящ се в безкраен кръг между синята вода в далечината на хоризонта. И после в „Земля и море“, макар и с по-прости изразни средства, макар и с по-слаб размах, тази необходима интимност с морето, това другарство се изразяват твърде опростено, но в замяна – по-мило, по-непосредствено:

Когда по синеве морей
Зефир скользит и тихо веет,
В ветрила гордых кораблей
И челни на волнах лелееш,
Забот и дум слагая груз,
Тогда ленюсь я веселее –
И забываю песни муз;
Мне моря сладкий шум милее...

По-късно тази любов към морето става по-безгранична, по-силна. Тя се развихря, тя се изостря в една дълбока болка, в една носталгия по него, изразена най-добре в стихотворението му, писано към 4 юни 1823 г. на брега на Черно море – „К морю“. Аз дълго мислих върху всеки стих на това тъй прекрасно и трогателно прощаване. Не зная дори какво да цитирам, какво да изхвърля. Някаква неизразима хармонична връзка съществува между всеки стих, между всяка дума – и откъснеш ли нещо, губи се от самата хармония, губи се от самата ви душа:

Прощай, свободная стихия!
В последний раз передо мной
Ты катишъ волны голубые
И блещешь гордою красой.

Как друга ропот заунывный,
Как зов его прощальный час,
Твой грустный шум, твой шум призывный
Услышал я в последний раз...

„Твоят тъжен шум, твоят шум призивен“... Колко вярно е схванал поетът шума на морето! Този шум, който не е само шум, а сякаш някъде в дълбините някой вика, някой моли за помощ, диша в предсмъртна агония, чака...

А друг път шумът е галещ, призивен шум, ефирен и лек, сякаш някаква безкрайно нежна песен морето ви шепне, обвързва сърцето ви в нишки, безбройно светли нишки и ви

повлича над своята безкрайност... Вие се отпущате – волен пленник, притваряте ресници и през тях усещате как слънцето играе над морето в спектрови дъги, как... като че ли никога няма да се върнете, но не ви е страх, не ви е жал. Къде отивате – не знаете, но не питате, не мислите дори...

Това е призивът на морето!

Но творецът на „Евгений Онегин“ и „Полтава“ със свойствения широк маниер само на гениите също така гениално е въплътил в един куплет тази многоликост на морето, за която аз отделих в началото няколко страници:

Как я любил твой отзывы,
Глухие звуки, бездны глас,
И тишину в вечерний час,
И своенравные порывы!.

Изглежда, твърде голяма е била любовта на Пушкин към морето. Изглежда, че той е бил омотан в мрежите му, за да напише следния стих:

Прощай же, море! Не забуду
Твоей торжестбенной красы
И долго, долго слышать буду
Твой гул в бечерние часы...

Повик, пълен със сълзи от измъчена душа... Но да свършим с Пушкина, макар и да може над всяка строфа, над всеки стих да се говори твърде много, да се съпоставя с действителното море. Нека да оставим място и на някои други поети с мирова известност.

Специални маринисти, освен в белетристиката Станюкович, в руската литература няма. Но то не значи, че като разтворите пълните събрания на съчиненията, било то от лириката или от епоса, не ще намерите по няколко стихотворения или поеми, посветени на морето. Така от Лермонтова стихотворение с твърде оригинална съпоставка е „Волны и люды“. Твърде интересна като фантастична композиция е неговата „Морская царевна“. Но особено внимание трябва да се обърне на твърде популярния „Парус“ и неговия великолепен „Моряк“, писан през 1832 г[одина].

Рядко се удава на един поет с толкова малко щрихи, с прости средства и с първичен нюх да изрази тъй образно, толкова завладяващо едно настроение на несрета. Една жажда, светла жажда, бих рекъл, каквато е в „Парус“. Това е символизация на онова състояние на духа, когато брегът е скучен и неподвижен, както се изразява Пушкин, когато нещо отвътре, от дълбочината иска да излезе, притеснено от рамките на установения порядък на нещата – щурм срещу плесента на старото. Когато еднообразната подвижност на живота, включена – от вкъщи до канцеларията и обратно, обедът, вечерната разходка, привичният сън, или от тъмната и тясна квартира до душното машинно помещение и после пак същото – омръзва.

Вие виждали ли сте тези малки платноходи, разперили платна на хоризонта като устремена птица към безбрежността? Вие познавате ли техните обитатели? Това са обгорени от морски вятър лица, това са хора, калени в непрестанни бури. Те обичат страстно своето море и не познават друго удоволствие освен него и своята вечно димяща лула, която свети в тъмния и мрачен кубрик.

Ако някога разговаряте с тях, вие напразно ще се мъчите да ги изненадате с живота на сушата; те посрещат всичко с една равна усмивка, създали своя философия за живота, създали свой мироглед за нещата, съвсем различен от този там – на гущерите, – както обичат често да се изразяват за човека от сушата. Може би е чел някой от вас романа на Джек Лондон „Морският вълк“ и сигурно никога няма да забрави главния герой с неговата желязна воля и несломим стоицизъм, който изглежда дори съвсем непонятен за „гущерите“. Това са хората, израснали под сянката на парусите, това е

и самият „Парус“ на Лермонтов. Въплотил в него трепета на морския човек, трепета на непокорния, на нешаблонния човек, израства пред нас като едно ваяние от съвсем дребно парче мрамор, което синтезира в себе си цялата психология на дадена епоха, целия живот на една класа, душевния смут на една генерация.

Вие знаете „Парус“ наизуст още като гимназисти, затова аз няма да го анализирам цялото -- това би било колкото излишно, толкова и банално, но също така няма да се въздържа да хвърля макар и бегъл поглед на последния куплет, който по своята динамика и мисловна същност заслужава особено внимание.

Под ним струя сбетлей лазури,
Над ним луч солнца золотой...
А он, мятежный, просит бури,
как будто в бурях есть покой!

Какво са първите два стиха „Под ним струя светлей лазури,/ над ним луч солнца золотой...“? – Постановка!... Това са само два стиха, но чувствате ли тяхната красота? Чувствате ли колко заразяващо е дадено настроението? Може би не така в действителност го чувствате или пък самият аз се лъжа, понеже съм под впечатлението на морето при същата обстановка... Ярко отразените лъчи греят в бледозелени кръгове, а отгоре небето е тъй модро, тъй леко, че струва ти се – разтвори ръце и ще хвръкнеш, за да се изгубиш завинаги, за да се превъплотиш в един храм на безкрая...

Не зная дали сте следили литературните списания и седмичници на младите. Често в техните колони бихте намерили стихове, етюди, в които има твърде много подражание на тези два стиха. като литература – не е хубаво, естествено, като художествена мярка за оригинални прояви и свой собствен маниер на третиране на нещата, бих казал дори – вредно е.

Но като еманация на духа на днешната младеж това са симптоматични белези, имащи голямо и твърде радостно значение. Това са признаци за бурния дух на новото поколение, което не иска установеното, което изгаря в жаждата за една бурна преформация на форми и начини.

Това е духът на морския човек!...

Как будто в бурях есть покой!

В художествено отношение – като сюжет от морски, а същевременно от универсален характер, макар „Парус“ да е незаменим по худож[ествено] разрешение на техническите проблеми и стихотворната форма, незаменим по удивителната концентрация на една широка концепция, не е излишно да хвърлим бегъл поглед на неговия „Моряк“, който разяснява по лиричен способ твърде много неща.

Той, неговият моряк, разказва Лермонтов, „подарен был океану“ в тези години, когато на детето е все едно „земля иль море“. Роден под небето на северните страни, ето – колко прост, колко покъртително възвишен е неговият живот:

Я волен был в моей темнице,
В полуживой тюрьме моей;
Я все имел, что надо птице,
Гнездо на мачте меж снастей!

Често пъти повърхностните психолози, повърхностните романтици и наблюдатели обичат да формулират живота на моряка като една авантюра. Дори и така да е. Това не е авантюрата на човека от града, не е авантюрата на мексиканския златотърсач, а нещо от по-чиста проба:

Я все имел, что надо птице,
Гнездо на мачте меж снастей!

Какво му трябва друго? „Чтоб только вольньш воздухом дышат!“ Това е една безкористност, култивирана от морето, когато всичко друго има значение, само за да се поддържа съществуването, но волността е първичният и неприкосновен стимул, пазен като истинска светиня. Лермонтов не е изпуснал и една друга основна черта на моряка. Там, на море, не съществуват никакви формални граници, етикетите изчезват съвсем и отношенията добиват една съвсем проста, но сърдечна форма. Не съществуват дори националности и убеждения, там всички са другари. И не са редки случаите, когато с непонятна саможертва за човека на сушата рискува твърде много в култ на своето другарство морякът. Той се приобщава, бързо опознава с някаква си странно развита интуиция.

Може би усамотението, което продължава някога с цели седмици, предразполага към фантастично съзерцание, носещо несъмнените прелести на едно вътрешно отражение.

Всеки стон на морето, всяка вълна, всяка самотна скала има свой образ, свой бит, своя душа. „И в море каждая волна была душой одарена.“ Да, там в морето всяка вълна действително е една вдъхновена душа. А кога неодушевените предмети имат душа? О, странна рефлексия на собственото изживяване! Вие ги помните тези рефлекси на Гьоте в неговия великолепен „Горски цар“, рефлексите на Вл[адимир] Полянов в безпогрешната анализа от „Мрежите на дъжда“. Помните десетки други примери. Душата на вълната е вдъхновената душа на самия Лермонтов. И колко страстно, как неизменно е влюбен морякът в тях – „игривые волны“:

Я обожатель их свободи!
Как я в душе любил всегда
Их бесконечные походы
Бог весть откуда и когда...

И действително, разгледани като неодушевени, невнятно е – къде отиват, отде се връщат, вечно непокорни, неусмирими. Това е същата несрета на „Парус“, това е собствената бурна проекция на моряка...

Как с мъка напускам Лермонтова, ще отмина реалистичния хумор на Станюковича, за да се позанимая малко с Лоти.

Малко са писателите от ранга на Лоти, които не се отличават нито с особено широк замах, нито с изчерпателни анализи, с бита на своите герои, които да са преведени така пълно на български език. Понякога съм мислил доста често над това обстоятелство и ми се струва, че Лоти печели не малко от своя конфликт с Вазова, който навремето си имаше голямо значение. Но безспорно има и други странични обстоятелства, които лежат в самия художествен маниер на Лоти. Може би в това леко, забавително предаване на фабулата, обвита сякаш в една екзотична мъгла, в едно далечно очарование от чуждото, непознатото, едно очарование от морето и неговите обитатели. Тези обитатели не са „разсечени“, не са анализирани до степен да добием някаква пълна представа, както е това например у Стриндберг, но ние се радваме на техните души, увлечени смътно от морската стихия, били те при далечните брегове на Индия или горе, в оловните води със смътно, неопределено сияние на Исландското море.

У него са преди всичко фактите, без предварително изследване на първопричината, някаква интуитивна констатация без по-нататъшна разработка.

Именно тука ще се спра. Малко ще го разширо, ще го мотивирам по атавистичен метод и ще ви посоча няколко пейзажа, лишени като че ли от душа, но все пак правдиви.

Сигурно мнозина от вас са чели неговия „Исландски рибар“. Помните ли пейзажите, в които пъплят тръпките на студения север? Помните ли как морето изглежда съвсем еднообразно и все пак вие въздъхвате и чувствате някаква мъка за нещо непостижимо, за нещо далечно? Те са свободни пейзажи. Не са като в Келермановото „Море“ проекция на едно настроение, проекция на съдбата на някой герой. Но увличат. Аз чувствам как от мъглата по лицето ми се стичат капки,

приличащи досущ на сълзи, сребърната ватерлиния на кораба, гърчеща се капризно с грацията на изкусна танцувачка. А по-далече то се губи, за да добие някаква неопределеност, в която вият параходните сирени, и злокобно, и страшно. Тогава в душата ви нараства някаква мъка, легнало е на сърцето ви студеното море, мислите и чувствата ви са неопределени като бремето, като мъгливото море – и душата ви се изплъзва от някаква странна фантастичност, като че ли във всяка капка има една душа, която стене – душите на мъртвите. Вие я гледате, случайно паднала на ръката ви, и не бягате от нея, не я махвате – та тя е вашата съдба; не бягате, защото физически ви е невъзможно, защото морето ви е свързало със себе си, този „стар дявол", както се изразяват моряците на Стриндберг, и все пак го обичат, свързани с него неразривно. И ето и Лоти има нещо подобно, но само без душата на пейзажа:

„Окото едва схващаше кое е морето: то приличаше на трепкаво огледало, което не отражаваше нищо в себе си; и по-далече – нищо; без хоризонт, без контура." Или: „Вън ужасният шум се усилваше, чуваше се глух, свиреп, застрашителен рев, като че ли хиляди разярени животни се навдигаха. като че се чуваха изстрели на морски топове в далечината; но това беше морето, което се биеше в брега." И действително, в разярените нощи, когато морето се мята, сякаш страшен, заплашен в някаква гигантска тъмна мрежа звяр, неговите яростни пристъпи към брега в този отчаян двубой между него и нощта се чуват непрестанните изстрели на страшна артилерийска канонада.

А съмне ли, то се укротява, доволно от неотменната си победа, и весело целува с игриви набези прибрежния пясък. Героите на Лоти са влюбени смъртно в своето море. Покъртително е мястото, когато Год отива на гробницата и гледа кръстовете. Старци със сребърни коси, юноши с очи, пълни с надежда, са оставили имената си по кръстовите табелки, погълнати от морето. И все пак никой не се отказва от своето море – всички са му предани. Тази привързаност създава своя философия, свое разбиране за живота и смъртта. Създава легенди, които със своята лекота насърчават, успокояват. Те са пленителни с простодушния си маниер, със своята шеговита резигнация. Човекът от сушата пита: „Къде е умрял баща ти?" „Удавил се е в морето" – отговаря спокойно морякът. – „Дядо ти?" – „Също." „Прадядо ти?" – „Също." – „Е, защо не оставиш това дяволско море?" Морякът иронично пуща от неразделната си лула няколко кълба дим и пита: „А твоят баща де е умрял?" – „На сушата, вкъщи" – отговаря човекът от сушата. – „А дядо ти?" – „Също." „А прадядо ти?" – „И той в къщи." Морякът се смее самодоволно: „Е, не е ли все едно?"... Философия, на която по своята същност не би могло да се противоречи... Главният герой на Лоти от „Исландски рибар" – Пап – е като представител на тази любов. Преди тръгване за плаване един път другарят на Пап – Силвестър – казва на тази, която го обича: „Знаеш ли, Годо, че той е във всичко такъв? Той не иска да се ожени и туй то! Не обича нищо друго освен морето и веднъж на шега каза, че ще се ожени за него!"

Това е един сюжет, използван после от много поети: борбата между любовта и морето. В своята същност, ако не се разглежда по-етическата страна, въпросът е съвсем ясен. Те се компенсират, вървят ръка за ръка, неразривно са свързани. Интересен и твърде правдив е Лоти в тази анализа. Твърде често се твърди, че по своята авантюристична природа морякът е неспособен да обича, неспособен да се привързва. На пръв поглед това е така. Това е така дотолкова, доколкото хората познават въпроса. Защото пристанищната проститутка не може да удовлетвори тази огромна жажда, която, както казва Пшибишевски, е оста на живота. Често пъти в мрачните кубрици – моряшки помещения – вие ще чуете невинни признания, трогателни в своята проста дълбочина. Във вонята на лекото, в евтиния парфюм на случайното, през тютюневия дим премине ли някой образ верен, вие ще видите как всички притихват, гледат с някакво

странно блаженство, след това обори някой тягостно глава и после може би ще чуете тежка въздишка...

Описвайки живота на моряците под северното небе, техните разговори на палубата, Лоти казва: „Понякога сред добродушния смях се изтръгваше някоя любовна историйка. Но любовта, както се разбира от такива хора, е всякога нещо чисто, светло и остава винаги непорочна."

После има пасажи, в които морето е едва ли не нещо чисто субективно, нещо като неразделна част от душата. То не се вижда, някъде далече е в нощта, но неговата душа се чувства... Това море аз обичам! Така трябва то да бъде във всеки моряк. Такова то трябва да бъде във вас.

Но аз се увлякох. Отначало мислех да застъпя Келерман, Шели, Бодлер, Стриндберг, Байрон, Ибсен, а ето че се оказа невъзможно технически. Рефератът би станал много дълъг, бих ви отрупал с много морски чувства, бих ви задавил с любов към него. А защитник съм – новите идеи да се развиват, да се култивират системно, но настойчиво и последователно.

Горните писатели биха могли да послужат за друг реферат. Нека някой от вас го вземе. Аз ви ги отстъпвам с радост. То би било един веществен израз на любовта към морето, един израз на въздействието на реферата. По-нататък, ако за това не попречат обстоятелствата, разбира се, аз ще се помъча да ви позанимая с морето в българската литература. Тази тема сама по себе си би била по-интересна и по-близка на публиката, защото всяко национално творчество носи белега на нещо по-близко и родно, което се чувства и разбира някак по-непосредствено.

Сега целта ми беше да събудя искра от любов към морето. Всеки има свой път, свой начин, свои стилни и принципни средства. Аз употребих чувствения метод; прицелната ми точка беше не разумът, а сърцето. Исках да ви сродя с морето, исках да го обикнете, както го обичат моряците. А тяхната обич е безгранична и силна, изразена е в безброй легенди, които сочат за нея.

Някъде при южните брегове на Индия, на морското дъно съществуват магнитни скали. От дървените кораби, попаднали на това място, гвоздеите се изтръгвали, корабът се разлагал на отделни дъски, а екипажът му мигновено потъвал, като на повърхността оставали да плуват само дървените части. И често пъти през бурни нощи се чували моряшки песни, протяжни и волни като бурята.

Да, не само при бреговете на Индия съществуват такива магнитни скали; те са навсякъде, привличат от хиляди километри сърцата на всички тези, които обичат морето, за да останат завинаги негови верни синове.

А ние, ние също ще му бъдем верни. Ние ще го обичаме. А един път обикнали го, сами по себе си ще творим нещо за него. Иначе е невъзможно...

Колко ми е мъчно! Едва сега виждам, че не можах да въплътя в тези няколко страници великата необятност на морето. И действително – малко трудно е. Трудно е да се синтезира целият динамичен хаос на неговата безкрайност. когато пиша, когато мисля за него, струва ми се, че с няколко реда ще го обхвана, ще го подчиня. Но внезапно, своенравно плисва бурята в ушите ми, закикоти се, плъзва се край мене и... изчезва...

В това се състои може би нашият копнеж по него. като миражната синя птица на Морис Метерлинк, като моето щастие, като вашето щастие, лъхнало внезапно и внезапно изчезнало – неуловимо. И ние протягаме ръце, ще ги протягаме цял живот, никога невидели ослепителния блясък на неговия лик, но затова – вечно жадуващи за него.

Така е и с морето.

Онова море, което не се обединява във формули и цифри. Онова неуловимо, необятно, всемирно, което едни наричат мистицизъм, други – тайнство, трети – космична сила. Позволете ми аз да го нарека – красота.

12 октомври 1932 г.

РОМАНТИЗЪМ

Чувствам как страшно трудно е да се обхване това, бих рекъл, литературно явление, което се нарича романтизъм. Не само да се формулира, а да се доловят неговите многолики двигатели, неговата структура с Всичките ѝ трансформации, с цялата бурна сложност. Трудно е да се разкъсат диалектическите предпоставки. Трудно е да се направят набезите подир малките разпръснати статии, стихове и разкази, предшествуващи предговора към „Кромвел“ и онази литературна революция от февруари 1831 година, и действително за мен това е непосилна задача. И все пак като че ли то е най-важното, защото романтизмът като литературна форма отдавна е минала на фланга. След нея се явиха нови школи, продукт на новото време, по-близко до нашата етика – тази страшно блудна и кървава етика след последната война. Значи романтизмът е история и нас ни интересуват повече историческите предпоставки и отчасти влиянията.

Но една подобна тема за средношколци добива съвсем друга насока. Затова темата сама по себе си ще измести своята действителна плоскост, ще се върне със сто години назад, за да живее в атмосферата на романтизма. Тогава съществува друга опасност – субективност.

Аз като рефератчик ще се помъча да избегна тази опасност, ще се помъча да вляза във водата и след това да изляза сух. Учениците дебатори безспорно ще имат най-добър обстрел от тази страна, ако не им липсва нюх.

После, да се представи романтизмът като понятие и представа във всички страни, във всички народи, някакви 30 минути са съвсем недостатъчни.

Ето защо аз ще се спра на явлението романтизъм във Франция, като разгледаме Хюго с неговия романтично-социален роман „Клетниците“.

По-горе аз нарекох романтизма литературно или по-право художествено явление. Защо пък явление? Случайно ли ми попадна тази дума? За мен тя не е никак случайна. Понятието „явление“ предполага една строга закономерност; тази закономерност за появата на романтизма ще трябва да се постави на преден план, защото нито едно литературно движение не се явява случайно, бих бил още по-краен – нито една рима дори не пада от небето. Вече утвърдена истина е, че всяка проява в областта на изкуството е продукт на социалните условия от дадена епоха. Къде да търсим причините? Кои са те? О, безспорно те са много. Своята външна физиономия романтизмът доби несъмнено под влиянието на Лесинговата „Хамбургска драматургия“ и „Лаокоона“. Но решающият фактор е новата физиономия на живота във Франция от края на XVIII в[ек]. Събарянето на класицизма и лъжекласицизма не беше въпрос на случайност, не беше въпрос на опресняване литературните форми и прийоми, а ярка последица на Великата френска революция и отражение на принципите ѝ.

Ако 1789 година имаше за цел да даде права на третото съсловие, да постави на реална плоскост принципите за свобода, братство и равенство, изкуствата не можеха да останат далече, защото Френската революция, ако и да не утвърди горните лозунги в техния грамаден мащаб, допринесе една едва ли не по-голяма полза, като тласна духа на обикновения човек на авансцената, като роди у него неутолимата жажда за свобода.

И като че ли цялата същност на романтизма е [в] това тласкане обикновения човек на авансцената. Значи, сам по себе си той е революция в изкуството. При тези ситуации, при тази фактическа обстановка гибелта на класицизма и лъжекласицизма бе неминуема.

Новото време искаше не натруфени фрази, не хора от двора на деспотизма, а жива реч, която да въплъщава отчаяния вой при барикадите, не царе, рицари и фантастични герои, а живи хора; да даде не митологични същества, а да възвеличи подвига на героя, излязъл от низините, и неговия устрем към човечност, неговия устрем към великото слънце на свободата.

Мислите ли, че някога „старото“ предава деня на „новото“ без шум? Никога. Мобилизацията започна с появяването на „Кромвел“, но не толкова със самата пиеса, колкото с нейния предговор. Лагерите бяха вече очертани, борбата кипеше вътрешно, но кадрите се оформяха и потягаха за решително стълкновение. И то не закъсня. През една студена февруарска нощ през 1831 г., когато се даваше за първи път трагедията на Хюго „Ернани“, настана онова, което се очакваше. Действията са били прекъсвани ту от бурни акламации, ту от отчаяни подсвиркванията. Тази нощ ще остане паметна в историята на мировата литература. В салона е настанало формено сражение. И физическата, и моралната победа е била на страната на романтиците. Новите кадри в критиката изнесли бляскаво победата и поставили началото на нова епоха. От гледището на съвременната критика драматичните достойнства на „Ернани“ са твърде съмнителни. Не може обаче да се оспори великолепният стил, гъвкавият стих и богатото въображение. Психическата мотивировка обаче е слава. Изобщо съществуват евтини драматични ефекти, които обаче влияят силно на обикновената публика. Така романтизмът почна своето шествие.

Като вълни, които идат от далечни брегове, като буря, която удря прибрежните скали, той рушеше твърдата реакция на Запад. Впрочем що е романтизъм? Как може да се дефинира? Как може да се определи накъсо? Според големия френски литературен критик Андре Терив „романтизмът е оная литературна школа, която рисува човека не какъвто е, а какъвто трябва да бъде“.

Тази дефиниция определя генералната линия на романтизма. И действително тя постига сравнително най-конкретно и точно заключение. Главен представител и основател на тази школа във Франция е Хюго.

Нека проследим неговия роман „Клетниците“ като най-крупен представител на епохата на романтизма и в паралел да разгледаме героите му, техните постъпки и средствата на автора. По този начин ще доближим темата до манталитета на средношколника. Фабулата на „Клетниците“ обхваща една бурна епоха. Фабулата на „Клетниците“ дава живота на Франция, третирайки го ту колективно, ту вземайки отделни представители. „Клетниците“ е протест, отправен срещу обществените порядки, срещу етиката на цяла една цивилизация. Хюго надхвърля границите на романиста, за да стане проповедник, апостол, знаме.

Главният му герой Жан Валжан е една жертва на обществото, което го съди, когато в действителност обвинителят трябва да бъде Жан Валжан. Един хляб е откраднат. Хляб не се краде от любов към изкуството. Пътят е [към] затвора. Тези затвори, които не премахват престъпленията, а раждат нови! Тези затвори, които раждат злъчна ненавист и омраза към човечеството. Затворите, чиито врати са отворени само за беззащитните. Затворите, пълни с мрак и отчаяние. А мракът може ли да облагороди?! Мракът може ли да роди любов?!

Жан Валжан е човек от низините, съвсем обикновен човек, без престъпни наклонности. Жан Валжан после става престъпник. Защо? Една плесница на порядките и юриспруденцията във Франция, тази юриспруденция, която е съставила законите и параграфите само за беззащитните. Романтизмът роди реализма и натурализма и после социалната драма. Колко е голямо значението на романтизма в литературата...

.....

В романа „Клетниците“ се рисуват не патрициите и техните наследници като единични дворцови хора, а трагедията на действ[ителния] живот, трагедията на улицата, в която всеки един е по-малко или повече герой. Там се рисува животът на страдащия човек. На потиснатите морално и материално. В него Хюго рисува както блудния и блудкав живот в салоните, така и мизерния живот на клетниците, на хората от периферията...

МИРЪТ НА ЩЪРКЕЛОВ

Пръстите вкочанясват, но от очите блика огън. Защото сърцето струи пламъци от любов към багрите и светлината. И тия пламъци одухотворяват върховете, къпят ги с трептяща нежност в девствените лазури на небето и ги приспиват под бялото сияние на снега.

Пръстите вкочанясват, но на платното оживява Пирин – неговият Пирин!...

Аз познавам тия пръсти, които с вълшебство карат един сив камък да разказва своята хилядолетна легенда, една мура свенливо да признава любовната си игра със северния вятър, или златните паяжини на слънцето да се люлеят опиянени в простора.

Неговите върхове са горди, подкупващи със своята величавост, позлатени от слънцето или осребрени от снега, но винаги стремителни. Най-малкият поток има своя песен дори и когато е скован от лед. Далечината е примамваща и зловеща със страшното обаяние, което има далечината в Паньоловия „Мариус“. Далечината, която вика и измисля хиляди примамки... Тя зове необуздано, тъй както зове всякога далечното, недостижимото... Неговите простори са ведри. Под лятното слънце те трептят от блаженство и радост. И в най-дълбоката сянка винаги има една светлина, един лъч – надежда.

Странна и вълшебна е тази игра между сенките и светлината у Щъркелова!... Тя достига почти до символ на някакво жизнено чувство. Тя се прелива в хиляди багри и разнася младото ухание на пролетта, знойния дъх на лятото, леката печал на есенната елегия или мълчаливата приказка на зимата.

Неговите картини са песни с игривата звучност на Едгар По и Хамсуновото отнасяне към природата. Той прилича на дребен екзалтиран певец, овладян от хипнотичната омая на вселената, който се моли и пее под огромния купол на небето.

И над всичко това стои жаждата за волност. Тази волност създава контрастно безнадеждността у „човекът от града", който тихичко признава в себе си, признава, че е звяр, поставен в клетка от трегери и бетон.

ТЕАТЪР И ПУБЛИКА

В отношенията на публиката към нашия театър има редица противоречия. Театралните дейци я обвиняват в незаинтересованост и жажда към мимолетни зрелища, а тя си отмъщава от своя страна, като оставя столовете на театралните зали празни.

Всъщност причините на тази „пасивна съпротива" към официалния театър не са случайни, нито плитки. Времето на „Геновева" е отдавна минало. Обществените конфликти и икономическите разместванията на пластовете, които засегнаха една грамадна маса, създадоха ново отношение към драматическото творчество и театъра.

Драмата на един Бранд, който се мъчи да излезе от собствената си кожа, не е вече никаква драма и не интересува никого, защото днес болшинството търси развръзката на една по-голяма трагедия, която се казва хляб.

По-голямата част от хората имат едно ежедневие, една съдба и те искат да видят на сцената своя живот, изобразен такъв, какъвто е – тежък, душен, мъчителен. Драматическият автор и сцената трябва да дадат развръзката. Те трябва да доловят надеждите на мнозинството, да разграничат, което има лично и обществено значение, и да дадат на хората не индивидуалистични миражи, а една реална вяра. А то е все едно да обърнеш потенциалната енергия в кинетическа.

Ако се отворят по-широко вратите на театъра за социални пиеси, автоматически се поставя на разрешение и въпросът за българската социална драма.

Благочестивата критика досега само повдига рамене и обвива липсата в младенческите пелени на нашето изкуство.

И донякъде е права. Но само донякъде. Защото всяка пиеса разгъва действието си, оформя типовете си и диалога само на сцената. Да се учи драмата така – книжно – значи да се създава книжна драма, с герои, които декламират идеите си на сцената без каквато и да е здрава връзка с действителността, без действие и без топлота.

Разбира се, всичко това би било само едно донкихотско пожелание без пълна свобода на творчеството.

И друго: театърът трябва да бъде достъпен за писателя, да бъде една постоянна нужда, а не лукс. Така ще се създадат социални и битови пиеси. Битови пиеси с герои не етнографски манекени, а с живи хора, които ще отразяват новата физиономия на селото след войната.

Не само за писателя трябва да бъде достъпен театърът, а и за широката публика. Онези, от които зависи тази достъпност, трябва да се съобразяват с икономическата възможност на болшинството.

Значи двата основни въпроса са:

1) поставяне драми, които имат реална връзка с живота; 2) достъпност.

Иначе пасивната съпротива ще продължи.

„ПУЛС“ ОТ ХРИСТО РАДЕВСКИ

Дали от някаква свита боязливост пред новото, което кипи във всеки стих, или от нещо друго, но „Пулс“ от Хр. Радевски бе отминат по много подозрителен начин.

И така се случва, че из кварталите, из градове и села хората си декламират по разни вечеринки стихове, възприемат ги като нещо свое, много близко, изкарват ги по няколко пъти на бис, а критиката не обелва зъб за тези стихове.

Хр. Радевски е един от първите, които разбраха, че да се твори художествен реализъм със стари средства в днешно време – това съвсем не е художествен реализъм. Той разбра, че трябва да се ликвидира с досегашните образи, омръзнали до втръсване от повтаряне, че трябва да се пише така, че хората да вярват в писаното, а не да се усмихват на някаква наивна патетичност.

С упорита работа Радевски създаде късия и импулсивен стих, който на места ръмжи от негодувание или пък прелива от звучност.

Забележителна е като пример за първия случай алитератичната постановка на един от куплетите му от стихотворението „На един самоубиец“:

Аз потресен, стоя пред трупа ти
и не скръб – страшен гняв ме души.
За живота кураж не събра ти
и на срамния жест се реши...

Или звучността в „Автобиография“, която няма нищо общо с парфюмираната сантименталност:

Аз съм роден
в един есенен ден.
Ден, в който лъхала
мрачна унилост...

Едно от най-ценните качества в поезията на Радевски е неговата поразителна задълбоченост в някои стихотворения. Това са „Жената“, „На един самоубиец“ и „Интелигент“. В „На един самоубиец“ той започва с една сурова внезапност, стряска и неусетно ни води към един логичен извод. Словесният материал е съвсем нов. Само по него дори ние разбираме, че самоубийството е извършено във века на моторите, във века на една напрегната, страшна борба. „Жената“ е стихотворение, написано със замах, развърнато с една щастлива непринуденост. Жената като представител на социална група е типизирана вярно. С кристална яснота той обхваща историческите образи на жената, противопоставя ги искрено и ефикасно като рядък майстор:

Ти наистина
издъхваш вече!
От разврат
издъхваш,
Помпадур!
Но живее
твоят образ вечен
в Жана д'Арк
и в Роза Люксембург!

Невинаги обаче стиховете по мисъл имат тази сложна гама, преобладаваща в „На един самоубиец“ и „Интелигент“. Има работи, в които се чувствува една простота и сърдечност. Например „Среднощ“, „Абисинска майчина песен“ и др.

И тази обща участ
бе годежа ни,
фабричната сирена
ни венча...
Затуй ти грееш
в мисълта,
в копнежа ми
дори и в този
късен
нощен
час.

(Из „Среднощ“)

Чувствува се как някъде в дълбочината на всеки стих звучи народната песен. Със същите прости поетични средства, със същата примитивност е постигната една обаятелност, която завладява. Контрастите са много силно оръжие в поезията на Радевски. С тях той си служи, за да постигне една поетическа логичност, да уточни мисълта си, като само противопоставя нещата и оставя читателя сам да заключава. В такъв случай недоверието е избягнато и единството между поета и читателя постигнато. И затова две от най-хубавите му стихотворения са написани именно чрез съпоставяне на контрастите („Аз обичам“ и „Автобиография“). Но Радевски, пионерът на новия стих, на новия образ, е преди всичко човек, който се вълнува, който кипи, бори се. Него го засягат всички неправди и той реагира открито. Той е „като командир на война“. Той. вярва, бори се, страда, гори заедно с „милионите страдащи маси“.

Многообразността в поезията на Радевски, живият рязък стих, задълбоченост и актуалност в тематиката, контрасти и нови образи бележат етап в прогресивната лирика у нас.

Трябва обаче да се обърне внимание и на някои слаби страни и увлечения. Има две стихотворения, на които

мястото им не е в „Пулс“. Това са „Майка“ и „Книгата“. „Майка“ е едно тромаво стихотворение, в което образите не са достатъчно изяснени, сглобени (....). То не увлича, не затрогва [...]. В „Книгата“ се чувствува една конструктивна мисленост, необработен, суров анализ. Темата не е изживяна и е предадена сухо, на места дори наивно. В стремежа си да обнови образа Радевски на много места е отишъл далече. Изрази като „жилите жилави“ или „словесни съдове“ не са сполучливи

Авторът на „Пулс“ чудесно използува внезапната последователност с римите, която е много ефектна („този дребен, непотребен живот“ или „но горещите, вещите копия“ от „Интелигент“). Но в „На един самоубиец“ стихът „за внушителен, решителен протест“ е невъзможен не само като ритъм, но и като съзвучие. Все в този стремеж за обновление Радевски на много места е изгубил лириката, изгубил е чувството. Действително въпросът е сложен. Въпросът е за социалния патос в новата лирика, който въобще липсва след Смирненски.

Покрай другите немалки заслуги, които Радевски има към поезията на художествения реализъм, трябва да работи за възвръщането на социалния патос.

ДОКЛАД ВЪРХУ ДВЕ СТИХОТВОРЕНИЯ НА АНГЕЛ ЖАРОВ

При разглеждането на две стихотворения от един поет, ясно е, че не може да се добие цялостна представа за творчеството му, било то в идейно или качествено отношение. Най-големите поети имат свои шедьоври, но имат и слаби работи. Ето защо при разглеждането на две стихотворения от Ангел Жаров не бих искал да се пренася критиката ми за „Буря над родината“ или така да се каже за поетическите възможности на автора ѝ. Това е съвсем отделен въпрос, който изисква едно по-обстойно проучване на поетичното му творчество и оттам да се извадят заключения и препоръчат насоки.

Смело обаче може да се каже за онова, което се отнася до тематичната насока, че Ан. Жаров е на най-прав път от всички ни, които сме обединени от стимула – Македония. Защото той не е забравил обществения си дълг, защото той единствен от присъствующите има за доминиращ мотив в творчеството си нашата родина. Аз желая доклада да бъде къс, защото при общото разискване излизат на повърхността много по-интересни схващания, които, обобщени, дават едно по-здраво колективно отношение към работите. И за това, че в края на краищата на мене може да се хареса едно, на друг да не се хареса или обратно. Защото не си въобразявайте, че индивидуалния въпрос не е съвместим с нашите разбирания. Напротив, ние трябва да се стремим да подчертаем индивидуалните особености на всеки от нас, да ги изтъкнем, но същевременно да ги впрегнем, да ги подчиним на една идея, на един стремеж, за да ги направим полезни.

Но, към задачата. Аз имам значи да разгледам две сти-

хотворения на Анг. Жаров. Те са „Изповед“ и „Солун“. Колкото и да имат ограничена тема – тънка спойка между себе си – за мене това са като че ли стихотворения от различни автори. „Изповед“ по структура на стиха, по образи, по виждане носи всички белези на една нова поезия в положителния смисъл на думата. То е толкова социално, колкото и македонско. То определя мирогледа на Ан. Жаров, отношението му към поезията, към света, към живота. Още в първия куплет Жаров удря юмрук по носа на случайния парфюмиран читател и иска да му каже – остави, не е за тебе! Макар че цялото стихотворение носи един неясен белег на публицистичност, то остава свежо и увличащо. В техническо отношение стихът е гладък, не се чувстват напъвания, римата не е шаблонна. Може би вие ще помислите, че това е дребнавост, но аз бих искал да ви посоча, че стремежът към нешаблонната рима трябва да бъде стремеж за онези, които пишат стихове. Аз не мога да се похваля с това качество, но римувания като „черни“ и „мизерници“, „олимп“ с(ъс) „стрели“, „набрах“ и „ребра“, „плакнат“ с „така“ и „сигнали“ с „едва ли“ ми импонират и бих искал в бъдещите доклади докладчиците да обръщат внимание на тази чисто техническа част, без която едва ли някой от нас, поетите, би извлякъл практическа полза. Що се отнася до образите в „Изповед“, може и би трябвало да се поспори. Разхождането из Олимп и Парнас, стиховете „остри стрели“ са удачни образи. Те конкретизират изведнъж отношението на поета към изкуството. А главната задача на образа е да бъде ясен, картинен, да засили в нашта представа онова, което иска да каже поетът, да обистри нещата. Нататък, във втория куплет е трогателно прост и искрен, макар и по естество на самото стихотворение малко декларативен, образът „*моя избор е робската мъка*“. Този образ трябва да стане наш лозунг, приятели, защото от там трябва да писм с душите си, за да направим искрена македонска литература. За жалост Жаров се е подвел под честия поетичен кошмар – рима, и е написал един измъчен съчинен образ – *Аз отдавна мечтателa стрих*. Това „*стрих*“ ме измъчва, вижда ми се изкуствено, вижда ми се като едно наложено последствие на римата „стих“. Аз и така го разбирам. Бих чул разяснения от Жаров. И друго – с този образ Жаров лъже. Или по-право се самоизлъгва. Мечтателът в Ангел Жаров не е „стрит“, той живее в стиховете му, пъпли под тях и като че ли е един от първичните елементи в поезията му. Мечтателът не е опасен. Той е потребен, защото е негов натюрел. Художествения реализъм не изключва мечтателя. Та нали формулата е: *Да изобразим живота такъв, какъвто е и какъвто трябва да бъде*. Това „*какъвто трябва да бъде*“ е мечтателно. И предпоследния куплет – една свежа рима и един изтъркан образ. Не може вече да се пише – „*сърцето – ми ален плакат*“. Не че е лозунгово много, не че е декларативно, но е старо, то е страница от един изминат етап и как да кажа, някак ми мирише на Релеф. За спойката на стихотворението може да се каже, че е добра. Не само добра, но искрена. Мисълта минава гладко, несмущавана от техническите окови на стиха. Така искрено се пише само за изживени работи, изживени дълбоко. Изживени с целия трагизъм и подем на една епоха. Виждат ми се прикрепени само последните стихове на третия и петия куплет. Те са логични, но не споени. Казвам логични, а не споени. Защото в едно стихотворение не е достатъчно да има логична последователност в мисълта и рима. Стихотворението трябва да има вътрешна спойка. Стихотворението трябва да тече. Трябва да има един скрит двигател, който да тласка незабелязано мисълта напред. Аз бих нарекъл този двигател емоция. Но да не се разберем криво – не препоръчвам на Жаров онази надута, изкуствена емоция, която напъва помпозно стиха и го лишава от вътрешно съдържание. Значи в края на краищата въпроса за спойката е въпрос на поетическо чувство, на поетическа мярка и на култура. Жаров има всички данни за тези качества. какво ми дава право да мисля така? Ще се помъча да се обясня. За мене е много, много важен този преход на Жаров към нови художествени

средства. Но не мислете, че това е един лесен преход. Ето, ти си просмукан до костите с едно виждане или по-скоро с едно облекло на нещата. Чувствувал си се до известно време удобно в това облекло, поогледжал си се дори в огледалото и си виждал, че дори ти прилича. Прилегнало ти е, така да се каже, кълъпнало се е. Но неусетно известни неща у тебе набъбват и костюма се оказва съвсем тесен. Виждаш: хората навън бързат, неволно те увлича ритъмът на техните стъпки. Един автомобилен клаксон те сепва, искаш да избързаш, но костюмът е съвсем тесен и те спъва. И значи трябва да измислиш нещо ново, удобно за крачката на съвременния човек, който страшно бърза да отиде сутрин навреме на работа, който е подвижен като пантера, вие се между навалицата, между автомобилите и трамвайните коли и излиза невредим. Някак си образно представен така изглежда и стремежът на онези автори за освежаване на формата. Това е един мъчителен преход, толкова неуловим и дълбок, че мъчно може да се улови момента кога човек се е почувствувал неудобно в старото облекло. Но момента, в който се откъсваш от него, е болезнено очертан. Този момент именно е характерен с много шупли в спойката. Защото трябва да се преодолява една техника, с която си свикнал, с едни образи, които са и лесни, и близки. Изведнъж чувстваш негодността на стария словесен материал. А нов нямаш. За радост такива шупли в „Изповед“ има много малко.

Сега искам да се върна отново към два образа от първия куплет. Те са раждането на Олимп и разхождането по Парнас. Всъщност работата е малко теоретическа. Дума не може да става за някаква поетическа мъгливост. С тези образи, както казах още в началото, те изясняват твърде остро отношението на Жаров към изкуството. Но все пак това са интелигентски образи. Защо? Защото са свързани с литературата, защото трябва да познаваш обстоятелства, които обикновеният, простият народ не познава. За мен това не голям недостатък, народът все пак трябва да ги чете, да учи нещо от стиховете ни. Това обогатяване на познанията, на опита, на виждането – кристализирани твои емоции, твои преживявания, са и задачата на изкуството. За алитературичната хармония в изкуството може да се каже малко. По-ярки алитерации има в първия куплет и втория стих от третия куплет.

Аз казах каквото имах да кажа за „Изповед“. За мен тя е много скъпа като един нов курс на Жаров. Толкова скъпа, че ѝ се радвам повече от него. Така, Ангел Жаров!

ПО КОЙ ПЪТ?

Далече съм от мисълта с тези няколко думи да обхвана всички въпроси, които трябва да се сложат при основаването на една организация.

Искам бегло да засегна няколко въпроса, които не са достатъчно ясни не само [на] мене, но и на мнозина, които са дори виновници за основаването ѝ.

Днеска един смут потиска душите на хората. Не, малко е да се каже само смут.

Някаква жажда, някакъв бунт кипи във всички.

Всякаква неяснота не допринася нищо; тя дразни, тя създава една мъглявост съвсем неполезна за всяка решителна ориентация. Ето защо особено ние трябва да бъдем конкретни, трябва да сложим принципите си на една прецизна яснота, защото нуждите на една организация не са абстрактни, а нужди, продиктувани от условията на даден момент, защото и ние, като синове на едно съсловие, не сме хора, на които охолността диктува възможни капризи, а като творчески единици търсим правилен път.

В органа е написано твърде много за причините, които са създали една втора организация от ССТ, дори толкова много, че нищо не може да се разбере.

А самият аз не вярвам, че е така. Не вярвам. Защото при основаването на органа в Казанлък са вземали участие мои другари, които зная, че не са действали със затворени очи.

Но за съжаление всичко това го приемам само с една вяра, която не гарантира нищо, а не по силата на множество и необорими доказателства.

Общото впечатление от изнесеното в „Зов“ за съжаление кара хората да търсят алфата и омегата в тази крайно гадна психология на разколничество, тъй характерно за днешното време.

Впрочем говоря за конкретност, нека бъда конкретен самият аз:

1). Мислите ли, че когато Съюзът на средните техници не може да балансира своя бюджет и изнася потресаващи данни за неточност на членовете, ние ще можем да се стабилизираме, за да издържаме един орган (разбира се, не в сегашния му вид) и да разполагаме с достатъчно средства, които ще бъдат необходими за реализиране на нашите задачи?

2). Какви ще бъдат тези задачи? Защото от „Зов“ поне за мене не са никак ясни.

3). Не се ли страхувате, че при учредителния конгрес ще се явим в едно смешно малцинство, което ще изгуби доверие и за самите нас, и пред обществото?

4). Ще ли можем да обединим всички колеги, особено по-старите, които таксуват формирането на новата организация като младежка екзалтация, и въобще какъв процент е на наша страна?

Искам на тези въпроси да ми се отговори. Те не са продукт на лични сентенции, а нужда. Те трябва еднакво да са ясни на всеки член и още повече – на всеки съзнателен организатор.

И друго.

Редакционният комитет на „Зов“ можеше да използва и без това малките си страници за много по-полезни неща, отколкото да печата „Спомени“, които не са от общ организационен характер.

Ако ли колегата Байров мисли, че по този начин в много възпитаници на ММУ ще бликнат сълзи от умиление, че е намерил съединителното звено, той много се лъже. Онези, които ме познават, знаят, че не изхождам от партийни гле-

дища. Но, драги колега Байров, съединителното звено не е нито „Шуми Марица“, нито „На нож“...

Впрочем на този въпрос може би втори път ще се по-върна.

Ако ли пък не е действително толкова наивен, а носи всички качества на един хамелеоновски мимикризъм, че още в самото начало делото е на фалшива основа?

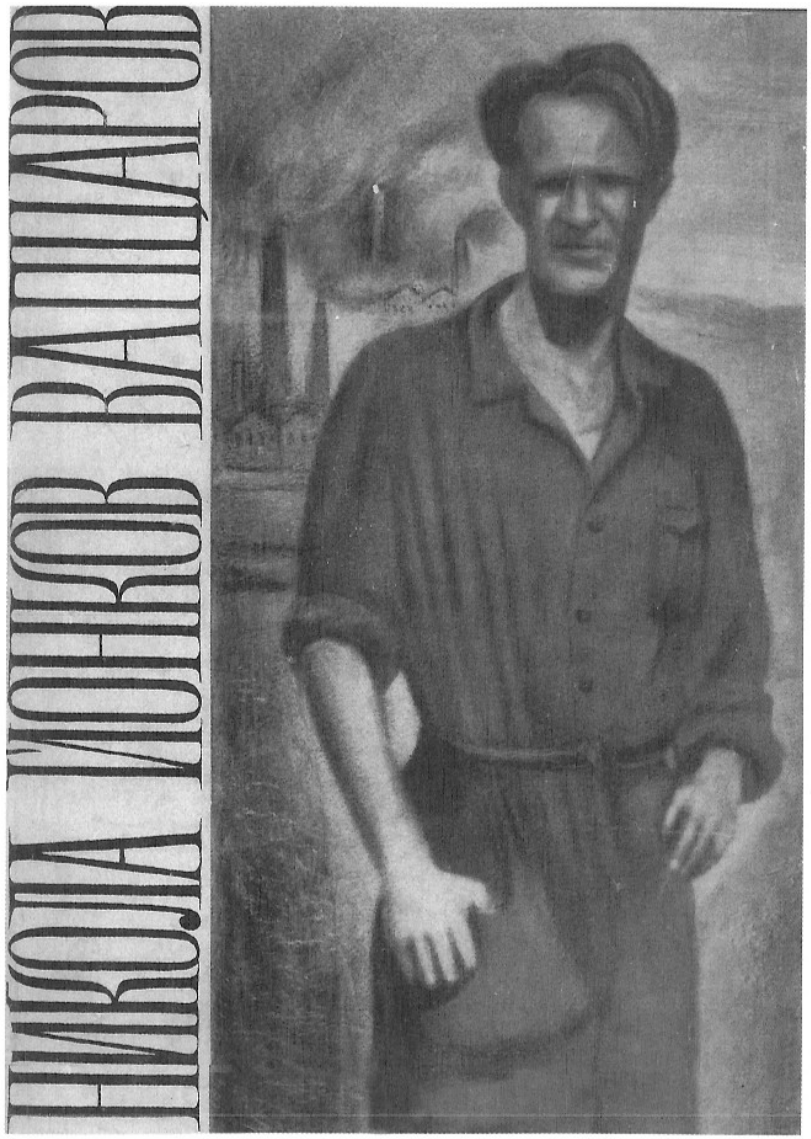

Обложка на книгата „Избрани стихотворения“ от Никола Йонков Вапцаров (1946 г.), художник Николай Шмиргела

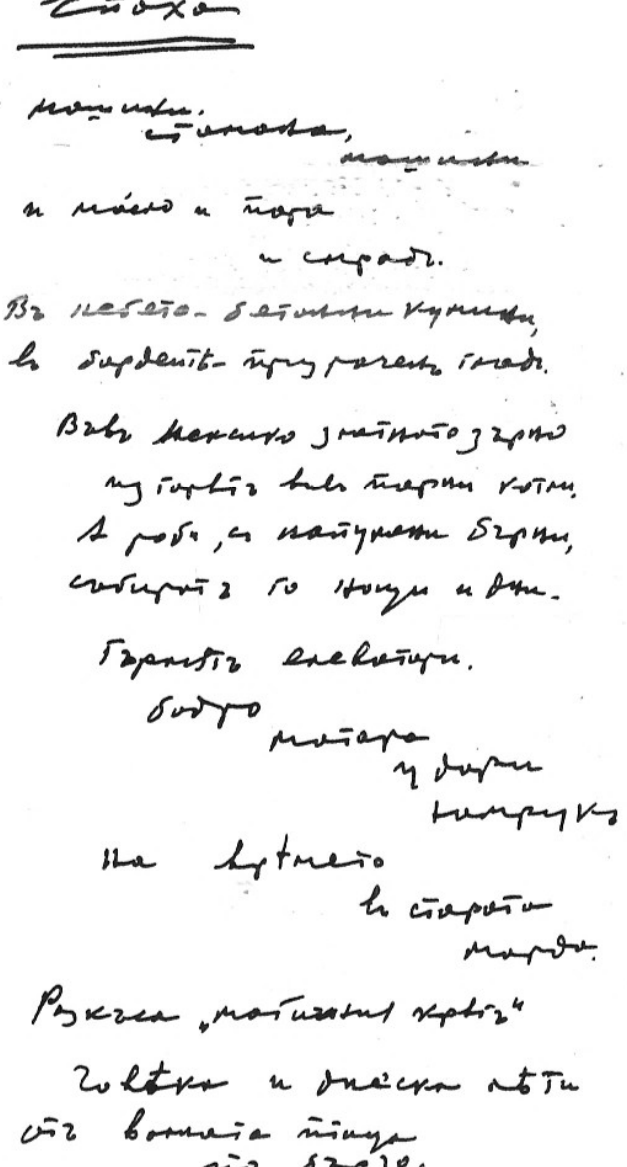

Факсимиле от стихотворението „ Епоха“

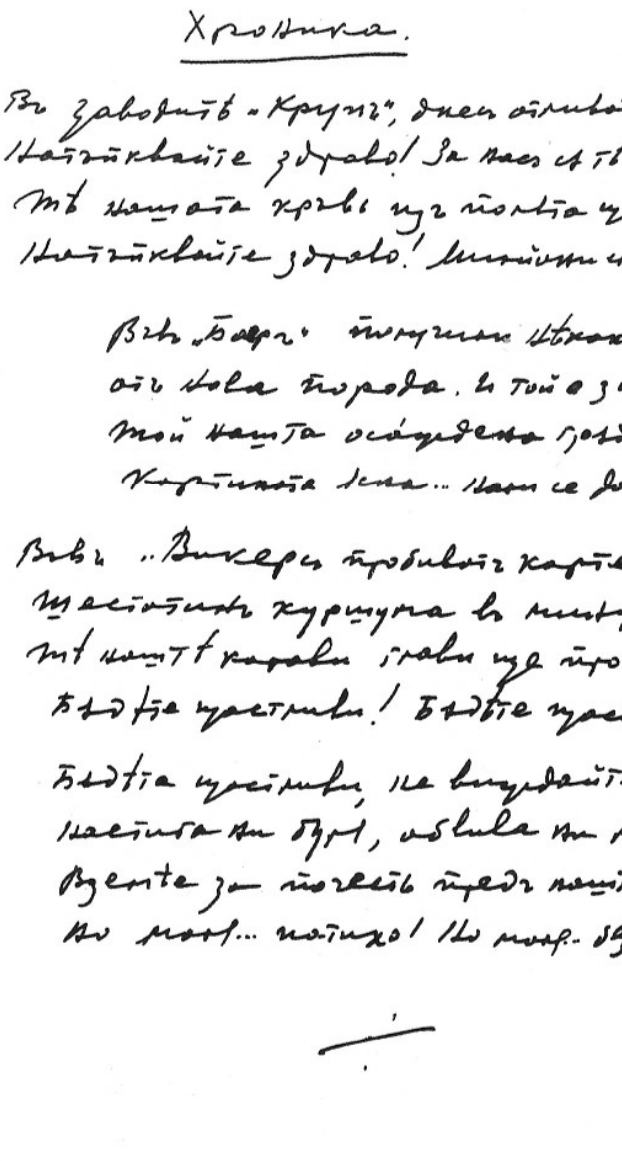

Факсимиле от стихотворението „Хроника“

История

Какво ще ни даденъ, Историо,
отъ поднятъ въ си страници?-
Нѣй бѣхме непувстни хора
отъ рабрики и канцеларий,

нѣй бѣхме сенки, които
лирнеха на пукъ и вкисно.
И щобъ мустацитъ увиснатъ
живата пъпвохме гордо.

Ще бъдешъ ли поне пристрастна,
че те нахранихме съ събития
и те напоихме богато
съ кръвта на хиляди убити

Ще хванешъ контурите сиво,
а вѣтре, знамъ, че бъде грозно.
И нѣма нѣкой да разкаже
за простата човѣшка драма.

Поетитъ ще съ гримаси
въ тенденъ въ актуални
и нашта мила пенчосана
сълза въ пространството ще скита.

Живота ни бѣ - да го опишешъ?
Живѣхъ ни бѣ - да го разровишъ?
разровишъ ни го - ще мирише
и ще горчи, като отрова.

Го смирятъ сме се раждали
на зовъ изгдѣ во пръвъ.
А майкитъ пѣшани сламени
и гроби сухитъ съ бърни.

Като пукъ сме пръвъ есенъ.
Жетвитъ вини позадушници
искарвели пълна на пъсенъ
Но сомо бурено ги слушашъ.

Факсимиле от стихотворението „ История“

X

X X

Борбата е безмилостно жестока.
Борбата, както казват, е етична.
Аз падналъ. Друг ще ме смени
Какво тукъ значи име и личност!
И — толкоз!

София Април 47 г.

Прощално

/На гитара/

Повикай ме надвам въ сънищата,
като нечакан и нежелан гостенинъ.
Не ме оставяй ти сѣнки на мълчание
Вратите не заключвай

Ще вляза тихо кротко ще приседна
Ще вгледа поглед въ мрака да те видя
Докато се насищя да те гледамъ
Ще те целуна и ще си отида.

Април 1947 г.

Факсимиле от стихотворенията „Борбата е безмилостно жестока“ и „Прощално“

Снимка на Н. Вапцаров като курсант в морското машинно училище, Варна, 1928 г.

Снимка на Н. Вапцаров след завършването на ММУ, 1932 г.

ЛИТЕРАТУРЕНЪ КРИТИКЪ

Брой 8 | СЕДМИЧНИКЪ ЗА КРИТИКА | Год. I

Редакторъ: З. П. Търнинъ | СОФИЯ, 12 МАРТЪ 1941 г. | Броя 2 лева

СЪДЪРЖАНИЕ: Ф. КИРИЛОВЪ — Театралното училище и драмата; Стихотворения отъ Н. ЙОНКОВЪ — ВАПЦАРОВЪ, ХР. БОЙДЖИЕВЪ. Критики. Конкурсъ за най-хубавъ разказъ и стихотворение. За хумористичните вечери. Бележити критици.

ЗА ТВОРЧЕСТВОТО НА НАЙ-МЛАДИТѢ

Правилното отношение къмъ действителностьта, къмъ силитѣ, които движатъ нашето време, безспорно трѣбва да лежи въ основата на днешното изкуство. Това е аксиомата. Сжщата аксиома важи и за творчеството на най-младитѣ. Дори най-много за тѣхъ важи. Онѣзи, които имать вече изминатъ пжть задъ гърба си — за тѣхъ е трудно. Трудно е да се върнатъ назадъ. Не само заради престижъ, макаръ че и за това. Времето, презъ което тѣ оформяваха своитѣ творчески фиэиономии, не носѣше белезитѣ на една безусловна изясненость. Нахлуха отвънъ чужди вѣтрове съ шоколитѣ, съ екстравагантностьта и съ мирогледитѣ, които въ повечето случаи нѣмаха нищо общо съ нашия битъ. И сега е трудно за тѣхъ да смъкнатъ товара си. Не е лесно отведнъжъ да смѣнишъ цѣлия арсеналъ отъ изразни срѣдства, отъ форми и похвати и да организирашъ новъ начинъ на производство, съ нови срѣдства, съ нова сжщность. За това е нуженъ не само дълъгъ мжчителенъ пжть, но и нравственъ куражъ.

За младитѣ работата стои по-иначе. Тѣ не носятъ този товаръ срастналъ, като гърбица на плещитѣ си. У тѣхъ всичко това, въ повечето случаи, е механически прикрепено. Тѣ не сж. имали време да се вживѣятъ страстно, дълбоко, да почувстватъ като жизнена необходимость този прирастъкъ. Тѣ не могатъ да се оплачатъ и отъ липса на образци. А това е най-сжществено въ всѣка човѣшка деятелность — да използувашъ опита на тѣзи, които сж минали преди тебе.

Често пжти младитѣ взематъ една театрална поза на отрицание спрямо този опитъ. Тѣ презрително махатъ ржка, като чели всичко назадъ е нѣкакъ купъ отъ вехтория. „Ние ще създаваме ново изкуство!" — казватъ тѣ. Но нека погледнемъ по-човѣшки на това ново изкуство. Въ повечето случаи, ние караме простия селянинъ да говори така, както ние говоримъ, на пукъ на бита му, на пукъ на неговата срѣда. Въ повечето случаи, нашитѣ герои по единъ и сжщъ начинъ проумѣватъ човѣшкитѣ истини, по единъ и сжщъ начинъ избиратъ своя пжть. Въ повечето случаи, нашитѣ герои сж или съвсемъ бѣли, или съвсемъ черни. Мургавитѣ герои у насъ съвсемъ рѣдко се срѣщатъ. Въ стиховетѣ сме сухи и декларативни. Въ стиховетѣ сме небрежни къмъ римата, ритъма, съзвучията, образитѣ и въобще къмъ всичко, което изисква повече трудъ и умѣние. И хората малко ни вѣрватъ. Малко, защото ние забравяме, че въ своята сжщность изкуството е дълбоко емоционално. Произведенията ни може да гъмжатъ отъ прекрасни идеи, отъ трогателна човѣчность, но тѣ ще бждатъ само полезна публицистика, ако не овладѣемъ майсторлъка да вълнуваме сърдцата на хората.

Разбира се и обратното е въ сила — можешъ да владѣешъ до виртуозность занаята въ изкуството, но празднo ли е то — жалко за похабения материалъ.

Н. В.

Статията на Н. Вапцаров „За творчеството на най-младите" – на уводно място във в-к „Литературен критик", бр. 8, 1941 г.

ДА РАЗГЪРНЕМ ПРОСВЕТНА ДЕЙНОСТ

В последно време целият ръководен кадър на Дружеството* е поставен под непрекъснато напрежение. Дружествената машина е под „пълна пара". Редица изникнали професионални въпроси изискват бързо, делово пипане. Щатните таблици, техническата компетентност и законът за техническите ръководители са ангажирали не само ръководния кадър, но и всеки член. Необходима е много енергия, много лично себеотрицание, за да може да се обгърне всичко. Колегите жертват от времето си за почивка, жертват съня си и показват една безпримерна отзивчивост, от която трябва да се поучат онези, които системно провеждат едно грабителство на нашите прабаби.

Защо да работиш в смрадния задух на фабриката, да тичаш от обект на обект, ушите ти да бучат от бръмченето на вретената и пр., и пак да идваш на събрания и да участваш във всевъзможни делегации, и да бъдеш в „пълно бойно снаряжение" пред интересите на своето съсловие – какво значи това? Нищо друго освен героизъм.

Но това е само за професионалната дейност. През същото това време са изнасяни реферати, които са били посещавани отлично. Посещават ги недоспалите хора, чиито гърди са пълни с въглищен прах. Колко оптимизъм буди всичко това! И колко симпатично е. То значи, че убийственият труд, че смазващото онеправдание по отношение на нашата компетентност, че материалното ни окаяно положе-

* Става дума за Дружеството на българските техници със средно образование. – *Бел. на съст.*

ние не са могли да убият жаждата ни за просвета. В това отношение на пръв поглед е направено малко. Но на пръв поглед – защото ние имаме вестник и списание, чиито материал е изключително от наши кадри. По групите са минали редица реферати.

И все пак това е недостатъчно, колеги. Ние трябва, ние сме длъжни да разгърнем просветна дейност от по-голям мащаб. Ние трябва да обърнем особено внимание на рефератите. У нас техническата литература е бедна. У нас условията на работа за техника са лоши. Нито би могъл да намери достатъчно материал на български, за да си изясни основно даден въпрос, нито пък разполага с време да събира оттук-оттам данни и научни изследвания.

После – съществува така наречената диференциация не само в отдели на техниката, но и в отдели на производството. Колегите в това богато разнообразие на производствени разновидности могат да бъдат извънредно полезни.

Значи за нас като просветно-професионална форма рефератът остава като най-добро средство. Но да спрем до тука е все пак недостатъчно. Недостатъчно е съответните групи при една организация като нашата да се задоволяват с изнасянето на реферати по своята специалност. Техниката напира от разнообразни теми, които обобщават всички специалности. Те трябва да бъдат изнесени. И пак не е само това. Всяка една професионална организация чувства остро нуждата въобще от културен живот. При нас, техниците със средно образование, просветната необходимост трябва да бъде на особена висота. Не само за да издигне реномето ни, макар че и за това. Но най-важното е, че общата култура развива и интуиция, и стремеж, и тактична гъвкавост при водене на професионална защита. Общата култура по много невидими и сложни пътеки ще ни отведе на здравия сигурен път, който се казва мироглед. Общата култура ще ни изясни правилно редица въпроси, които са джунгла за непросветения човек. Общата култура ще ни даде импулс да защитаваме нашите интереси и да ги защитаваме правилно. Общата култура ще ни сроди с хилядите хора, които работят в същите предприятия, където работим и ние. Ще ни сроди, защото по-лесно ще се научим да ги разбираме. Ще ни сроди, защото действително културният човек е трогателно прост в отношенията си към другите, защото културният човек без да манифестира своята култура, става необходимост за обкръжаващата го среда.

Да развием културно-просветна дейност, за да се научим как да искаме и какво да искаме. Нека разширим културния си кръгозор!

Но не е работата само в лозунги. Практически според нас този въпрос трябва да се постави така:

1. Настоятелствата на групите да натоварят колегите от отделните предприятия с изнасяне на реферати по специалността им.

2. Желаещи колеги да се нагърбят с изнасяне на реферати, които в тематично отношение да обобщават някои технически въпроси. Като например: „Ролята на техника със средно образование в стопанския живот на страната“; „Техниците със средно образование в чужбина“; „Техниката като средство за положително преобразяване на живота“.

Естествено, всичко това ще стане през есента и зимата.

Но неотложно трябва да стане.

ЗА ТВОРЧЕСТВОТО НА НАЙ-МЛАДИТЕ

Правилното отношение към действителността, към силите, които движат нашето време, безспорно трябва да „тежи в основата на днешното изкуство. Това е аксиомата. Същата аксиома важи и за творчеството на най-младите. Дори най-много за тях важи. Онези, които имат вече изминат път зад гърба си – за тях е трудно. Трудно е да се върнат назад. Не само заради престиж, макар че и за това. Времето, през което те оформяваха своите творчески физиономии, не носеше белезите на една безусловна изясненост. Нахлуха отвън чужди ветрове с школите, с екстравагантността и с мирогледите, които в повечето случаи нямаха нищо общо с нашия бит. И сега е трудно за тях да смъкнат товара си. Не е лесно отведнъж да смениш целия арсенал от изразни средства, от форми и похвати и да организираш нов начин на производство, с нови средства, с нова същност. За това е нужен не само дълъг, мъчителен път, но и нравствен кураж.

За младите работата стои по-иначе. Те не носят този товар сраснал като гърбица на плещите си. У тях всичко това в повечето случаи е механически прикрепено. Те не са имали време да се вживеят страстно, дълбоко, да почувстват като жизнена необходимост този прирастък. Те не могат да се оплачат и от липса на образци. А това е най-съществено във всяка човешка деятелност – да използуваш опита на тези, които са минали преди тебе.

Често пъти младите вземат една театрална поза на отрицание спрямо този опит. Те презрително махат ръка, като че ли всичко назад е някакъв куп от вехтория. „Ние ще създаваме ново изкуство!“ – казват те. Но нека погледнем по-човешки на това ново изкуство. В повечето случаи ние караме простия селянин да говори така, както ние говорим, напук на бита му, напук на неговата среда. В повечето случаи нашите герои по един и същ начин проумяват човешки истини, по един и същ начин избират своя път. В повечето случаи нашите герои са или съвсем бели, или съвсем черни. Мургавите герои у нас съвсем рядко се срещат. В стиховете сме сухи и декларативни. В стиховете сме небрежни към римата, ритъма, съзвучията, образите и въобще към всичко, което изисква повече труд и умение. И хората малко ни вярват. Малко, защото ние забравяме, че в своята същност изкуството е дълбоко емоционално. Произведенията ни може да гъмжат от прекрасни идеи, от трогателна човечност, но те ще бъдат само полезна публицистика, ако не овладеем майсторлъка да вълнуваме сърцата на хората.

Разбира се, и обратното е в сила: можеш да владееш до виртуозност занаята в изкуството, но празно ли е то, жалко за похабения материал.

„НА ПОВРАТКИ В СЕЛО“

ЛИРИЧНА ПОЕМА ОТ Н. МАРАНГОЗОВ

За онези, които са следили по-отблизо проявите на Марангозов в „Златорог“, лиричната му поема „На повратни в село“ не буди почти никакви изненади. Не сега Марангозов трябваше да нашуми.

Не с влизането му в Писателския съюз и получаването на една литературна награда. Впрочем у нас това не е нещо ново. У нас има толкова литературни групи, чиято задача е да хвалят своите и да отричат чуждите.

За своята литературна затънтеност и Марангозов има вина. Досега той гледаше на поезията си като на „една занимавка“, гледаше с една своего рода небрежност – може и с нея, може и без нея. След успеха на „Повратки в село“ дано и амбицията, и чувството на ангажимент се засилят.

Онова, което най-много радва в поемата на Марангозов, е простотата. Простотата в изразните средства. И затова на повечето места стихът му звучи сърдечно:

И птичката хвърка далеко,
но пак си запамята гнездото,
а има ли за човека
по-мило от родното място?

Или:

Да бе знаел от колко години
тя е чакала днешния ден,
да ти каже: „Добре дошел, сине,
дожаля ли ти, сине, за мен?

Тази простота не идва от външната форма на езика, която много прилича на диалекта, а от това, че по чувство Марангозов е успял да проникне в душата на героите си. Той познава мъката им по нещо нееполучено – мъката по загиналото еснафство, – познава техния морал, засегнат не „от танца хорсей“, а от нещо по-страшно, нещо, което те и разбират, и не разбират, нещо, което лежи като че ли извън техните възможности. Тази безизходност засяга по-голямата част от неговите герои, и то онези, които са живели по времето, когато се е ценял тънкият занаят на марангозите. Но не всички герои у Марангозов са без перспективи. Има и други жители в село Радневци – те имат само един представител в поемата, но бодростта им диша в нея:

Ей, с няколко ваши момчета
сума работа турнахме в ход.

Все полезни инициативи:

Първом, сечищен горски
кartел,
после – селска сушилня за сливи,
с постройка за бански котел,

Друго едно майсторство на Марангозов е, че в много случаи с малко средства дава да почувствувате въздуха, в който живее детският му спомен. Да опише онова, „дето вси дреболии и вещи като живи те гледат сега“; способността му да чуе пода, който пропуква, да види стария сандък, менците с надписите или софрата, на която гозбата е днес много по-бедна, но въздухът около нея е същият, старият въздух:

И ако днес не останахме гладни,
тебе, господи, благодарим.
Наспори от едното – хиляда,
от хиляда – милион наспори.

Главният недостатък на поемата е нейната разтегнатост. „Вкъщи“ и „Интермецо“, „Край огнището“ и „Софра“ си приличат както по основно настроение, така и по мисли. Погрешно е, че в центъра на цялата поема стои мъката на бащата и майката от несполуката на техния син. Не един път този мотив се намотава и размотава пред читателя. „Отбивка в Плачковци“ и „Папагал 1939 г.“ на някои места са несполучени като репортажна обработка. И едва ли една майка, проста селска жена, би могла да каже:

Но както и даскала рече,
възпявал си всичко хубаво,
ала си останал далече от нас
и живота ни груби.

„На повратки в село“ притежава и едно друго качество. Това е отношението на автора към живота. В „Апокриф“ и „Будилник“ се разлива едно топло чувство, което не се манифестира, но грее под редовете.

В „Епилога“ няма нито следа от онази клиширана вяра в бъдещето, която сме свикнали да четем и която заема твърде достойно място в най-новата ни поезия. В Марангозовия „Епилог“ тя звучи като нещо неотменно, като нещо, което е повече от жизнена необходимост. Затова и ние вярваме и се радваме:

Когато бодро на тия балкани
ще прокънние гръмовния ек
на една непрестанна „Осанна“
на честития бъдещ човек.

ИЗ РУБРИКАТА „НАША ПОЩА“

От февруари до юни 1941 г. Н. Вапцаров е редактор на вестник „Литературен критик“ – легален орган на РМС. Ратувайки за ново, по-реалистично изкуство, поетът пише програмната статия „За творчеството на най-младите“. А също така води рубриката „Наша поща“, в която отговаря на авторите, изпратили в редакцията свои произведения.

Тези лаконични, проницателни, а понякога и остроумни реплики демонстрират възгледите на Вапцаров за идейните устои и художествената изразителност на поезията. Същевременно те свидетелстват за високата взискателност на поета и за наличието у него на „нерв“, т.е. на рефлекс спрямо конкретната творба – качество, без което е немислима дейността на литературния критик.

Тук предлагаме подбрани пасажи от Вапцаровата рубрика „Наша поща“ във в. „Литературен критик“. Със звездички са отделени хронологично подредените текстове – от бр. 6 до бр. 18 на вестника. Правописът и пунктуацията са осъвременени.

От съставителя

* * *

В отдела „Наша поща“ редакцията ще дава кратък отговор за всички получени работи. Прави впечатление, че повечето от пращаните творби са слаби. Дължим да забележим, най-вече на младите автори, да не бързат с печатането на работите си. По много въпроси относно формата, ритъма, съдържанието и направлението на новата ни литература, младите творци нямат ясни разбирания. Трябва да

се учат от нашите и чуждите майстори на художественото слово и да следят редовно проявленията на новата ни литература. Също така налага се за много автори да очистят поезията си от влияния. Стремежът към изграждане творчески индивидуалитет трябва да стане ръководно начало на всеки автор. Към проблемите на съвремието трябва да се изградят верни отношения.

Анна Стефанова – Пращайте. Наличността на поетична дарба е видима, но трябва още да се учите по въпросите за формата, съдържанието и ритъма. Четете новите поети на художествения реализъм.

Цанко Иванов – Изпратете други. Трябва да работите и най-вече да си изградите ясно разбиране за формата и съдържанието. Повлияли сте се от символистите. Добре трябва да разберете, че символизмът е отречена и отживяла школа.

Падянски – Освободете се от влиянията. Пишете бодра поезия. Пратете други.

Стихиен – По замисъл „Родна песен" е интересно. Поработете повече върху художествената страна на стихотворението и премахнете фрапиращите изрази. Пратете други.

Павел Бански – Поезията не се състои от публицистични понятия в мерена реч.

Катюша – Модерни шлагери! Изберете по-съществени мотиви.

* * *

Борислав Бор – „Явор и Севдалина" е безцветно подражание на Яворовите „Луди-млади".

Маргарит Бисеров – Трябва да разберете, че има много по-интересни и съществени теми, отколкото личните любовни преживявания.

Георги Христов – В „Поглед към миналото" мисълта е неясна и объркана. „Бодрост" ще влезе.

Христо Бояджиев – „Исус и търговците в храма" не може да влезе. „Смъртта на Сенека" – дълго.

Н.П.М-ел – Остарели теми. Наивна вяра в празни неща.

* * *

Б. Паструков – Много е заострено. Сега не може. Не претрупвайте стиховете си с излишни образи: „гори, гърми от кръв, от пожари, от олово и желязо". Още би могло да се стегне ритмично. А какво мислите за римите? Така съвсем равно може ли? Пращайте!

Добр. Невенов – Като идеи – добри. Но колко души са започвали така стиховете си? – „В ранно утро"... „От ранни зори до късна вечер"... Прочетете си пак „Роден край" и помислете: „черният мантел на покруса" върху Родината ли е метнат, или върху машината. „Чутовно велик" Яворов го е казал, нали? Предстои ви упорита работа.

Ивайло Йотов – Имате поетическо чувство и топло сърце. На прав път сте. Но не така призивно и ярко. Ясно защо... Иначе би влязло. В стихотворението „Към борба" заплитате и разплитате един и същ мотив. Пазете се да не изпаднете в игрословици. Пращайте!

Ст. Железки – Четете Крилов, Лафонтен, Демян Бедний. Баснята е един от най-трудните литературни видове. Вашата е много разтегната. И след като същата идея е така щастливо предадена в „Щурец и мравка", има ли смисъл да се пише на тази тема? А идеята е безусловно същата: „Ще видим, кат настъпи зима и сняг тревата щом обори, подслон с храница кой ще има." И после паякът е символ на кръвожадност, а не на леност – защо го противопоставяте на пчелата?

Ст. Ризин – Идеите – добри. Но стигат ли само идеите? Съгрейте ги отвътре, дайте им живот, за да ви повярват хората.

Р. Стоилов – Работете внимателно и дълго и чак тога-

ва ще видим. Не може човешката реч да се осакатява заради числото на сричките. Граматически правилно е да се каже: „Капризна е за мен съдбата“, а не „капризна е за мен съдба“; „в тия дни“, а не „в дните тия“.

Ив. Цирков – Съчувстваме на настроението. Но едно стихотворение, освен настроение, има и ритъм, и много други неща. Първият куплет започва така: „Аз се движа мрачен, тъжен.“ А петият куплет: „Нямам залък, не съм обут.“ Всяка дума има свое ударение и ние не бива да ги изменяме, за да прилегнат на даден ритъм. Повече образи. Вие навярно сте много млад и имате още време да работите.

А. Загорски – Във „Витоша“ имате: „Вдъхновяваш ти на всички любов, вяра и тъги.“ „Вдъхновяваш“ или „вдъхваш“? Правилно е второто. И защо „тъги“? Съвсем неясно. „Песента“ е също неясна по идея. И дълга. И после, няма ли да се разсърди Ботев, че казвате досущ като него „В редовете на борбата“? А вие личи, че го обичате. Не струва да се карате за такива дребни работи.

Л. Стойнова – „Пролет“ откъм техника не е лошо. Има и чувство. Но същият мотив и по същия начин е толкова използван. И не мислите ли, че за днес е много субективен? Пратете друго!

П. Бански – Много глаголни рими. Избягвайте ги. Останалите шаблонни: живот – народ, радост – младост. Работете над него. Може би по-късно ще влезе.

Кир. Георгиев – Пращайте! „Потокът“ е хубаво. Но освободете се от силното Траяново влияние.

Люб. Топалов – Помислете си колко романи, опери, драми, филми и разкази са настроени на същата тема. Тъй че „Елена“ – не. Помъчете се да бъдете оригинални. И после, защо не пишете на едната страна на листа?

* * *

Ив. Араминков – „Дивна красота“, „за възхит думи не намира и златната уста“, или:

От планината висока
що издига се там,
до реката дълбока
той пее си сам.

Не. Сега с тези поетически средства просто е невъзможно.

Пар. Дюлгеров – В „Петък“ имате силно влияние от Марангозов. Стихотворението е разкъсано и без ритъм. А разказът е по Стаматовски. Късите изречения не всекиму се удават. Героите са схематични. Работете сериозно и пращайте!

Гео Вихренски – „Съвременен мотив“ звучи прозаично. Стегнете го повече. Каква е тази „гмежна кал“? Паважът как ще бъде „чист и ломен“? „Хаджи Димитър“ е написано под влиянието на Разцветников. И то – нещо повече от влияние.

Карл Стоянов – „Моят път“ с малки поправки влиза. Само че не пишете „чаровен сън“, много е лигаво и старо. Уточнявайте мисълта си. Времето на забулената поезия мина. И после – „тъмен мрак“! А може би „светъл“.

С. Бешков – Много е лозунгово. А лозунговата поезия трябва да бъде ясна.

Стихиин – Ще трябва да работите още над техниката на стиха. Не нагаждайте ударението на думите към ритъма.

Ана Стефанова – Изпращайте! На много места ритъмът накуцва. Вторият стих на втория куплет. И не слагайте „веч“ на края на стиха. „Покварата в нея“, а не „поквара в нея“. Стиховете не трябва да се карат с граматиката. И всички ли хора в столицата са покварени?

Катюша – Началото звучи много шлагерно, Катюша.

Не може в поезията да има такива изрази: „Сърцето ти е тъй студено, а мойто неизказано смутено."

Д. Б-ин – „14 юний 1940" е замислено интересно. Има в тематично отношение известно заимстване от стихотворението на Маяковски за слънцето. Неправилен е изразът „дигна се мъглата и стопи в безкрая". Изпуснали сте при възвратния гласол „се", защото ви е било излишно като сричка. (...) Недобре звучат „слънчевий завет", „зинах и извиках". Нима това, дето сте зинали, е най-важното? Трябва да имате чувство за съществено в поезията, за това, кое трябва да се каже и кое не трябва. Обърнете по-голямо внимание на стихотворната техника. Изпращайте, но по-къси. Те и полесно се изпипват.

Христова (Ардинско) – Поезия в работите ви има. Няма ритъм, няма стих. Помъчете се да постигнете и едното, и другото. И после – тези безмълвни сенки, които се готвят в закана, които дебнат... Знаете ли, след Яворов просто не си струва да се пише за това. По-хубаво от него мъчно ще го направите.

Безименски – Този псевдоним е вече взет от един голям руски поет. Попаднали сте под силното влияние на Венко Марковски. На много места се забелязват ритмични смущения. Напр. първият стих от първия куплет и първият стих от втория куплет нямат еднаква ритмична постройка. Ние не мислим, че ако един път не влязат работите ви, ще трябва да престанете да изпращате.

Кр. Жеков – Много повествувателно и написано със стари средства. Като че ли е отпреди 50 години. А римите: душеше – странеше, излезе – слезе, дни – мечти? И не „глава си", а „главата си". Дано ни разберете правилно.

Г. Георгиев – Пишете за смъртта, а в първия куплет обръщението ви към нея и епитетите, които ѝ лепвате, са в мъжки род. А що за израз е този – „куп големци за грабеж подъл ги настройваш"? Откъде-накъде смъртта да ги настройва? Или: „Но чуй, смърт, над всяка твоя **беля** бдим." Трябва да работите извънредно много.

Стихиин – Стегнете стиха си ритмично. Проверявайте стиховете си, като ги четете гласно.

Ирин Пирин – Псевдонимът е хубав, но стиховете... Описвате погребението си така:

Майката плаче, бащата реве,
всеки кърши свойте ръце,
а попа напред бяга
и за парите се стяга.

Нека читателите си кажат думата.

Райновски – Кажи-речи – също. Елементарни неща от поезията не са ви известни. Навсякъде ви води римата, а не мисълта и чувството.

А. Загорски – Минават – плават, бленува – жадува, бледнее – копнее, тъмнината – сърцата – развратa, грей – светлей – люлей – разлюлей – ето ви римите. И тъмнината ви е непрогледна, и правдата – вечна. Това вече са го писали хората. Дайте нещо ваше!

Радой Козарев – „Дедовската земя" я е вече казал Красински. Обърнете внимание на ритъма и не оставяйте римите да ви водят. Няма да ви изведат на добър край.

Б. Мизийски – Пишете! Имате поетично чувство. Технически на някои места са слаби, но техника ще придобиете с работа. Не се казва пиянѝца, а пиянѝца. (...) Избягвайте думи като „сал", „мълви", „веч" – не струват, сакати са.

Брезин – Пишете четливо и не с молив.

Иван Ангелов – Просто... безсмислено.

* * *

В редакцията се получават извънредно много стихове. Повечето от тях са извънредно слаби. Доколкото се получават за мнение, тяхното получаване е обяснимо. Изпратените

с пожелание да се отпечатат сочат безотговорното отношение на техните автори. Редакцията препоръчва на своите млади сътрудници да ги прочитат пред свои познати.

П. Дюлгеров – Помъчете се да бъдете по-прост в изразните си средства. Общата и литературната ви култура несъмнено се отразяват в стиховете ви, но негативно. Бъдете непринудени. Не пишете на общи теми, опитайте нещо из заобикалящата ви среда.

Йор. Стефанов – Работете повече! „Изповед пред Родината" в ритмично отношение е тромаво, удължено. Ругатните на баща ви са съвсем мъгляво предадени, а ги давате като пряка реч.

М. Хаджижечев – Отчаянието ви е детска болест. А бихте могли да пишете стихове. Последният куплет е неясен. Обърнете внимание на римите (рози –чертози, гъст – кръст, младост – радост). Пращайте!

* * *

Повечето от изпращаните стихове са бодри и наситени с обществени чувства. Това е радостно. Обаче в художествено отношение са неиздържани. Главните им недостатъци са следните. Стихът е стар, отдавна надживян в нашата поезия, или пък толкова „нов", че просто не може да се открие. Изразните средства и римата са също или стари, или заимствани от изживели времето си школи, много изтъркани, много шаблонни. На композицията не се обръща сериозно внимание – често не може да се открие къде е центърът на стихотворението. А оттука и съдържанието куца: мъгливо, абстрактно, неразбрано.

Налага се на младите да прочетат още веднъж статиите във вестника, а така също да разучават отговорите в пощата най-внимателно. Особено се налага да прочитат своите работи на близките си приятели и да се вслушват в тяхната критика.

Дим. Ненков – Работѝ повече върху ритъма и избягвай шаблонните рими: морето – небето, шир – безспир. Идеята – абстрактна, неясна.

Павел Бански – „Те" е хубаво по замисъл, но стихът е архаичен. Последният куплет не е издържан в ритъм. Същото може да се каже и за „Спомен за Ботев". Не кълчѝ думите – не се казва „къдрява", а „къдрава". Работи и пращай!

Здравко Аура – Прати нещо бодро! Отдавна минаха в старата архива изразите като „златни двери", „тиха светлина", „чаровен" и др. Чети по-новите наши поети. Работи над техниката на стиха. Обърни внимание на римата.

Стихиян Искренски – „Ние и земята" е мъгляво, неясно. „Големи и малки риби" е само лош хумор, съвсем не на място. Идеята трябва да е дадена така, че всеки да разбере прочетеното. „Хайдушка раздяла" е слабо в художествено отношение. Трябва повече труд над стиха и повече начетеност в областта на поезията.

* * *

Димитър Иванов – Още са зеленички, но има от тях хубави зрънца, което трябва да те накара да работиш усилено. Трябва да се овладее добре техниката на стиха. Смисълът не трябва да страда заради формата. При възможност ще ти пишем.

Нестор Поповски – Не добре обмислено по съдържание. Композиционно трябва да се стегне. Да се усеща центърът на стихотворението. Стихове като „разкипнало като души на хора – пили грях от своя път – белязан от жестокото безверие" нямат нищо общо с художествения реализъм. Самият автор едва ли би обяснил смисъла им. Нашата задача е да творим ясна, конкретна, бодра поезия. Мъглявостите ни са чужди.

Юселин – Липсва организация на стиха в „Песен за селяка“. На места не се усеща никакъв ритъм. Не отива такова шаблонно нареждане – земята, жената, децата... „А гарвана грака, нататък в крушата“ звучи хумористично за тая сериозна тема. „Ний“ е по-издържано, но ритъмът е изпортен, а при това първият стих е взет изцяло от една позната песен.

П. Дюлгеров – Как измислихте да сравнявате градовете с цъфнали кокичета и, от друга страна – „или сте днес на мизерията тон“. Оставете Рилке и Рембо, Блок и др. на мира, символизмът е вече стара кранта. Откъде иде тая любов към градовете; бъдете конкретен в израза, в идеята, в смисъла – тогава ще бъдете ясен.

Иван Иванов – Идейно по съдържание, стихотворението трябва да има съответна форма. Формата обаче е съвсем каравеловска. Проследи сам ритъма, римата и ще разбереш това.

Р. Радев – Що за песимизъм те е обхванал? Я прати нещо добро! И при това трябва да работиш здраво върху стиха.

Д. Немил – Формата ти е архаична. Трябва да извървиш доста път, докато настигнеш съвременната поетична форма. Може и разкази да пращаш.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ОСНОВНИ ДАТИ ОТ ЖИВОТА И ТВОРЧЕСТВОТО НА НИКОЛА ВАПЦАРОВ*

1909

Ноември 24 (7 декември) – В град Банско, в семейството на Иван (Йонко) и Еленка Вапцарови се ражда първо дете. Кръстено е Никола, на името на дядо си по бащина линия. Бащата е от рода Проданичини, а майката от рода Везюви – две стари банскалийски фамилии.

Проданичини са род, принадлежащ към евангелистката църква в Банско. Никола Проданичин (дядото на Вапцаров) е арестуван от турците и зверски убит по пътя за Солун през 1905 г.

Йонко Вапцаров, бащата на поета, е националреволюционер, взел дейно участие в освобождаването на своя роден край от турско иго, приятел на Гоце Делчев и П. К. Яворов.

Елена, майката на поета, още като ученичка е забелязана от американската мисионерка мис Стоун, която я изпраща в Американския пансион в Самоков, където две години учи за протестантска проповедничка. След това е назначена за учителка в Банско.

Тъй като през 1909 г. градът е все още в пределите на Османската империя, Никола Вапцаров е кръстен чак на 31. XII. 1919 г. в протестантската църква в Банско.

---

* При съставянето на тази хронологическа скица е използвано фундаменталното издание: Бойка Вапцарова. Летопис за живота и творчеството на Н. Вапцаров (1978). Направени са някои допълнения и уточнения.

1910–1911

Детето се развива бързо, много рано проговаря, проявява наблюдателност, общителност и кроткост. На 21 ноември (4 декември) 1911 г. се ражда сестра му Райна.

1912

Септември – октомври – След започване на Балканската война в Банско пристига поетът П. К. Яворов. Гостува в къщата на Йонко Вапцаров, за да отидат доброволци на фронта. Тригодишният Никола е впечатлен от Яворов и с възхищение разглежда затъкнатия на пояса му револвер. Град Банско е освободен от турско иго.

Юни – юли – Избухва Междусъюзническата война. Гръцката армия настъпва. Втора българска армия се оттегля по долината на Струма. Елена Вапцарова с децата си Никола и Райна бягат от Банско заедно с цялото население. Преспиват в Юндола, където върлува холера. Живеят в Лъджене и след две-три седмици се връщат в Банско.

Юли 28 – Според Букурещкия мирен договор областта Македония е разделена: Сърбия взема Вардарска Македония, Гърция – Южна и Югоизточна Македония. На България е даден Пиринският край.

Септември – Никола обича да му четат стихове и много лесно ги запомня. С най-голям интерес слуша стихотворения на Ботев и Яворов. Най-много обича да му разказват за Ботевия подвиг. Майка му го абонира за списанията „Светулка“ и „Детска радост“.

1914

Август 1 – Избухва Първата световна война. България е изтощена от Междусъюзническата война и правителството решава за известно време да запази неутралитет.

По нареждане на цар Фердинанд Йонко Вапцаров отива в Цариград, за да води преговори за изкупуване на горите в Пирин, които са били собственост на избягалите турски бейове. Мисията е успешна и царят, след като успява да получи тези имоти, подарява на Йонко Вапцаров десетки декари.

1915

Юли 28 – Ражда се третото дете на Вапцарови – Борис.

1916

Април 1 – В България със закон е въведен новият стил на летоброене. Първи април става 14-и.

Българската армия печели победи и в Банско са докарани сръбски военнопленници. Никола ги гледа със съчувствие и казва, че иска да ги освободи.

Септември 15 – Никола тръгва на училище. Разочарован е от първия учебен ден, защото вместо веднага да започнат уроците, дошли са двама попове и отслужват водосвет.

1917

Юни – август – Никола е палаво дете, което рядко сяда на семейната трапеза. Вместо това носи комати хляб в джобовете си. Макар и слаботелесен, е смел и дързък в разприте със своите връстници. Бащата не се много интересува от него. За възпитанието му се грижи майката.

Октомври 11 – В България пристига германският император Вилхелм II, придружен от сина си принц Август-Вилхелм, държавния секретар Фон Кюлман и многобройна свита.

Октомври 13 – Августейшите гости заедно с цар Фердинанд – на път за Южния фронт – пребивават в Банско и гостуват в къщата на Вапцарови. Германският император подарява на Елена Вапцарова златна брошка, украсена със скъпоценни камъни. Това е най-големият подарък, който Кайзерът е оставил при посещението си в България.

1918

Май 24 – Никола завършва II отделение и на тържественото честване на св. Кирил и Методий с голям успех рецитира Вазовата поема „Грамада".

През лятото помага на майка си, която е заета на нивата, помага и в къщната работа, и при поливането на зелевата градина.

Септември 15 – Ученик в III отделение. Помага на по-бедните си съученици, като им донася от вкъщи или им купува моливи и тетрадки.

Ноември – Цар Фердинанд абдикира. Положението на семейство Вапцарови се влошава, защото Йонко, по съвет на царя, е вложил парите си в акции на чуждестранно параходно дружество, което фалира.

Ноември 7 – В Банско е учредена организация на БРСДП (т.с.).

1919

Началото – Никола се запознава със заселилия се в Банско руски емигрант д-р Борис Майлер, с чиято дъщеричка са връстници. Той му дава да чете книги от Пушкин, Лермонтов, Некрасов и спомага за запознаването на бъдещия поет с класическата руска литература.

Май 1 – В Банско се провежда първата манифестация на трудещите се, организирана от БРСДП (т.с.).

Юни – В Перник, Русе, Сливен, Габрово, Пловдив, Горна Джумая и Банско избухват стачки. Д-р Майлер и някои местни дейци на партията карат Никола да се покачи на едно дърво и да възстанови прекъснатата от властите телеграфна връзка. На десетгодишния малчуган, разбира се, не е казано за какво става дума, но той обещава да пази тайна и е горд от изпълнената задача.

Септември 15 – Силно се увлича от музика, бързо се научава да свири на мандолина и постъпва в ученическия оркестър.

Ноември 27 – Сключен е катастрофалният за България Ньойски договор.

Декември 7 – В Банско социалистите спечелват изборите за общински съветници, но не са допуснати да заемат местата си.

1920

Януари – април – Организацията на БРСДП (т.с.) в Банско активизира дейността си, създавайки женски и младежки секции, потребителска кооперация „Освобождение". Много от децата също се включват в дейността на партията, като разнасят позиви и изпълняват различни поръчения.

През свободното от училище време Никола се върти около клуба на партията, който се помещава в тяхната къща, и е особено впечатлен от словата на ораторите.

Май – Не е силен ученик, но много чете, взема на заем списанията „Другарче", „България", „Картинна галерия". Обича да рецитира стихотворения, между които „Борба" и „До моето първо либе" от Христо Ботев.

Юни 22 – Създава се Банската комуна. След спечелване на общинските избори БРСДП (т.с.) издига свой кмет на града.

Юли – август – Чете в български превод стихотворението на Едгар По „Камбани“, което много му харесва.

Септември 15 – Никола е в първи прогимназиален клас. За лявата политическа ориентация на бъдещия поет допринасят учителите му комунисти Н. Голев и И. Тошев. Продължава да се увлича от музика и активно участва в китаро-мандолинния оркестър на училището.

1921

Началото – През ваканцията чете „Фауст“ на Гьоте в български превод. Много години по-късно все още си спомня цели пасажи от поемата и ги рецитира с ентусиазъм.

Май – Заедно с други ученици участва в Първомайската манифестация в Банско и Разлог.

Лятото – Децата на семейство Вапцарови, заедно с дъщерята на д-р Майлер, са на екскурзия в Пирин. При едно изкачване Никола пада в пропаст, наранява си тежко главата и за цял живот му остава белег.

Септември 22 – Умира Иван Вазов и Никола е много разстроен.

Учителката по български език и литература въвежда особен метод на преподаване: задава тема на двама ученици и след като те се подготвят, ги кара в словесен диспут да защитят – всеки своето мнение. В такъв спор със свой съученик Никола блестящо доказва, че Пирин е най-красивата, най-величествената планина в България.

1922

Януари – Учениците от Банско представят различни пиеси, между които „Изворът на мъдростта“ от Д. Немиров. Никола много сполучливо изпълнява ролята на болярина Вениамин. А при една от репетициите подмята, че още по-добре би изиграл ролята на Франц Моор от „Разбойници“ на Шилер.

Октомври – ноември – Обича да слуша песните, които хората пеят по време на работа в полето и вкъщи. Прави му силно впечатление, че песните на нашия народ са много тъжни.

1923

Май 1 – По поръчение на комунистите и на д-р Майлер на върха на една от трите тополи пред прогимназията в Банско Никола, без никой да разбере, успява да окачи червено знаме. То се вее няколко дни, защото никой не се решава да се качи да го свали.

Юни 9 – В България е извършен военен преврат.

Юли 4 – Никола завършва прогимназията с успех „Много добър“.

Юли – средата – Група ученици от Банско, между които и Никола, отиват на екскурзия в София и посещават летище Божурище. Поразен е от човешкия технически гений, изобретил аероплана. По това време започва да пише стихотворни закачки за свои приятели. Участва в организиране тържественото честване в Банско на 20-годишнината от Илинденското въстание. На самото честване рецитира „Опълченците на Шипка“ от Ив. Вазов. Комунистите в Банско го използват като свръзка, когато членовете на местната партийна организация трябва да бъдат известени за някакво тайно събрание. Юношата с интерес слуша речите в партийния клуб и това спомага за ранната му политическа ориентация.

Септември – Избухва Септемврийското въстание, възторжено посрещнато от населението в Разложкия край. В превземането на казармата и полицейския участък взема участие отряд от 21 души от Банско.

Октомври – ноември – Никола тежко преживява краха на Септемврийското въстание. Особено е угнетен от това, че и баща му взема участие в потушаване на въстанието.

Активно се включва в дейността на Въздържателното дружество, което е единствената легална форма за организирането на младежта в условията на политически терор.

1924

Февруари – март – В Банско и околията избухва епидемия от скарлатина, поради което училищните занятия временно са прекъснати.

Март 26 – Министерството на народното просвещение закрива Банското реално училище поради липса на средства.

Лятото – Върлуващата в Банско скарлатина взема много жертви. Смъртта на една млада девойка и скръбта на нейния годеник става повод Никола да напише едно от първите си стихотворения. Ръкописът не е запазен.

Септември – октомври – Записва се в V гимназиален клас на Разложката гимназия.

Октомври – ноември – Сближава се с новите си съученици и спечелва симпатията им със своята скромност и стремеж да не се отличава от тях, въпреки че произхожда от заможно семейство.

Участва в трудовата седмица по брането на царевица и в различни тържества: 25 октомври – освобождението на Разлог от турско робство; 1 ноември – Деня на народните будители. С възторг говори за Яворов и за участието му в македонското освободително движение, великолепно рецитира неговите „Хайдушки песни".

1925

Януари – Тежко преживява отделянето от семейната среда и използва всяка възможност да отиде до Банско. По спомените на хазаина му в Разлог, той, когато няма друго ядене, яде само хляб, който носи в джобовете си. Макар и протестант, не посещава църквата. Посажда две ябълкови дръвчета в двора на къщата.

Март – май – Участва във всички трудови и културни прояви на учениците в гимназията. Свири много добре на мандолина и на китара. Рецитира Яворовото стихотворение „Арменци", демонстрирайки блестящи декламаторски и актьорски качества. Чете пред съученици разказа си „Лудата".

Юни – С група съученици от Разложката гимназия отива на екскурзия в Пирин, качват се на Елтепе. Раздава им пушки и карабини, с които разполага, понеже баща му е пълномощник на ВМРО. Упражняват се в стрелба и Никола се отличава като най-добрия стрелец. Научил за излета, учителят им по литература Д. Молеров ги кара да го опишат за домашно упражнение. Никола и тук се оказва по-добър от останалите. Пред съучениците си чете свои стихове, възпяващи Пирин.

Септември – Ученик в VI клас на Разложката гимназия. Чете странична литература и се стреми да овладее поетичното майсторство. Показва първите си опити на Д. Молеров и търси помощта му за усвояване на стихотворната техника. Първите му стихове са посветени на националноосвободителните борби или отразяват идеите на въздържателното движение. Разширява познанията си за българската и за чуждите литератури, като чете Ив. Вазов, Елин Пелин, Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Гогол, Толстой, В. Юго, Ем. Зола, А. Доде.

Учителят Д. Молеров иска в началото на всеки час ученици-

те да му съобщават народни думи, изрази и поговорки. Никола представя цели списъци и дълго ги обсъждат.

Септември – октомври – В Разложката гимназия е основано туристическо и въздържателско дружество, а Никола е избран за негов председател. Организира закупуването на нови книги за дружествената библиотека. Между тях е романът на М. Горки „Майка".

Ноември – декември – Често ходи да гледа как се инсталира първата в Разложко електрическа централа. Когато централата е пусната в експлоатация, разхожда се със свой приятел от стълб на стълб в Разлог и казва, че „в техниката е бъдещето".

1926

Януари – март – Често ходи при техника на електроцентралата Д. Динев, с когото разговарят на любимите им теми: фабриките, корабите, машините, морето.

Юни 15 – Във в. „Борба", орган на Ученическия въздържателен съюз, е отпечатано първото стихотворение на Вапцаров – „Към светли идеали!"

Юли – Завършва VI гимназиален клас и започва да се готви за приемен изпит в Морското машинно училище във Варна. Преди да замине за Варна, получава подарък от майка си – тефтерче, на чиято първа страница Елена Вапцарова написва: „Бъди крепък и мъжествен. Нищо световно да не срути основата на характера ти, в който вярвам, че е добър."

Август – Успешно издържа конкурсния изпит и е приет в Морското училище, въпреки че е физически слаб и не отговаря напълно на изискванията за служба във флота. За приемането му допринасят връзките на Йонко Вапцаров с Двореца.

Септември – Започват занятията в Морското училище. Никола изучава специалните дисциплини: парни котли, парни машини, теоретична механика, електротехника, морезнание, морал; и общообразователните дисциплини: алгебра, геометрия, тригонометрия, геометрично чертане, физика, химия, история, география, български език, френски език.

Октомври – ноември – Пише много от ранните си стихотворения, част от които публикува във варненския в. „Борба". Развива активна дейност във Въздържателското дружество на училището, което се нарича „Трезв моряк".

Декември – Завършва първия срок с успех: добър. Изпраща свои стихотворения на новия варненски младежки литературен вестник „Глобус".

1927

Януари – Прекарва ваканцията в Банско. На връщане спира в София и гледа в Народния театър трагикомедията „Тебеширеният кръг" от Клабунд. Постановката е на Хрисан Цанков, участват видни български актьори.

Февруари – Усилено чете художествена литература, която взема от библиотеката на Морското училище и Варненската библиотека на флота. В часовете по български език проличава, че има дарба за литература и силна памет за възпроизвеждане на поетически текстове. Пише стихове, подражавайки на П. К. Яворов. Открива грешки, отклонения от класическото стихосложение и т.н. в творбите на други поети. Активно участва в дейността на въздържателното дружество.

Юли – август – Завършва I курс на Морското училище. Разхождайки се със свой приятел край Галата, спасява от удавяне къпещата се ученичка Веселина Тенева. При това – с риск за живота си, тъй като не е много добър плувец. Девойката му е признателна и дори се влюбва в него, но Никола не реагира. Познанството им продължава няколко години.

Септември – декември – Продължава занятията си във II курс. Пише и печати стихотворения във в. „Глобус“.

1928

Януари – Коледната и Великденската ваканция прекарва в Банско. Пише и печата стихотворения.

Юни – Никола печата две стихотворения в младежкото списание „Родина“.

Юли 7 – В София наемни убийци на Ив. Михайлов е застрелян генерал Ал. Протогеров. Задълбочава се разцеплението между двете крила на ВМРО и започват масови убийства. Никола с отвращение говори за изстъпленията на ВМРО в своя роден край през 1923 г.

Октомври – ноември – За семейството на Никола настъпват тревожни дни. Между баща му Йонко и ръководителя на ВМРО Ив. Михайлов се развихря лична борба за надмощие. По Йонко Вапцаров е стреляно. Той оцелява по чудо и е принуден да замине при сестра си и двамата си по-малки братя в САЩ.

1929

Януари – Прекарва коледната ваканция в Банско.

Май 24 – На празника на св. св. Кирил и Методий Морското училище се представя с хор и оркестър. Никола свири на мандолина, пее и рецитира. Участва и бъдещата известна оперетна артистка Тинка Краева. Публиката дълго след това си спомня за тяхното участие в програмата.

Никола продължава да се увлича от театралното изкуство. Редовно посещава постановките на Варненския театър.

Юни – Освободен е от матура по български език, но се явява по собствено желание, за да получи пълно отличие.

Юли – От САЩ се завръща Йонко Вапцаров и отива във Варна, за да се види със сина си.

Завършва III курс с успех: много добър.

Август – Командирован е заедно с група моряци на практика в летище Божурище. Работи в моторното отделение на работилницата за ремонт на самолети. За първи път се качва при пилота на аероплан, който подлежи на изпробване. Летят цял час и когато кацат, Никола казва: „Сега видях колко чудно е небето и колко красива е земята отгоре.“

Октомври – декември – Командирован е в Русе – на практика по парни машини в Дунавската полицейска служба. В началото е на катера „Стефан Караджа“.

1930

Януари – След като прекарва коледната ваканция в Банско, връща се в Русе и е на практика на кораба „Беломорец“. Пише много стихотворения.

Февруари – В свободното си време участва в любителски театрални представления. Играе главната роля в комедията на Молиер „Насилствен брак“.

Май – Разполагайки с много оскъдни финансови средства, Никола харчи всичките си пари за книги, театър, кино и цигари. Животът на кораба е еднообразен, подчинен на строга военна дисциплина. Никола рецитира стихове на Ботев пред другарите си и ги учи на декламационно изкуство.

Юли – Влюбен е в Анна Мицова – студентка по право, с която се е запознал в Банско. Посвещава ѝ стихотворения.

Септември – Откомандирован е от Дунавската полицейска служба и командирован в Морската полицейска служба във Варна.

Октомври – Постъпва на стаж на миноносеца „Дръзки“.

Декември – Екипажът на „Дръзки“ се прехвърля на кораба „Камчия“. В библиотеката на Морското училище и в библиотеката при щаба на флота Никола чете политическа литература в съветски списания и сборници за военно-морското дело в СССР.

1931

Януари – февруари – Служи на кораба „Камчия“. Наказан е с две седмици лишаване от градски отпуск заради неотдаване чест на комендантския патрул.

Май – Заедно с целия екипаж на „Камчия“ се връща на практика на миноносеца „Дръзки“. Корабът рядко излиза на плаване, а повече е на вахта във Варненския залив. Никола участва в ремонти на корабната машина и служи като старши на вахта.

Юни – юли – Откомандирован е от Морската полицейска служба и командирован в Морското училище. Участва в подготовката на Юбилейния сборник на училището и в литературната програма на тържеството. Играе ролята на Странджата във Вазовата пиеса „Хъшове“.

Август – В Юбилейния сборник на Морското училище са напечатани два текста на Вапцаров – „Спомени от миноносците“ и „Марш на 26 випуск“.

Домашния си отпуск прекарва в Банско. С приятелката си А. Мицова няколко дни обикалят Пирин.

Септември – Откомандирован е от Морското училище във Варненската електрическа централа.

Октомври – Нелегалната комунистическа организация във флота го привлича към своята дейност. Димитър Моллов се опитва да го вербува за член на БРП.

Във варненската партийна организация има провал и Д. Моллов е арестуван. Вапцаров предлага план за бягство в СССР с кораба „Строги“. По липса на доказателства Моллов е освободен.

Ноември – Отново е командирован в Дунавската полицейска служба.

Декември – Засилва се интересът на Вапцаров към политическата литература и към живота в СССР.

1932

Януари – Прекарва ваканцията в Банско. Умира приятелят му от детинство Милче Хаджирадонов. Вапцаров е съкрушен и произнася на погребението изключително прочувствена реч, която поразява всички присъстващи.

Април – Откомандирован е от Дунавската полицейска служба в Учебната работилница във Варна. След това е командирован в Българското търговско параходно дружество. Постъпва като стажант-механик на кораба „Бургас“.

Пътува за Цариград, Александрия, Хайфа, Порт Саид. Правят му впечатление социалните контрасти, мизерията, проституцията. По-късно споделя впечатленията в репортажите „Ключът на Суец“, „За силно впечатлителните – вход забранен“, „В открито море“.

Май – На път за родината параходът „Бургас“ спира във Фамагуста, на остров Кипър, минава край остров Митилин (Лесбос), отбива се на остров Марма. Вапцаров продължава да работи в Учебната работилница във Варна.

Юни 14 – Завършва военната си служба с чин офицерски кандидат.

Юни 16 – Получава диплома за завършено образование в Морското училище с право да работи като среден машинен техник.

Във варненската бирария „Грозд“, на банкета по случай завършването на випуска Вапцаров произнася смела реч срещу фалша на казармените порядки. Приятелите му се боят, че може да бъде арестуван. Същата вечер заминава за Банско.

Търси работа. Баща му, който е приятел с редактора на в. „Зора“ Д. Крапчев, му издейства да стане сътрудник на вестника. Изпратената от Вапцаров статия очевидно е прекалено критична и начинанието се осуетява.

Юли – Постъпва като огняр в дъскорезницата на книжно-мукавената фабрика в с. Кочериново.

Август – Запознава се с бъдещата си съпруга Бойка Димитрова, когато заедно с група студенти от Горна Джумая (Благоевград) е дошла на събор в с. Бараково. Вапцаров рецитира пред младежите стихове на Лермонтов, Пушкин, Яворов, а също и свои творби.

Октомври – Участва в любителската театрална трупа на фабриката в Кочериново. Пише любовно писмо на Бойка.

Декември – Репетира пиесата на Й. Йовков „Милионерът“. Отива в София, където се среща с Бойка и празнуват заедно със студентите от Горна Джумая 8 декември – празника на академичната младеж.

1933

Януари – Заедно с Бойка и сестра ѝ посрещат Нова година във Военния клуб в Горна Джумая.

Февруари – Често ходи в Горна Джумая, за да се среща с Бойка.

Март – Йонко Вапцаров е отвлечен от хората на Ив. Михайлов, който вижда в негово лице конкурент за властта във ВМРО.

Април – май – Вапцаров търси връзки с комунистическата партия. Заминава за София, за да говори с приятели на баща си, които да помогнат за освобождаването му.

Август – Край Горна Джумая хората на Ив. Михайлов стрелят срещу Никола, но не го улучват и той успява да избяга.

Септември – октомври – Установява връзка с БРП. Околийският комитет на партията в Дупница му възлага да образува нелегална партийна група във фабриката. Приет е за член на БРП.

Октомври – ноември – Пристига в София, за да узнае нещо за съдбата на баща си, за когото се говори, че е убит от михайловистите.

Декември – Радва се, че Лайпцигският съд е оправдал Г. Димитров и неговите съподсъдими.

1934

Януари – Често ходи в Горна Джумая, за да се среща с Бойка.

Февруари 3 – Вапцаров преминава в лоното на източноправославната църква, за да може да сключи брак с Бойка.

Февруари 11 – Двамата сключват църковен брак в с. Бараково.

Март – Вапцаров съчетава работата си във фабриката с активна театрална дейност в самодейната трупа в с. Кочериново.

Април – Критично е настроен към дотогавашното си поетическо творчество. Усеща, че е натрупал житейски опит, но му е трудно да го изрази в стихотворна форма, която да задоволява собствените му естетически изисквания.

Април 26 – Хасковският вестник „Сирена“ публикува стихотворението му „Писмо“ (първия вариант).

Май 12 – С голяма болка възприема вестта за самоубийството на поета Н. Ракитин.

Май 19 – В България е извършен военен преврат. ВМРО е поставено извън закона.

Юни – Йонко Вапцаров е освободен. Близките се събират да празнуват в квартирата на Никола и Бойка в Кочериново. Здравето на Йонко е тежко увредено от побоя и инквизициите, на които е бил подложен от михайловистите.

Юли – Установени са дипломатически отношения между България и Съветския съюз. Никола посреща с голяма радост този политически акт.

Август 17 – В Москва е открит Първият весъюзен конгрес на съветските писатели. Никола следи всичко, което се появява в печата за това събитие.

Септември – Художникът К. Щъркелов, близък приятел на Йонко Вапцаров, подарява на младото семейство четири свои картини. Никола е много щастлив от този подарък. Участва в организиране на нелегални събрания и разпространяване на забранени вестници и художествена литература.

Октомври – Изнася в с. Рила сказка на тема „Трагедията на Яворов и Лора“ и пожънва голям успех всред състоящата се от селяни и работници аудитория.

Навършват се 18 години от гибелта на Д. Дебелянов. Никола рецитира пред съпругата си негови стихове и дълго говори за Дебеляновата поезия.

В Марсилия Владо Черноземски убива сръбския крал Александър и френския министър Луи Барту. Никола се възхищава от умението на легендарния стрелец, за когото се знае, че на времето си в Пирин, от голямо разстояние, е изписвал с куршуми името си върху кората на някое дърво.

Продължава да се занимава с постановка на театрални представления, в които и сам играе.

Ноември – Усилено пише стихове. Започва да работи над своята драма „Вълната, която бучи“.

Декември – Фабриката в Кочериново прекратява работа поради липса на средства. Вапцаров председателства протестно събрание и от името на работниците съставя изложение до директора на труда при Министерството на народното стопанство. Оглавява делегация, която отива в София, за да протестира пред властите. Постигнат е частичен успех – фабриката продължава да работи, но надниците са намалени.

1935

Януари – За Нова година родителите на Никола гостуват на младото семейство в Кочериново. Атмосферата е уютна. Обсъжда се прочетеното в ежедневниците и в литературната преса. Йонко разказва интересни случки и преживявания, свързани с изтъкнати обществени и културни дейци, които познава отблизо.

Никола се възмущава от пошлостта на шлагерната музика и се кани да изнесе на тази тема сказка в читалището на съседното с. Рила. Афишите са разлепени, но по нареждане на Дупнишката полиция, начинанието е осуетено.

Никола се възхищава от романа на К. Петканов „Морава звезда кървава“ и от хумористичните разкази на Чудомир, които чете във в. „Зора“.

Февруари – март – Събира и препрочита пиеси от български и чуждестранни автори. Работи върху своята драма „Вълната, която бучи“.

Април – С голям интерес прочита книгата на Св. Минков „Дамата с рентгеновите очи“. Впоследствие се сприятелява с писателя и следи всичко, което той публикува.

Май – Във фабриката в Кочериново се учредява профдружество на Българския работнически съюз и Вапцаров е избран за негов председател.

Възхищава се от поезията на Т. Траянов и казва: „От Траянов всеки поет може много да научи, и особено от неговия „Пантеон“.“

Юни – Поръчва си по пощата няколко броя от Възпоменателния лист за Хр. Смирненски, отпечатан по случай 12-годишнината от смъртта на поета.

Във в. „Заря“ започва публикуването в подлистник на романа „Златният телец“ от И. Илф и Евг. Петров. Никола и Бойка с нетърпение следят броевете на вестника и четат романа.

Вапцаров усилено работи над драмата „Вълната, която бучи“. Чете откъси от нея пред работници от фабриката, за да провери дали творбата му съумява да изрази техните вълнения.

Август – В Москва заседава VII конгрес на Коминтерна, на който основен доклад изнася Г. Димитров. Екземпляри от доклада по конспиративен път се предават на Вапцаров, да ги разпространява.

Вапцаров участва в окръжната конференция на БРП в местността Фенерка. Окръжният комитет на партията му възлага да отговаря за партийната работа не само в с. Кочериново, но и за работата сред трудещите се от всички обекти на Акционерно дружество „Гранитоид“, разположени по течението на Рилска река. Включен е в състава на Районния комитет в с. Стоб.

Октомври – Драмата „Вълната, която бучи“ е преписана на чисто. Първоначалното ѝ заглавие е „Деветият вал“, взето от известната едноименна картина на Айвазовски.

Йонко е дал под съд своите похитители. Никола присъства на делото, което се води от военнополеви съд в читалището на Горна Джумая. Прокурорът иска смъртно наказание за голяма група подсъдими.

Някои от похитителите са осъдени на 15 години, а Ив. Михайлов – на доживотен затвор (задочно). По време на процеса Йонко получава сърдечна криза и с кола е откаран в болница в София.

Никола е делегат на Учредителния конгрес на казионния Български работнически съюз, проведен в столицата. Той успява да се свърже с представители на профопозицията. Изказването му на конгреса спомага в резолюцията да залегнат справедливи искания, които впоследствие стават основа за борбата срещу безработицата.

Посещава Г. Караславов и му занася пиесата си – за мнение.

Ноември – Проявява особен интерес към поезията на Н. Хрелков. Рецитира неговата „Балада за трите сестри“, която е напечатана във в. „Кормило“.

Декември – Много му харесват разказите на Чудомир, които редовно чете във в. „Зора“. Чете на съпругата си страници от книгата на Р. М. Рилке „Повест за любовта и смъртта на корнета Кристоф Рилке“ (в български превод) и се възхищава от стила на поета.

1936

Януари 4 – На Никола и Бойка Вапцарови се ражда син, когото кръщават Йонко. Бащата поема новороденото с думите: „Голям пътешественик, татювото, ще станеш. Бързо се яви на бял свят, не мъчи дълго майка си.“

В Кочериново пристига Елена Вапцарова, за да бъде в помощ на семейството.

Януари – февруари – Наред с грижите около бебето Никола с вълнение следи политическите събития – войната в Абисиния, борбите за Народен фронт във Франция, Испания, Австрия.

Март – Преписва на чисто стихотворенията си, които смята за най-хубави, най-завършени.

Април – По профсъюзна работа заминава за София, където се среща и с леви писатели. Участва в конференция, организирана от Централния комитет на Работническия съюз.

Май 1 – Говори на събрание по случай Празника на труда във фабриката в Кочериново.

Май – първата половина – Говори на голям митинг пред работниците от всички предприятия, разположени по коритото на Рилска река. След пламенна реч срещу експлоатацията на труда от страна на капитала е арестуван в Рилския манастир. След бурен протест на работниците и за да не се изложат пред пребиваващите в манастира чужденци, властите са принудени да го освободят.

Използва първомайските събрания, за да предава нелегални инструкции на БРП.

В машинното отделение на фабриката става експлозия. Човешки жертви няма, няколко души са контузени. Вапцаров е трябвало да бъде на смяна, но понеже е имал работа в Горна Джумая, заместван го е друг техник.

Уволнени са няколко техници и огняри, между които и Вапцаров. Той заминава за София, да си търси работа. Преди това работниците му организират тържествено изпращане в салона на фабриката. Присъстват само 20–30 души, тъй като по-голямата част от онези, които го обичат, се боят от уволнение.

Май – втората половина – Семейство Вапцарови се установява в София, на ул. „Люлин“ 22, в една схлупена квартира. По цели дни Никола обикаля предприятия, учреждения и приятели, за да търси каквато и да е работа. Нощем усилено пише стихове.

Приет е за член на Метало-машинното работническо сдружение при Българския работнически съюз. Необходима формалност за постъпване на работа. (Поради голямата безработица организираните членове на Съюза имат преимущество.)

Намира си работа като трамваен техник, но ръководството научава, че е комунист, и назначаването му се осуетява.

На 17 май във в. „Кормило“ е отпечатано стихотворението му „Родина“. Редколегията е посъветвала автора да си избере псевдоним. След дълги колебания поетът приема предложението на О. Василев и стихотворението е подписано с името „Никола Йонков“.

Юли 1 – Във в. „Кормило“ публикува стихотворението „Горки“, посветено на смъртта на големия руски писател. Гледа съветския филм „Цирк“ и с голям възторг разказва за него.

Юли 18 – Започва Испанската гражданска война – събитие, на което по-късно Вапцаров ще посвети цикъла „Песни за една страна“.

В края на юли заболява и умира шестмесечният син на Вапцаров. Семейството няма пари за погребението. Художникът Б. Ангелушев дава 500 лв. за ковчег. Детето е погребано на 1 август. Вапцаров го целува по челцето с думите: „Милият! Ударник щеше да ми стане той, ударник!“

Август – Бащата на Вапцаров пристига в София, да се лекува. Той упреква двамата си синове, че са изпаднали в нищета заради политическите си убеждения.

Никола постъпва на работа като машинист в мелницата на братя Бугарчеви в Индустриалния квартал на София.

Септември – Семейството се премества да живее на ул. „Върбица“ 4, защото квартирата е по-близо до местоработата на Никола. Винаги когато в Народния театър се играе нова пиеса, а Вапцаров е на смяна, моли да го заместват, за да гледа представлението, а след това той замества своя колега.

Октомври – Никола е преуморен от работа, разболява се. Напуска мелницата и е назначен като калфа шлосер в жп депото в София.

Бойка започва работа в Българската земеделска и кооперативна банка.

Никола се сближава с леви писатели и художници.

Преназначен е на щатна длъжност локомотивен огняр в жп депото в София, а същевременно поддържа парното отопление на Министерството на железниците и телеграфите на ъгъла ул. „6 септември“ и ул. „Гурко“. Занимава се с обществено-партийна работа.

Ноември – В дома на Вапцаров се събират нелегални. Четат се решенията на VI разширен пленум на ЦК на БРП.

Присъства на откриването на Десетата обща художествена изложба и се възхищава от творбите на своите приятели и съидейници: Б. Ангелушев, Ст. Сотиров, Ал. Жендов, Ив. Фунев, Н. Шмиргела, В. Емануилова и др.

Решава да участва в анонимния конкурс на сп. „Летец" за литературна творба с въздухоплавателен сюжет.

Ноември – декември – За Никола и Бойка е истински празник ходенето на театър. Късат от залъка си, за да гледат всяка нова пиеса в Народния театър и в новооткрития Художествен театър. За да си купят подходящи дрехи, Никола залага фотоапарата си.

Декември – Работи върху стихотворението „Романтика", за да участва в конкурса на сп. „Летец".

Чете с увлечение съветска поезия и проза. Посещава няколко пъти откритата в София изложба на съветската графика.

Присъства на погребението на проф. Ас. Златаров, в което участват десетки хиляди души и което се превръща в грандиозна демонстрация срещу личния режим и липсата на парламентарна демокрация в България.

Декември 30 – занася стихотворението „Романтика" в редакцията на сп. „Летец", за да участва в конкурса.

Бойка, както и всички надничари в Българската земеделска и кооперативна банка, са предупредени, че от Нова година са освободени от работа.

1937

Януари 1 – Никола и Бойка прекарват новогодишния празник у Б. Ангелушев сред близки и приятели: Ал. Жендов, Б. Дановски, Ст. Сотиров, А. Колушева, В. Емануилова, М. Георгиева и др.

Януари 7–8 – За първи път след тригодишен брак Никола и Бойка си правят сватбена снимка във фотоателие „Изкуство" на братя Рашеви.

Никола работи като огняр на маневрен локомотив на жп гара София и понякога замества огняря на парното отопление в Министерството на железниците и телеграфите. Включва се в нелегалната партийна организация в депото.

Февруари 23 – Семейство Вапцарови празнуват Деня на съветската армия. На гости са поканени Ал. Жендов, Хр. Радевски, Б. Ангелушев и съпругата му Герда. Никола рецитира стихове от съветски поети и най-много от Вл. Маяковски. Рецитира и своето стихотворение „Ти помниш ли морето и машините", което прави силно впечатление на присъстващите.

Февруари 27 – В бр. 246 на в. „Нова камбана" е публикувано Вапцаровото стихотворение „Пушкин", посветено на 100-годишнината от гибелта на поета. Подписано е: Никола Йонков. В същия брой на вестника е публикувана и рецензия за стихосбирката „Пулс" на Хр. Радевски. Подписана е: Никола Вапцаров.

Март – Никола присъства на вечеринка на банскалии в салона на столичното кино „Култура". Актрисата М. Колчакова рецитира част от поемата на Д. Молеров „Жална ми бабо, послушай" и Вапцаровото стихотворение „Родина".

Никола гледа в Народния театър комедията на Молиер „Тартюф". Възхищава се от великолепния превод на Ас. Разцветников и от играта на Кр. Сарафов. Впоследствие често възстановява по памет и рецитира сцени, диалози, монолози от Молиеровата пиеса.

Март – април – Разболява се, получава кръвоизлив в белите дробове. Лекува се с по-силна храна и дълго време е принуден да си почива.

Април 4 – Присъства на утрото, посветено на съветския театър, което се провежда в кино „Славянска беседа". Слово произнася пълномощният министър на СССР в София Ф. Разколников.

Доклад изнася актьорът Г. Стаматов. В рецитала участват изтъкнати наши певци и актьори.

Април – Вапцаров решава да участва в конкурса на сп. „Сердика“ за написване химн на София.

Присъства на пролетната вечер, организирана от Съюза на българските писатели в салона на Военния клуб. Там са дошли видни творци на литературата и изкуството.

Няколко пъти посещава Третата пролетна изложба на новите художници, в която участват негови приятели и творци, чиито произведения цени.

Април – средата – Научава, че е спечелил конкурса на сп. „Летец“. От 114 представени стихотворения и разкази са наградени само три: „Самолет“ на Н. Марангозов, „Романтика“ на Н. Вапцаров и „Вихър“ на Вл. Владимиров.

Април 19 – Бойка постъпва като стажант книговодител в застрахователния отдел на Българската земеделска и кооперативна банка.

Април 20 – Никола и Бойка гледат съветски филми в софийските кинотеатри. Най-силно впечатление им прави филмът балет „Бахчисарайски фонтан“ (по едноименната поема на Пушкин).

Април – май – Никола чете репортажната книга на Св. Минков „Мадрид гори“. Вълнува се от всичко, свързано с Испанската гражданска война, и пише стихотворението „Испания“.

БРП тайно изпраща доброволци, които да се сражават на страната на Испанската република. Вапцаров също е въодушевен от идеята да замине за Испания като доброволец, но здравословното му състояние е лошо. Преди два месеца е получил кръвоизлив в белите дробове.

Май – Спечелването на конкурса на сп. „Летец“ му вдъхва увереност в собствените литературни възможности. Пише радиопиесата „Бент“.

Май – юни – Следи с интерес всички материали в печата по случай 40-годишнината от убийството на Ал. Константинов. С голямо внимание чете възпоменателните листове за Хр. Ботев и П. П. Славейков.

По поръчение на БРП прави опит да постъпи в редакцията на в. „Железничарски подем“, където се предвижда нова щатна бройка, за да се създаде притурка „Вестниче за железничарските деца“. В тази връзка проявява интерес към литературата за деца и юноши.

Юни – Спечелва конкурс на Радио София с радиопиесата си „Бент“. Получава втора награда (1000 лв.). Първа награда не е дадена. Вълнува се от полета на съветските летци Чкалов, Байдуков и Беляков от Москва през Северния полюс до Сан Франциско.

Участва с две стихотворения („Неспирно напирай, разраствай“ и „Огромен град със звезден покрив“) в конкурса на столичната община за химн на София.

Юли – Във в. „Железничарски подем“ публикува първа част от поемата си „Влак“.

В съответствие със съответната наредба на Министерството на железниците и телеграфите Никола и Бойка Вапцарови получават карти за безплатно пътуване по БДЖ (три пъти годишно).

Никола е на почивка при родителите си в Банско.

Август – Завръща се в София. Гледа няколко пъти съветския филм „Чапаев“ в кино „Модерен театър“. Заявява: „Пред този филм бледнеят всички американски филми, от които съм се възхищавал досега.“

Обявен е резултатът от конкурса на столичната община за химн на София. Не е одобрен нито един от представените текстове. При повторно проведения конкурс наградата получава стихотворението на Ас. Разцветников.

Септември – Няколко пъти гледа в кино „Култура“ филма „Сън в лятна нощ“ по пиесата на Шекспир, постановка на големия немски режисьор Макс Райнхард. С възхищение обсъжда филма.

Октомври – Посещава XI обща художествена изложба. Особено му харесват творбите на Н. Балкански, В. Стайков, В. Емануилова, Ив. Фунев и др.

Продължава тежката работа на огняр, въпреки влошеното си здравословно състояние (има опасност от откриване на каверна). Близките му го съветват да се възползва от връзките на баща си и да премине на по-лека работа в Министерството на железниците и телеграфите, но той отказва. За него е немислимо да дезертира от своите събратя по класа.

Умира Й. Йовков, от чието творчество Вапцаров се възхищава заради способността му да прониква в човешката душа и особено в душите на обикновените трудови хора. (Като млад е играл ролята на Андрей в Йовковата пиеса „Боряна".)

Преминава от резервен жп огняр на работа като постоянен огняр на локомотив.

Увлича се от идеята да издаде поемата си за деца „Влак" като отделна книга. Дори се обръща към Н. Шмиргела да му нарисува корица и илюстрации. По много причини изданието не е осъществено. Може би решаващо значение има фактът, че повечето му приятели и литератори не харесват поемата.

Декември – Пише стихотворението „Бодри осъмвайте, родни села", за да участва в конкурса на в. „Банков съюз" за написване на съюзен марш.

Гледа няколко пъти в столичното кино „Капитол" съветския филм „Тринадцать".

Научава, че не е спечелил конкурса за марш на Българската земеделска банка.

1938

Януари – Вълнува се от кръвопролитните сражения в Испанската гражданска война, за които съобщава в. „Заря". Пише стихотворението „Песен на другаря" от цикъла „Песни за една страна".

Посещава тържествената изложба на френската книга в аулата на Соф. университет „Св. Климент Охридски" – събитие, възприето с интерес от цялата културна общественост.

Присъства на тържествено утро в Народния театър, организирано от Съюза на артистите с благотворителна цел. Приходите са предназначени за издирване и възстановяване на гробовете на големи наши актьори.

Чете няколко свои стихотворения за Испания на Мл. Исаев, който възторжено се отзовава за тях.

Февруари – Гледа в кино „Славянска беседа" първата серия на съветския филм „Петър Първи" – по романа на Ал. Толстой, и си купува току-що излезлия на български втори том на романа.

Март – Тежко преживява Московските процеси срещу видни съветски държавни дейци, обвинени в саботиране на стопанството и в шпионаж.

Присъства на публичното предизборно събрание в салона на кино „Модерен театър", когато изтъкнатият политик Ал. Малинов умира на трибуната от разрив на сърцето.

Гледа в Народния театър Шекспировата драма „Венецианският търговец" в постановка на Хрисан Цанков.

На парламентарните избори гласува за кандидатите, които ратуват за възстановяване на Търновската конституция.

Април – Присъства на една от сказките на проф. М. Попов „Наследственост, раса и народ" във Военния клуб.

Май 1 – Участва в организираната от Българския работнически съюз манифестация. На нея представителите на профопозицията, сред които е и Вапцаров, издигат лозунги за 8-часов работен ден, 36-часова седмична почивка, колективен трудов договор.

Май – Гледа в Народния театър „Хъшове" от Ив. Вазов. Възхищава се от К. Кисимов в ролята на Странджата.

Юни – Присъства на тържественото утро в Народния театър по случай 45 години писателска дейност на К. Христов.

Юни – юли – Пише много от стихотворенията, които по-късно ще влязат в книгата „Моторни песни".

Септември – Среща се с млади писатели – предимно деца на български бежанци от Македония, за да организира македонски литературен кръжок. Това е инициатива на БРП, възложена на критика В. Александров.

Октомври – Подава заявление за постъпване на работа в Държавния екарисаж в София.

На едно от първите заседания на Македонския литературен кръжок изнася доклад, в който ратува за художествен реализъм, за постигане на органична връзка между изкуството и живота.

Посещава Изложбата на съветската книга в аулата на Соф. университет. Впечатлен е от големите тиражи на художествената литература – руска и преводна.

Постъпва на работа като техник в Държавния екарисаж.

Посещават с Бойка току-що открития киносалон „Балкан" на бул. „Дондуков" и гледат филма „Графиня Валевска" с Грета Гарбо и Шарл Боайе.

Ноември – В дома на Вапцарови на ул. „Тимок" се провежда заседание на Македонския литературен кръжок. Никола изнася реферат върху две стихотворения на Ангел Жаров (М. Сматракалев).

Продължава абонамента си за библиотека „Световни автори", която и той, и съпругата му четат с увлечение. В Дом музей „Н. Вапцаров" в София се съхраняват някои от тези томове: Кн. Хамсун, Р. Ролан, Дж. Голзуърди, С. Моъм, А. Бордо, Ж. Дюамел и др.

Прехвърля членството си от партийната организация на жп депо – София, в партийната организация на Екарисажа.

Гледа документалния филм „Блокада" – за трагичната съдба на Испанската република.

Декември – Чете във в. „Заря" последните новини от Испания.

1939

Януари – Посещава Общата изложба на Съюза на дружествата на художниците в залите на Държавната художествена галерия. Участват със свои творби повече от 200 художници.

От Банско пристига тежко болен баща му Йонко и постъпва на лечение в Александровската болница при своя приятел проф. д-р Моллов.

На 17 януари бащата на Вапцаров умира. Опелото е извършено в Евангелистката църква на ул. „Солунска" в София. Поради големите снегове и прекъсналите съобщения с Банско Елена не успява да присъства на погребението на своя съпруг.

Никола купува новото издание на „Записки по българските въстания" от З. Стоянов. Всички вкъщи – Никола, Бойка, братът Борис – се редуват да четат книгата в зависимост кой в кое време на деня има свободно време.

Февруари – Присъства на юбилейното честване на актьора Ст. Киров в зала „България".

Посещава изложба на френското изкуство в Държавната художествена галерия.

Присъства на юбилейния рецитал на любимия си актьор Ив. Димов.

Гледа съветския филм „Александър Невски" в кино „Глория".

Април – Чете с интерес възпоменателния лист за д-р Кр. Кръстев, издаден в Кюстендил по случай 20-годишнината от смъртта на големия литературен критик.

Чете вестник „Дъга", посветен на 60-годишнината от гласуването на Търновската конституция, където са препечатени речите на П. Р. Славейков и П. Каравелов, произнесени на Учредителното събрание.

С приятели от Македонския литературен кръжок гледа в кино „Европа палас" английския филм „Пигмалион" по едноименната пиеса на Бърнард Шоу.

Май – На литературно четене актрисата Иванка Димитрова рецитира с голям успех Вапцаровото стихотворение „Писмо" (от испанския цикъл).

Вапцаров присъства на възпоменателно утро по случай 125 години от рождението на Т. Шевченко. Тържеството е организирано от Българо-съветското дружество и се провежда в кино „Славянска беседа".

Дава идея да се построи баня за работещите в Държавния екарисаж и участва в построяването ѝ.

Чете в сп. „Златорог" откъс от поемата на Н. Марангозов „На повратки в село". По-късно, след излизането от печат на цялата поема, пише рецензия за нея.

Юни – Присъства на организираното в „Алианс франсез" от Дружеството на новите художници събрание по случай 100 години от рождението на Пол Сезан. След това разглежда изложбата от цветни репродукции от картини на Сезан в галерия „Аксаков".

Юли – Присъства на погребението на Г. Бакалов.

Август – Македонският литературен кръжок се събира, за да отбележи годишнина от Илинденското въстание.

Заедно с Бойка, А. Попов и други приятели Вапцаров заминава на почивка в Банско, изкачва се на Елтепе. Пише стихотворението „Елтепска".

По повод сключения между Германия и Съветския съюз договор за приятелство и ненападение казва на Мл. Исаев: „Знаеш ли, с разума си го приемам. Виждам – историческа необходимост. Знам, че не ще е дълготраен и ненарушим, но засега е безусловно необходим. И все пак сърцето ми не го приема, бунтува се."

Септември – Присъства на възпоменателното утро по случай 50 години от смъртта на З. Стоянов, организирано от Съюза на писателите в залата на БАН.

Отива на представлението на Яворовата пиеса „Когато гръм удари, как ехото заглъхва", с която се открива сезонът на Народния театър.

Включва се активно в работата на партийната организация в Индустриалния квартал на София.

Октомври – Гледа в Народния театър новата постановка на „Дивата патица" от Х. Ибсен – режисьор Н. О. Масалитинов.

Г. Караславов настоява Вапцаров да издаде стихотворенията си в отделна книга. Първоначалното поетът отказва, но след като и Караславов, и други приятели продължават да настояват, решава да се вслуша в съвета им. За целта започва да преписва в една тетрадка със сиви корици стихотворенията си, които смята за най-хубави.

На служебната пишеща машина в Екарисажа Вапцаров преписва на чисто стихотворенията за бъдещата си книга, за да ги даде за мнение на приятелите си.

Октомври – ноември – На партийно събрание ръкописът на „Моторни песни" е четен и одобрен от членовете на БРП. Взема се решение книгата да се отпечата и да се разпространи като актив на компартията.

Ноември – Вапцаров е приет за член на Дружеството на българските техници със средно образование, а впоследствие е избран и за негов подпредседател.

Присъства на възпоменателното утро в кинотеатър „Роял" по случай 25-годишнината от самоубийството на П. К. Яворов.

Ноември – декември – На събрание на Македонския литературен кръжок ръкописът на „Моторни песни" получава горещо одобрение.

Декември – Бойка сключва с Българска земеделска и кооперативна банка заем от 4000 лв. – необходими за отпечатването на книгата.

Приятелите на поета Ал. Жендов, Ст. Сотиров и Н. Шмиргела му предлагат различни проекти за корица на стихосбирката и той се колебае кой да избере. Когато и Б. Ангелушев предлага свой проект, всички го оценяват като най-сполучлив и въпросът е решен.

1940

Януари – втората половина – Книгата „Моторни песни“ излиза от печат. Поради намесата на цензурата отпаднали са едно стихотворение („Испания“) и финалните два стиха на „Огняроинтелигентска“. Когато подарява с автограф книгата си, Вапцаров добавя на ръка във финала на „Огняроинтелигентска“ думите „за свобода“. А също така поправя печатните грешки в стихотворенията „Завод“ и „Любовна“.

Януари – февруари – Вапцаров е избран за председател на машинната секция в Дружеството на българските техници със средно образование.

Февруари 4 – Присъства на голямото тържествено утро по случай 125 години от рождението на М. Ю. Лермонтов, организирано от Българо-съветското дружество в зала „България“. На тържеството присъстват видни политици, министри, университетски учени, писатели, артисти, журналисти и много граждани.

Февруари – средата – Вапцаров влиза в нелегалното ръководство на профопозицията в Дружеството на средните техници със средно образование.

Февруари 14 – Във в. „Дъга“ се появява статията на Г. Караславов „Нови имена в литературата ни“. В нея се говори за младите писатели П. Вежинов, Ем. Станев, П. Славински и Н. Йонков.

Февруари – краят – Стихотворението на Вапцаров „Доклад“ е предмет на обсъждане в Македонския литературен кръжок.

В сливенския вестник „Правда“ е публикувана рецензията за „Моторни песни“ от Петър Мирин (псевдоним на Петър Семерджиев).

Март 12 – Вапцаров пише писмо на майка си, за да разбере мнението ѝ за „Моторни песни“.

Април – Разглежда изложбата базар по случай Седмицата на българската книга в аулата на Соф. университет.

Май 4 – Във в. „Заря“ излиза рецензия за „Моторни песни“, написана от А. Жаров (псевдоним на М. Сматракалев от Македонския литературен кръжок).

Май – втората половина – За да бъде отбелязана паметта на Гоце Делчев, в Македонския литературен кръжок е поставена задача всеки да напише творба за Илинденското въстание. Вапцаров започва да пише „Илинденска“.

Май – краят – Премества се на ул. „А. Кънчев“ 37. За първи път се сдобива с по-слънчево и по-удобно жилище, с баня. Това е последната квартира на Вапцаров.

Юни – Участва в организирана от РМС екскурзия на Витоша по случай Ботевите тържества.

Юли – Присъства заедно с Бойка на годишния акт на Държавната музикална академия в зала „България“.

В дома на Вапцаров с интерес се чете книгата „Теория на литературата“ от съветския литературовед Л. Тимофеев.

Юли 11–15 – Вапцаров участва в конгреса на съюза „Морски техник“ във Варна.

Във варненския вестник „Завой“ излиза рецензия на Д. Митрев за книгата „Моторни песни“.

Във в. „Врачанско слово“ излиза рецензия на Ал. Муратов за „Моторни песни“.

Август – Вапцаров гледа в София два мача между футболни отбори на СССР и България, завършили с победа на съветските футболисти.

Септември – По повод освобождението на Южна Добруджа записва в бележника си: „И тази блага вест като херувимска песен се понесе (Вестта за Добруджа)“.

Във в. „Технически глас“ излиза рецензия за „Моторни песни“, написана от електротехника К. Филипов.

Вапцаров напуска Екарисажа и постъпва като машинен техник в Изпитателната станция при Министерството на благоустройството. Това става по енергичното настояване на негови другари работници, които искат да му осигурят по-спокойна и по-хигиенична служба.

Октомври – Често се отбива в кафене „Средец“, за да се среща с приятели – писатели и журналисти, и да си разменят новини.

Ръководи събрание на машинната секция при Съюза на техниците със средно образование. В дневния ред е въпросът за повишаване на заплатите.

В салона на дружество „Славянска беседа“ се провежда вечер на младата българска поезия. На нея биват рецитирани и стихове на Вапцаров.

Ноември – По решение на БРП поетът заминава за Банско, за да агитира в полза на т.нар. Соболева акция – съветско предложение за сключване на пакт за приятелство и взаимопомощ между СССР и Царство България.

Напуска работата в Изпитателната секция.

Пътува за Банско, за да изпълнява партийни поръчения, среща се с местни ръководства на БРП и разгръща в Разложкия край широка пропагандна дейност в полза на Соболевата акция.

Декември 12 – Арестуван е в родната си къща в Банско. Направен е обиск, при който са иззети стихотворението „Селска хроника“ и писмо от София, от което става ясно, че е бил натоварен да агитира за българо-съветския пакт.

Освободен е до завършване на прокурорското разследване, но е под полицейско наблюдение.

Декември 29 – По нареждане на полицията напуска Банско и се завръща в София.

1941

Януари – Заради участието му в Соболевата акция срещу него е заведено следствено дело.

Започва да излиза вестник „Литературен критик“.

Февруари – Вапцаров е разпитан от съдия-следовател при Софийския областен съд. Внася парична гаранция, за да не бъде задържан до гледане на делото.

Февруари – средата – Поканен е да влезе в редколегията на в. „Литературен критик“, който от бр. 6 се превръща в легален орган на ЦК на РМС, имащ задачата да подкрепя начинаещи литературни творци в условията на политическа цензура. Другите членове на редколегията са: Ем. Шекерджийски, Ф. Филипов, В. Воденичарски. Първото заседание се провежда в квартирата на Вапцаров на ул. „А. Кънчев“ 37.

Февруари 27 – Предварителното следствие приключва. Следователят от Софийския областен съд изпраща преписката по делото срещу Вапцаров на прокурора на Горноджумайския съд.

Март 2 – Вапцаров е делегат на XX конгрес на Съюза на българските техници със средно образование. Избран е за член на редакционния комитет на в. „Технически глас“.

Март 7 – Изготвен е обвинителен акт.

Март 29 – Решено е съдебното дело срещу Вапцаров да се гледа в град Неврокоп.

Април – Бойка сключва заем за 5000 лв. от ведомствената каса на Българската земеделска и кооперативна банка, за да купи пишеща машина на Вапцаров. Машината е „Хермес бейби“ – най-евтината марка. Инициативата е на близките, тъй като почеркът на поета е трудно четим.

Май – Вапцаров се занимава с редактирането на в. „Литературен критик“, осигуряването на материални средства за хартия, печат и т.н. Пише стихотворения.

Юни – Арестуван и отведен в Разлог. Затворен е в Разложкото околийско полицейско управление и прекарва там няколко денонощия. След това по етапен ред е изпратен в гр. Годеч, където е интерниран за три месеца. Пише стихотворението „Не, сега не е за поезия“.

Юни 22 – Нацистка Германия нападна Съветския съюз. Вапцаров с тревога следи настъплението на германската армия.

Септември – Срокът на интернирането е изтекъл и Вапцаров се завръща в София.

Военната комисия при ЦК на БРП взема решение Вапцаров да бъде привлечен като сътрудник на комисията за изпълняване на опасни конспиративни задачи.

В съставената от Л. Станчев и Р. Мутафчиев антология „Македония в песни“, издадена от авторитетното издателство „Т. Ф. Чипев“, са включени две стихотворения на Вапцаров. Те са взети от книгата „Моторни песни“. Има и бележка за автора.

Октомври 17 – Неврокопският областен съд разглежда делото срещу Вапцаров и го оправдава по предявените обвинения по чл. 7 от ЗЗД. Бойка чака дете.

Октомври – втората половина – От мобилизирани в армията сподвижници Вапцаров се снабдява с оръжие за бойните групи.

Присъства на тържественото утро във Военния клуб по случай 25-годишнината от гибелта на Д. Дебелянов.

Ноември – началото – Пристигналият нелегално от СССР полковник Цв. Радойнов става ръководител на военната комисия при ЦК на БРП. ЦК взема решение Вапцаров да стане негов помощник, защото като техник може да бъде полезен при изготвяне на взрив, боравене с оръжие и т.н. Една от първите му задачи е да осигури нелегални квартири.

Ноември – средата – Занимава се с набавяне и укриване на оръжие, взривни вещества и запалителни бомби.

Декември – Никола и Бойка гледат в кино „Европа палас“ френския филм „Клетниците“, който много им харесва.

Никола празнува именния си ден вкъщи с Бойка, Цв. Радойнов, А. Попов.

Пише стихотворенията „Хроника“, „Антени“, „Ще бъда стар, ще бъда много стар“.

Бойка сключва заем за 6000 лв. от ведомствената каса на Българската земеделска и кооперативна банка, в която е служителка. Парите са за нуждите на семейството и за конспиративната работа на военния център при БРП.

1942

Януари – Вапцаров усилено се занимава с нелегална дейност. По нареждане на Цв. Радойнов заминава със специална задача за Варна.

Февруари – Бойка сключва заем от 3200 лв. от банката, в която работи.

Март 1 – Във Варненския в. „Литературни новини“ излиза последното публикувано приживе стихотворение на Вапцаров – „Антени“. Той едва ли е успял да види тази публикация, тъй като е арестуван два дни по-късно.

Март 2 – В книжарница на ул. „Гурко“ Никола открива еднотомник със стихотворения и поеми на Вл. Маяковски, който струва 300 лева. Уговаря се със свой приятел да съберат сумата, за да си купят заедно книгата. За целта си определят среща на другия ден в едно кафене. Вапцаров не успява да дойде на срещата.

Март 3 – Издадена е заповед за Вапцаровото арестуване, подписана от Н. Гешев, началник на отделение А на Дирекция на полицията.

Март 4 – Рано сутринта Вапцаров е арестуван в дома си. Направен е обиск.

Март – април – Разпитван и инквизиран в Дирекция на полицията. Прави опит за самоубийство, като си забива във вената случайно намерено кабърче, но е спасен, за да продължат изтезанията. (Протоколът от разпитите е разсекретен от МВР чак през 1992 г.)

Април – краят – Арестувани са Цв. Радойнов, А. Попов, А. Иванов.

Май – Вапцаров написва първата строфа на стихотворението „Борбата е безмилостно жестока“ и стихотворението „Прощално“, посветено на съпругата.

Юни 26 – Вапцаров е отведен заедно с другите обвиняеми в Софийския централен затвор. Връчен му е обвинителният акт.

Юли 6 – Военнополевият съд разглежда наказателното дело срещу членовете и сътрудниците на ЦК на БРП. Пред съда Вапцаров не се признава за виновен. Той казва: „Не съм убил, не съм откраднал, а съм се борил срещу германците в България.“

Юли 10–13 – Разпитани са свидетелите по делото.

Юли – втората половина – Н. Гешев предлага на Вапцаров да подпише съответната декларация, за да избегне смъртното наказание. Поетът отказва.

Юли 18 – Последни думи на Вапцаров пред съда: „Аз действах с пълното съзнание, че служа като верен син на своята родина. Не се разкайвам. Милост от никого не моля. Моля само да бъдат оправдани другарите ми, които нямат никаква вина (...) Аз се борих за щастието на моята родина, готов съм да умра за нея!“

Юли 23 – Произнесена е присъдата: Антон Иванов, Никола Йонков Вапцаров, Атанас Романов, Петър Богданов, Антон Попов и Георги Минчев се осъждат на смърт чрез разстрел в срок от 24 часа, без право на обжалване.

При последното свиждане майката на Вапцаров му съобщава, че са ѝ обещали да я приемат в Двореца и може смъртната присъда да бъде заменена с доживотен затвор. Вапцаров отвръща, че не вярва в царската милост. Ако се направи нещо, нека да е за всичките подсъдими, а не само за него.

Вапцаров се сбогува с майка си и с Бойка: „Мили мои, много грижи ви създадох. Прощавайте! Мамо, аз трябва да умра. Гледай да свикнеш с тази мисъл, успокоявай се с думите на твоя Христос: „Ако житното зърно най-напред не умре, то не може да даде плод.“

На съпругата си Бойка предава едно листче, на което са написани стихотворенията „Прощално“ и „Борбата е безмилостно жестока“.

На същия ден в 21 часа и десет минути Вапцаров и другарите му са разстреляни на Софийското гарнизонно стрелбище.

– – –

1946 – Излиза от печат книгата: Н. Вапцаров. Избрани стихотворения. Предговор и редакция Хр. Радевски. Художник Николай Шмиргела. Това е първото сравнително представително издание на Вапцаровата поезия.

1952 – Световния съвет на мира присъжда на Вапцаров Почетната награда за мир и приятелство между народите (посмъртно). Наградата е връчена от кубинския поет Николас Гилйен на Елена Вапцарова в Банско.

1979 – По решение на Държавния съвет на НРБ е учредена Международна награда за поезия „Никола Вапцаров“, която да се връчва на всеки пет години – на изтъкнати чуждестранни поети и писатели. След десети ноември 1989 г. наградата не е връчвана.

2009 – Стогодишнината от рождението на Вапцаров е включена в календара на ЮНЕСКО.

По решение на управителния съвет на СБП и Общинския съвет на град Банско Международната награда „Никола Вапцаров“ е възстановена.

БЕЛЕЖКИ

Настоящият том включва поезията на Никола Вапцаров и неговата проза, която би могла да бъде подразделена на художествена и литературно-критическа. С увереност може да се твърди, че ако беше поживял по-дълго, Вапцаров – освен като поет – щеше да се развие и като белетрист и литературен критик.

В раздела „Ранни стихотворения“ поместваме само десет от множеството му поетически творби, писани в края на 20-те и началото на 30-те години на миналия век. Включваме онези от тях, в които по-малко личат влиянията от страна на други поети. А освен това са налице характерни идеи, теми и образи, които Вапцаров ще разработи в зрялата си лирика.

В раздела „Художествена и критическа проза“ – за първи път в издание на Вапцарови съчинения – са включени два разказа: „Лудата“ и „Зелените листа на дърветата са замрели“. Те свидетелстват за несъмнения белетристичен дар на автора. Включени са, също за първи път в издание на Вапцарови съчинения, още два литературно-критически текста: 1) „Доклад върху две стихотворения на Ангел Жаров“; 2) откъси от рубриката „Наша поща“, която Вапцаров поддържа в редактирания от него вестник „Литературен критик“ през 1941 г. В тях са формулирани някои възгледи на Вапцаров за поетическото изкуство.

При издаването на Вапцаровата поезия винаги е съществувал един текстологичен проблем, за който си струва да се кажат няколко думи. Работа е в това, че Вапцаров в съответствие с говора на родния си Пиринski край е склонен да изговаря ятовата гласна по-често като „е“, отколкото като „я“. При него „екането“ е твърде често (повече отколкото у другите наши големи поети), но не е дотолкова поголовно, както изглежда на пръв поглед.

Вапцаров римува: *слеп – пек*, но и *сняг – влак*, римува: *цензура – ветъра*, но и *равнината – вятъра*, и т.н. Сиреч, за да разшири акустическите, а оттам и смисловите възможности на своята рима, поетът използва и двете форми. И дори когато става

дума не за краестишни рими, а за алитерации, поетът все така отдава предпочитание не само на консонантните, но и на вокалните съзвучия. Тези особености следва да се имат предвид при текстологическата работа върху стиховете на Вапцаров.

При досегашното издаване на Вапцаровите стихове открай време, т.е. след правописната реформа от 1945 г., та чак до ден днешен, на неща от подобен род не се е обръщало достатъчно внимание. Всеки съставител-редактор печати както му дойде. И по този начин твърде важният за Вапцаровия стих ефект на римуването бива разрушен. Дори в изданието на Магдалена Шишкова: „Н. Вапцаров. Песен за човека. Съчинения" (1997), въпреки претенциите за текстологична точност, могат да се открият не по-малко от петнадесет погрешно изписани думи, имащи отношение към т.нар. променливо „я". Те се намират на страниците: 21, 23, 45, 53, 66, 90, 94, 100, 130, 159, 160, 186, 187, 189, 197 на въпросното издание.

Няма да коментирам. Само ще кажа, че в настоящето издание са положени всички старания – римуващите се думи, т.е. Вапцаровите рими да бъдат изписани така, както са звучали. Направени са необходимите уточнения – на базата на съответните изисквания и съобразяване с печатните и ръкописните източници. Коригирани са и други текстологически небрежности и неточности. Прецизиран е графичният интервал между отделните строфи на стихотворенията.

При изработването на бележките към тома са възприети следните съкращения:

МП – Н. Йонков. Моторни песни. 1940.
ИзбрСт – 1946 – Н. Вапцаров. Избрани стихотворения. Предговор и редакция Хр. Радевски 1946.
ИзбрСт – 1948 – Н. Вапцаров. Избрани стихотворения. Редактори: Б. Делчев и Н. Шмиргела. 1948.
ИзбрСт – 1951 – Н. Вапцаров. Избрани стихотворения. Трето, преработено издание. Под редакцията на Б. Делчев и Н. Шмиргела. [1951].

СъбрСъч – 1959 – Н. Вапцаров. Събрани съчинения. Под редакцията на Емил Петров. 1959.
Съч – 1969 – Н. Вапцаров. Съчинения. Под редакцията на Л. Кацкова и Б. Вапцарова. 1969.
НВРН – Н. Вапцаров. Ръкописно наследство. Съставител Б. Вапцарова. Подготвили текста и коментара Б. Вапцарова и М. Шишкова. 1982.

МОТОРНИ ПЕСНИ

Стр. 33. ВЕРА – Отпечатано за първи път в *МП*, с. 5–7. Написано е през есента на 1939 г. Вапцаров го е смятал за програмно стихотворение.

Стр. 37. ПРОЛЕТ В ЗАВОДА – *МП*, с. 8–9.

Стр. 40. ЗАВОД – *МП*, с. 10–12.

Стр. 43. СПОМЕН – *МП*, с. 13–15. След това е препечатано във в. „Технически глас", бр. 265 от 16.IV.1941.

Стр. 46. РОМАНТИКА – За първи път отпечатано в сп. „Летец", 1937, кн. 4–5. Втора публикация в *МП*, с. 16–17. С това стихотворение Вапцаров спечелва конкурса на списание „Летец" за написване на „оригинални художествени произведения с въздухоплавателен сюжет". Главен редактор на списанието е известният поет, хуморист и преводач Г. Михайлов.

Стр. 49. ДВУБОЙ – *МП*, с. 18–23.

Стр. 56. ПИСМО – първата редакция на стихотворението е публикувана в хасковския вестник „Сирена", бр. 8 от 26.IV.1934. За втори път, вече основно преработено, стихотворението е напечатано в *МП*, с. 24–27.

Стр. 61. ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА – *МП*, с. 28–34. Анализ на стихотворението има в студията на Радосвет Коларов „Комуникативният статус на Вапцаровата поезия" – сб.: Н. Вапцаров. Нови изследвания и материали. С., 1980, с. 308–318.

Стр. 69. РОДИНА – Отпечатано за първи път във в. „Кормило", бр. 37 от 17.VI.1936. Втора публикация в *МП*, с. 37–39.

Стр. 72. ЗЕМЯ – *МП*, с. 40–41. Ръкопис не е запазен. По-

следният стих („По Беласица телени мрежи“) е бил съкратен от цензурата. Вапцаров го е добавил върху екземпляр от *МП*, подарен на Св. Обретенов. И освен това (по спомените на мнозина съвременници) винаги е рецитирал творбата именно с този финален стих.

Стр. 74. ПЕСЕН – Отпечатано най-напред в „Светлоструй“, бр. 7 от 25.I.1939. Втора публикация в *МП*, с. 42–43.

Стр. 76. ИМАМ СИ РОДИНА – *МП*, с. 44.

Стр. 77. ХАЙДУШКА – *МП*, с. 45.

Стр. 78. ЕЛТЕПСКА – *МП*, с. 46.

Стр. 79. ОГНЯРОИНТЕЛИГЕНТСКА – *МП*, с. 49. Там, поради намесата на цензурата, финалът на стихотворението гласи:

Честно ще умра като
работник,
честно ще умра...

Във всички екземпляри на книгата „Моторни песни“, които Вапцаров е подарявал с автограф, той е прибавил след многоточието написания на ръка стих: „за свобода“. В запазения ръкопис, възпроизведен в *НВРН*, с. 352–353, финалът има вида, в който го публикуваме тук:

Честно ще умра
като работник
в боя ни
за хляб и Свобода.

Стр. 80. ЛЮБОВНА – *МП*, с. 50.

Стр. 81. ИСПАНИЯ – Това първо стихотворение от цикъла „Песни за една страна“ липсва в *МП*, защото не е допуснато от цензурата. Включва се в съчиненията на Вапцаров от *ИзбрСт* – 1946, с. 117–119, до ден днешен. Ръкописът на целия цикъл „Песни за една страна“ е възпроизведен в *НВРН*, с. 368–376.

Стр. 84. СЪН – Напечатано във в. „Зора“, бр. 5093 от 20.VIII.1938. След това в *МП*, с. 53–54.

Стр. 86. ПЕСЕН НА ДРУГАРЯ – Напечатано във в. „Заря“, бр. 4941 от 19.II.1938 г. под заглавие „Малка песен“. След това в *МП*, с. 55.

Стр. 87. ПЕСЕН НА ЖЕНАТА – *МП*, с. 56–57.

Стр. 88. ПИСМО – *МП*, с. 58–61.

Обстоен анализ на цикъла „Песни за една страна“ се прави в студията на Петър Велчев „Испанският цикъл на Никола Вапцаров“. – Литературна мисъл, 1984, кн. 9, с. 3–26.

АНТОЛОГИЯ

Стр. 95. БОДРИ ОСЪМВАЙТЕ, РОДНИ СЕЛА – Стихотворението е писано през 1937 година и е било предназначено за участие в анонимния конкурс на в. „Банково дело“. За първи път е публикувано в *ИзбрСт – 1951*, с. 157. По неведоми причини стихотворението не участва в нито едно издание на Вапцаровите съчинения чак до: Н. Вапцаров. Песен за човека. Съчинения. Съст. М. Шишкова. 1997, с. 87. Ръкописът е възпроизведен в *НВРН*, с. 232–233.

Стр. 97. ПРОЛЕТ (Пролет моя, моя бяла пролет) – Публикувано за първи път в *ИзбрСт – 1946*. В изданието *ИзбрСт – 1948* с това стихотворение се открива разделът „Антология“. Предполага се, че е писано в Русе през 1932 г. Ранен, несъвършен вариант в *НВРН*, с. 188–189.

Стр. 98. ЕДИН СЛЕП – Напечатано за първи път в *ИзбрСт – 1946*, с. 54–55. Ръкописът е датиран: Кочериново, 1936 г. Вж.: *НВРН*, с. 317–319.

Стр. 101. ЗОРА. СЪБУЖДА СЕ ГРАДА – Напечатано най-напред в *ИзбрСт – 1946*, с. 56–57. Ръкописът е датиран: София, юли, 1936 г. Вж.: *НВРН*, с. 319–321.

Стр. 103. ГОРКИ – Първата редакция на стихотворението е напечатана във в. „Кормило“, бр. 39 от 1.VII.1936, и носи заглавие „На Горки“. След това в *ИзбрСт – 1946*, с. 63. Написано е по повод смъртта на Максим Горки. Двата ръкописни варианта в: *НВРН*, с. 315–317 и 343–347.

Стр. 108. ЕПОХА – За първи път в *ИзбрСт – 1946*, с. 111–113. В първия от съществуващите два ръкописа стихотворението е датирано: София, ноември 1936 г.

Предложеното в *НВРН*, с. 321, четене на стиха „своята стара **лъжа**“ вместо „своята стара **ръжда**“ ни се струва неубедително. Затова запазваме текста, както е в „Сивата тетрадка“ (*НВРН*, с. 367), при едно правилно разчитане:

Живота без милост ни вързва
крилата със яки въжа,
задушава с отровната плесен
на своята стара ръжда.

Тук трябва да припомним, че по този начин е напечатан стихът и в *ИзбрСт – 1946*, и в *ИзбрСт – 1948*, и в изданието: Н. Вапцаров. Стихотворения. Под редакцията на Л. Кацкова. С., 1967, с. 117, и във всички издания преди това на М. Шишкова от 1997 г.

Стр. 110. ПУШКИН – Първа публикация във в. „Нова камбана“, бр. 246 от 27.II.1937. След това в *ИзбрСт – 1946*, с. 60–62. Стихотворението е посветено на 100-годишнината от гибелта на А. С. Пушкин, която тържествено е отбелязана и в СССР, и в цяла Европа.

Стр. 113. ХИМН (Неспирно напирам, разраствай) – *ИзбрСт* – 1946, с. 109. Машинописен препис на стихотворението с мото „1937“ се намира в Дома музей „Н. Вапцаров“. С тази творба поетът е участвал в анонимен конкурс на сп. „Сердика“ за написване химн на столицата.

Стр. 114. ХИМН (Огромен град със звезден покрив) – *ИзбрСт – 1946*, с. 108. Също така написано за конкурса на сп. „Сердика“. Машинописен препис е бил запазен в Архива на Софийската община (арх. № 28). Регистриран е на 28.VI.1937 г. След девети септември 1944 г. е предаден в Дома музей „Н. Вапцаров“.

Стр. 115. ЩЕ СТРОИМ ЗАВОД – *ИзбрСт – 1946*, с. 47–48. Ръкописът е възпроизведен в *НВРН*, с. 336–338.

Стр. 118. ПРОЛЕТ (Гълъбите гукат) – *ИзбрСт – 1946*, с. 105. Стихотворението е започнато през 1930-а, а според Б. Вапцарова е завършено през 1938 г. Вж.: *НВРН*, с. 188, 354–355.

Стр. 119. ХРОНИКА (В заводите „Круп“ днес отливат гранати) – *ИзбрСт – 1946*, с. 110. Ръкописът е възпроизведен в *НВРН*, с. 360.

Стр. 120. НЕ БОЙТЕ СЕ, ДЕЦА – *ИзбрСт – 1946*, с. 41–43. Ръкописът е в *НВРН*, с. 361–362. Писано е през 1939 г.

Стр. 123. ПЕСЕН (Във гората враг стаен) – *ИзбрСт – 1946*, с. 103–104. Писано е през 1939 г. Ръкописът е в *НВРН*, с. 363–364.

Стр. 125. МАЙКА – *ИзбрСт – 1946*, с. 95–98. Ръкописът е възпроизведен в *НВРН*, с. 446–449.

В много издания на Вапцаровите съчинения последният стих на VIII строфа гласи: „криели свойте **силяси**“, което е граматично по-правилно, но затова пък се нарушава римата, изискваща „криели свойте **силяхи**“, както е в *ИзбрСт – 1946*, и в *ИзбрСт – 1948*, и в изданието: Н. Вапцаров. Стихотворения. Под редакцията на Л. Кацкова. С., 1967, с. 159, а именно:

Понякога нощем
мъжете дома
се връщали гузни и плахи.
Изгаряли ризите скрито в жарта
и криели свойте силяхи.

Стр. 130. КИНО – За първи път е напечатано във в. „Литературен критик“, бр. 6 от 27.II.1941 г. След това в *ИзбрСт – 1946*, с. 49–51.

Стр. 134. РИБАРСКИ ЖИВОТ – За първи път е напечатано в сп. „Рибарски преглед“, 1941, кн. 5. След това в *ИзбрСт – 1946*, с. 52–53. Ръкопис не е запазен.

Стр. 137. БОТЕВ – В дома музей „Н. Вапцаров“ се пази шпалта с това стихотворение от „Ботйов лист“ на Врачанската студентска организация „Околчица“, 1941 г. Първоначално стихотворението е минало през цензурата, но впоследствие е забранено от полицията и не е поместено. За първи път е публикувано във в. „Литературен фронт“, бр. 37 от 31.V.1947 г. След това в *ИзбрСт – 1948*, с. 140–142.

Стр. 140. ИСТОРИЯ – *ИзбрСт – 1946*, с. 44–46. Ръкописът

е възпроизведен в *НВРН*, с. 449–454. Анализ на това стихотворение прави Радосвет Коларов в студията „Място в пожълтелите страници на историята“. Вж. книгата му: Литературни анализи. Второ издание. С., 1995, с. 229–240.

Стр. 144. ПРОЛЕТ (Отвънка ухае на люляк) – *ИзбрСт – 1946*, с. 106. Според Б. Вапцарова стихотворението е писано през май 1941 г. Вж.: *НВРН*, с. 432–434 и 461–462.

Стр. 146. КРАЛИ МАРКО – За първи път стихотворението е напечатано във в. „Кооперативна защита“, бр. 12 от 25.X.1941 г. След това в *ИзбрСт – 1946*, с. 86.

Стр. 147. ИЛИНДЕНСКА – *ИзбрСт – 1946*, с. 84–85. Вж.: *НВРН*, с. 408–416 и 455–457.

Стр. 149. ДОКЛАД – *ИзбрСт – 1946*, с. 69–75. Ръкопис не е запазен. В бележките към изданието *ИзбрСт – 1946*, с. 160, четем: „От това стихотворение е запазен машинописен текст, който произхожда от автора. В него той е вмъкнал ръкописно един значителен пасаж. Тук е възстановен този оригинален текст.“ (с. 160)

А в бележките към изданието *ИзбрСт – 1948*, пише: „От това стихотворение е запазен машинописен текст, от който авторът е чел стихотворението пред македонския кръжец. В него той вмъкнал ръкописно един значителен пасаж, а също така на гърба си е държал бележки за изказванията при обсъждането му. Тук е възстановен този оригинален текст.“ (с. 178)

Според Емил Петров стихотворението е писано през 1939 г. – Вж.: *СъбрСъч – 1959*, с. 307. Според Б. Вапцарова е писано през февруари 1940 г. Вж.: Н. Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му. С., 1978, с. 270.

Стр. 160. ДУМИ – *ИзбрСт – 1946*, с. 113. Ръкописът в *НВРН*, с. 403–404.

Стр. 162. СЕЛСКА ХРОНИКА – *ИзбрСт – 1946*, с. 58–59. Ръкопис не е запазен. В бележките към изданието *ИзбрСт – 1948*, четем: „Това стихотворение е било разпространено машинописно в Банско. То е било инкриминирано от прокурора при Горноджумайския областен съд по фашисткия ЗЗД и поетът е бил привлечен под наказателна отговорност. След оправдаването му той е интерниран в Годеч – 1941 г. Ръкописен оригинал на стихотворението не е запазен. Има само машинописен текст към делото. Стихотворението се препечатва без изменения и поправки.“ (163)

Анализ на творбата прави Б. Вапцарова в статията си „Вапцаров и Съветският съюз“ („Селска хроника“). – Сб. Н. Вапцаров. Нови изследвания. С., 1970, с. 107–116.

Стр. 164. ДОХОЖДАТ ДНИ, ТАКИВА МРАЧНИ ДНИ – За първи път в *ИзбрСт – 1951*, с. 158. Вж.: *НВРН*, с. 416. Стихотворението е незавършено.

Стр. 165. НЕ, СЕГА НЕ Е ЗА ПОЕЗИЯ – *ИзбрСт – 1946*, с. 114. Вж.: *НВРН*, с. 435–436.

Стр. 166. ЩЕ БЪДА СТАР, ЩЕ БЪДА МНОГО СТАР – *ИзбрСт – 1948*, с. 145. Най-ранният вариант на стихотворението е от 1939 г. Вж.: *НВРН*, с. 381–382, 478, 492.

Стр. 167. АНТЕНИ – За първи път във в. „Литературни новини“, Варна, бр. 3 от 1.III.1942 г. Това е последното стихотворение, което Вапцаров приживе е напечатал. Едва ли е успял да види публикацията, тъй като рано сутринта на 4 март 1942 г. вече е арестуван, а през юли екзекутиран.

Стр. 169. ХРОНИКА (Отвсякъде врази) – Стихотворението е публикувано за първи път в спомените на Николай Шмиргела, озаглавени „До последния дъх боец“ – „Литературен фронт“, бр. 202 от 20.VII.1952.

Стр. 170. ПРОЩАЛНО – *ИзбрСт – 1946*, с. 129. Запазени са два ръкописни оригинала. Вж.: *НВРН*, с. 475–478 и 487–488.

Стр. 171. БОРБАТА Е БЕЗМИЛОСТНО ЖЕСТОКА – За първи път, със заглавие „Предсмъртно“, поставено от съставителя, в *ИзбрСт – 1946*, с. 130. Ръкописните оригинали са възпроизведени в *НВРН*, с. 475, 486–490.

На последното Вапцарово стихотворение са посветени аналитичните статии: Н. Георгиев. Драматичност на подвига – драматичност на художествената организация“. – Сб. Българската критика за Н. Вапцаров. С., 1969; Р. Коларов. Думи пред смъртта – живот и поезия. – „Литературен фронт“, бр. 8 от 22.II.1990.

РАННИ СТИХОТВОРЕНИЯ

Стр. 175. ПЪРВА МИ СЕВДО – Сп. „Родина“, 1928, кн. 5. в *НВРН*, с. 116–117.

Стр. 176. ОБЕТ – Сп. „Родина“, 1928, кн. 8. Със заглавие „Зов“.

Стр. 177. МАЙКО! – Сп. „Родина“, 1928, кн. 8.

Стр. 179. КОВАЧ – *НВРН*, с. 142–143.

Стр. 182. ОБИЧАМ ТЕ, ОБИЧАМ ТЕ, ПИРИН! – Сп. „Родина“, 1928, кн. 10, В *НВРН*, с. 136–137.

Стр. 185. МАРШ – Юбилеен сборник на Морското училище по случай 50-годишнината му. Част II. Варна, 1931, с. 174. В *НВРН*, с. 148–149.

Стр. 187. НИЙ ТРЪГНАХМЕ. УГАСВАШЕ ДЕНЯТ – За първи път е публикувано в сп. „Пламък“, 1969, кн. 22. В *НВРН*, с. 165–167. Без дата.

Стр. 189. КЛЮЧЪТ – *НВРН*, с. 167–168.

Стр. 191. В КУБРИКЪТ – *НВРН*, с. 131–132.

Стр. 192. ЖАЖДА – За първи път в книгата: Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. С., 1952, с. 30. *НВРН*, с. 185–186.

ХУДОЖЕСТВЕНА И КРИТИЧЕСКА ПРОЗА

Стр. 195. ЛУДАТА – За първи път разказът е напечатан в публикацията на Б. Вапцарова „Из ранните ръкописи на Никола Вапцаров“ (Сб. Н. Вапцаров. Нови изследвания и материали. С., 1980, с. 590–605.) Разказът е подписан Н. Юленски – един от псевдонимите на Вапцаров.

Стр. 205. ЗЕЛЕНИТЕ ЛИСТА НА ДЪРВЕТАТА СА ЗАМРЕЛИ – *НВРН*, с. 195–197.

Стр. 208. СПОМЕНИ ОТ МИНОНОСЦИТЕ – Юбилеен сборник на Морското училище по случай 50-годишнината от основаването му. Варна, 1931, с. 172–173.

Стр. 211. ИМПРЕСИИ ОТ ПАРАХОД „БУРГАС“ – За първи път в *СъбрСъч – 1959*, с. 190–193. *НВРН*, с. 201–204.

Стр. 215. ЕДНА МАЛКА КООПЕРАЦИЯ, ЗА КОЯТО НИЩО НЕ СТЕ ЧУЛИ ДОСЕГА – За първи път във в. „Кооперативна защита“, бр. 5 от 15.III.1941 г. След това *СъбрСъч – 1959*, с. 178–182.

Стр. 220. КЛЮЧЪТ НА СУЕЦ – В. „София“, бр. 624 от 5.V.1941 г. След това *СъбрСъч – 1959*, с. 183–186.

Стр. 224. ЗА СИЛНО ВПЕЧАТЛИТЕЛНИТЕ – ВХОД ЗАБРАНЕН – В. „София“, бр. 636 от 14.VIII.1941 г. След това *СъбрСъч – 1959*, с. 187–189.

Стр. 228. РЕЧ, ПРОИЗНЕСЕНА ПРИ ЗАВЪРШВАНЕ НА МОРСКОТО УЧИЛИЩЕ – За първи път е напечатана в Сб. Никола Вапцаров. Спомени, писма, документи. С., БАН, 1953, с. 284–287. Ръкописът в *НВРН*, с. 206–211.

Стр. 233. МОРЕТО (ОТ МИРОВАТА ЛИТЕРАТУРА) – *НВРН*, с. 222–230.

Стр. 252. РОМАНТИЗЪМ – За първи път в публикацията на Б. Вапцарова „Из ранните ръкописи на Никола Вапцаров“ (Сб. Н. Вапцаров. Нови изследвания и материали. С., 1980, с. 573–628.)

Стр. 257. МИРЪТ НА ЩЪРКЕЛОВ – В. „Зора“, бр. 4684 от 10.II.1935 г.

Стр. 259. ТЕАТЪР И ПУБЛИКА – В. „Нова камбана“, бр. 132 от 10.X.1936 г. След това в *СъбрСъч – 1959*, с. 167–168.

Стр. 261. „ПУЛС“ от ХРИСТО РАДЕВСКИ – В. „Нова камбана“, бр. 246 от 27.II.1937 г. След това в *СъбрСъч – 1959*, с. 171–174.

Стр. 265. ДОКЛАД ВЪРХУ ДВЕ СТИХОТВОРЕНИЯ НА АНГЕЛ ЖАРОВ – Текстът е открит от Цвета Трифонова в бившия Архив на ЦК на БКП, след като беше предаден в ДИА. Вземаме го от книгата: Цв. Трифонова. Текстът и сянката. Текстологични прочити и анализи. С., 2004, с. 199–203. Докладът е писан през 1939 г.

Стр. 270. ПО КОЙ ПЪТ? – *НВРН*, с. 204–206.

Стр. 273. ДА РАЗГЪРНЕМ ПРОСВЕТНА ДЕЙНОСТ – В. „Технически глас“, бр. 250 от 1.IX.1940 г.

Стр. 276. ЗА ТВОРЧЕСТВОТО НА НАЙ-МЛАДИТЕ – Уводна статия във в. „Литературен критик“, бр. 8 от 12.III.1941 г. След това в *СъбрСъч – 1959*, с. 169–170.

Стр. 278. „НА ПОВРАТКИ В СЕЛО“. ЛИРИЧНА ПОЕМА ОТ Н. МАРАНГОЗОВ – В. „Литературен критик“, бр. 13 от 2. VI. 1941 г. След това в *СъбрСъч – 1959*, с. 175–177.

Стр. 281. ИЗ „РУБРИКАТА „НАША ПОЩА“ – фрагментите са от №№ 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18 за 1941 г. на в. „Литературен критик“.

П. ВЕЛЧЕВ

СЪДЪРЖАНИЕ

От съставителя 7

Поезия човечна и всечовешка – Петър Велчев 9

МОТОРНИ ПЕСНИ (1940)

ПЕСНИ ЗА ЧОВЕКА
Вера 33
Пролет в завода 37
Завод 40
Спомен 43
Романтика 46
Двубой 49
Писмо 56
Песен за човека 61

ПЕСНИ ЗА РОДИНАТА
Родина 69
Земя 72
Песен 74
Имам си родина 76
Хайдушка 77
Елтепска 78

ПЕСНИ
Огняроинтелигентска 79
Любовна 80

ПЕСНИ ЗА ЕДНА СТРАНА
Испания ... 81
Сън ... 84
Песен на другаря ... 86
Песен на жената ... 87
Писмо ... 88

АНТОЛОГИЯ (1933–1942)

* * * Бодри осъмвайте, родни села ... 95
Пролет (Пролет моя, моя бяла пролет) ... 97
Един слеп ... 98
* * * Зора. Събужда се града ... 101
Горки ... 103
Епоха ... 108
Пушкин ... 110
Химн (Неспирно напирай, разраствай) ... 113
Химн (Огромен град със звезден покрив) ... 114
Ще строим завод ... 115
Пролет (Гълъбите гукат) ... 118
Хроника (В заводите „Круп“ днес отливат гранати) ... 119
Не бойте се, деца ... 120
Песен (Във гората – враг стаен) ... 123
Майка ... 125
Кино ... 130
Рибарски живот ... 134
Ботев ... 137
История ... 140
Пролет (Отвънка ухае на люляк) ... 144
Крали Марко ... 146
Илинденска ... 147
Доклад ... 149
Думи ... 160
Селска хроника ... 162
* * * Дохождат дни, такива мрачни дни ... 164
* * * Не, сега не е за поезия ... 165
* * * Ще бъда стар, ще бъда много стар ... 166
Антени ... 167
Хроника (Отвсякъде врази) ... 169
Прощално ... 170
* * * Борбата е безмилостно жестока ... 171

РАННИ СТИХОТВОРЕНИЯ

Първа ми севдо ... 175
Обет ... 176
Майко! ... 177
Ковач ... 179
Обичам те, обичам те, Пирин! ... 182
Марш ... 185
* * * Ний тръгнахме. Угасваше денят ... 187
Ключът!... ... 189
В Кубрикът ... 191
Жажда ... 192

ХУДОЖЕСТВЕНА И КРИТИЧЕСКА ПРОЗА

I.
Лудата ... 195
Зелените листа на дърветата са замрели ... 205
Спомени от миноносците ... 208
Импресии от параход „Бургас“ ... 211
Александрия ... 211
В открито море ... 212
Митилин (Лесбий) ... 213

О-в Марма 213
Черно море 214
Една малка кооперация, за която нищо не сте чули досега 215
Ключът на Суец 220
За силно впечатлителните – вход забранен! 224

II.
Реч, произнесена при завършване на Морското училище 228
Морето (От мировата литература) 233
Романтизъм 252
Мирът на Щъркелов 257
Театър и публика 259
„Пулс“ от Христо Радевски 261
Доклад върху две стихотворения на Ангел Жаров 265
По кой път? 270
Да разгърнем просветна дейност 273
За творчеството на най-младите 276
„На повратки в село“ 278
Из рубриката „Наша поща“ 281

ПРИЛОЖЕНИЕ

Основни дати от живота и творчеството на Никола Вапцаров 293

Бележки 335

Никола Вапцаров
СЪЧИНЕНИЯ В ДВА ТОМА
Том 1
БОРБАТА Е БЕЗМИЛОСТНО ЖЕСТОКА

Съставителство, редакция, предговор и бележки
ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ
Графичен дизайн и корица
ПЕТЪР ДОБРЕВ
Коректор
СОНЯ ИЛИЕВА

Издателство
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
www.zstoyanov.com
e-mail: office@zstoyanov.com

Формат 16/60/90
Печатни коли 23

Печат
УИ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИЗДАТЕЛСТВО
„ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ“

Именно защото Вапцаров успя да свърже своя чист и звучен поетичен глас с многогласието на човешкия „безброй“, той си извоюва онова, дадено на малцина, право да говори от името на народа, нацията и човечеството. И както от върховете на Пирин личат древните граници на българското отечество, така от върха на Вапцаровата поезия се виждат безкрайните граници на човешкото.

От този връх, който Вапцаров изкачи, както се изкачва хълмът на Голгота, поетът и днес ни призовава: въпреки омразата – да обичаме човека, въпреки унижения – да уважаваме човека, въпреки сълзите и страданията – да пеем песни за човека.

ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ

9 789540 904047

20 лв.